

DEFENDOLOGIJA

Teorijsko-stručni časopis za pitanja zaštite, bezbjednosti, odbrane, obrazovanja, obuke i osposobljavanja

Godina XXIV

Broj 45-46

Banja Luka 2020.

- **BEZBJEDNOST I KRIMINALITET U CRNOJ GORI**
- **NACIONALNI IDENTITET I KOMUNIKACIJA**
- **DIRKEMOVA SOCIOLOŠKA ŠKOLA**
- **BH MEDIJI I CYBER SIGURNOST**
- **BUDUĆNOST EVROPSKE UNIJE**
- **SAVREMENI STRATEGIJSKI MENADŽMENT I STRANI JEZICI**
- **BH KONSOCIJATIVNA DEMOKRATIJA I DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM**

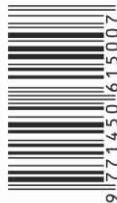

MJEŠOVITI HOLDING
"ELEKTROPRIVREDA REPUBLIKE SRPSKE"
Matično preduzeće, akcionarsko društvo Trebinje

MIXED HOLDING
"POWER UTILITY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA"
Parent Joint-stock Company Trebinje

ISSN 1450-6157

9 771450 615007

DEFENDOLOGIJA

TEORIJSKO-STRUČNI ČASOPIS ZA PITANJA ZAŠTITE, BEZBJEDNOSTI,
ODBRANE, OBRAZOVANJA, OBUKE I OSPOSOBLJAVANJA
GODINA XXIV, BROJ 45-46, 2020.

Banja Luka
2020.

Izdavač

EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR

za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka

Za izdavača

prof. dr Duško Vejnović

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci

Urednici

doc. dr Velibor Lalić,
Dijana Mizdrak, MSc,
Dušanka Slijepčević, MA
Boris Trivanović, MA

Redakcija časopisa

prof. dr Duško Vejnović; prof. dr Neven Brandt (Slovenija); akademik prof. dr Miodrag Simović;
akademik prof. dr Dragoljub Mirjanić; akademik prof. dr Nenad Vunjak (Srbija); prof. dr Nedžad Bašić (Kanada);
prof. dr Mile Šikman; doc. dr Velibor Lalić; prof. dr Želimir Kešetović (Srbija); prof. dr Dilip Das (USA);
prof. dr Laurence Armand French (USA); prof. dr Zoran Govedar

Savjet časopisa

akademik prof. dr Dragoljub Mirjanić – predsjednik; akademik prof. dr Drago Branković;
akademik prof. dr Vitimir Popović; akademik prof. dr Esad Jakupović; prof. dr Vladimir Stojanović;
prof. dr Vaso Bojanić; Ranko Preradović, književnik; prof. dr Braco Kovačević; prof. dr Ostoja Đukić; prof. dr Ivan Šijaković;
prof. dr Petar Kunić; prof. dr Mile Dmičić; prof. dr Miomir Pavlović; prof. dr Miloš Šolaja; doc. dr Dragomir Jovičić;
prof. dr Mile Rakić (Srbija); prof. dr Boro Tramošljanin; prof. dr Miodrag Romić; prof. dr Zoran Govedar;
dr Darko Matijašević; dr Denis Hadžović (Sarajevo); mr Slavko Milić (Nikšić - Crna Gora); Miodrag Serdar, profesor
(Minhen); prof. dr Armin Kržalić (Sarajevo); dr Stevan Dakić; doc. dr Mario Karadža; dr Denis Hadžović;
dr Goran Maksimović; dr Dragiša Jurišić; doc. dr Milan Gužvica; doc. dr Dalibor Savić; doc. dr Nevenko Vranješ;
doc. dr Dragan Radišić; dr Predrag Obrenović; prof. dr Nenad Radović; prof. dr Mihajlo Mijanović, prof. dr Ostoja Barašin,
doc. dr Slobodan Simić (SAD); prof. dr Zoran Đurđević (Beograd - Srbija); doc. dr Nenad Radović (Beograd - Srbija);
prof. dr Ljubiša Mitrović (Niš - Srbija); prof. dr Zoran Milošević (Beograd - Srbija); prof. dr Tatjana Duronjić; prof. dr Nevzet
Veladžić; prof. dr Slobodan Simović; prof. dr Radoja Radić; prof. dr Zoran Jerotijević (Srbija), prof. dr Petar Spalević (Srbija)

Štampa

Grafopapir, Banja Luka

Za štampariju

Petar Vukelić, dipl. graf. inž.

Uredništvo i administracija

Srpska ulica 2/2, 78 000 Banja Luka, Republika Srpska - Bosna i Hercegovina
Telefon/faks: 051/309-470
Web stranica: www.defendologija-banjaluka.com
e-mail: defendo1997@gmail.com
Žiro račun: 562 099 0000236689

Lektor

mr Tatjana Ponorac, prof.

Korektor

Tin Vejnović, MA

Prevod

mr Tatjana Ponorac, prof.

Tiraž

500 primjeraka

Godišnja pretplata

za pravna lica 200 KM
za fizička lica 100 KM

Rješenjem Ministarstva informisanja Republike Srpske, broj 01-439/ 97. od 25. decembra 1997. godine, javno glasilo
teorijsko-stručni časopis «Defendologija» upisan je u Registar javnih glasila pod brojem 249.

UVODNIK

DEFENDOLOGIJA I PONEROLOGIJA, NOVE NAUČNE DISCIPLINE

Defendologija, kao naučna disciplina o zaštiti, odbrani i bezbjednosti, nova je naučna disciplina, paradigma zasnovana na naučnom diskursu zaštita+odbrana=bezbjednost. *Defendologija*, prema Hegelovoj dijalektici, objedinjuje razvojne oblasti, uže naučne oblasti zaštitu, odbranu i bezbjednost u dijalektičko jedinstvo, u cjelinu. Ona kao takva ima univerzitetski nivo, dok su razvojne oblasti koje je konstituišu više stručnog, strukovnog karaktera. Pri tome treba imati u vidu da je bezbjednost jedna i nedjeljiva i nije konstituisana kao naučna disciplina.

Ponerologija je nauka o izučavanju zla, ona je naš svetionik – kako otkriti prirodu zla, uzroke zla i razvoj zla? Dva grčka monaha, filologa dali su naziv *ponerologija*, grčki *poneros* = zlo, a proces geneze zla u skladu sa tim, nazvan je „ponerogeneza“. Naša skromna početna istraživanja trebaju nam omogućiti da savladamo zlo uz pomoć razumijevanja njegove prirode, uzroka i razvoja. Moralisti nas vijekovima savjetuju da razvijamo etiku i ljudske vrijednosti; oni se nalaze u potrazi za ispravnim intelektualnim kriterijumima. Bez obzira na napore koje su uložili, oni nisu bili u stanju da nadvladaju mnoge vrste zla koje vijekovima muče čovječanstvo i koje se u današnjim vremenima povećavaju do nezamislivih razmjera. Ponerolog ne želi da umanjí ulogu moralnih vrijednosti i znanja na tom području; on bi radije da podupre to sa jednim, za sada potcijenjenim, naučnim znanjem, da bi se zaokružila cijela slika, kako bi se sve to bolje prilagodilo realnosti, te se tako omogućila i jedna efikasnija akcija na moralnom, psihološkom, društvenom i političkom planu. Ta nova disciplina, *ponerologija*, je tako primarno zainteresovana za ulogu patoloških faktora u porijeklu zla, pogotovo zato što bi jedna svjesna kontrola i nadzor na njima, na naučnom, socijalnom i individualnom nivou, mogli efikasno da uguše ili razoružaju te procese. Naša naučna misao i na osnovu nje borba ne proizilazi samo iz naših ideja, već iz jasne vizije o uzroku koji izaziva zlo. Ponerologija kao naučna disciplina proučava prirodu zla i složene procese njegove geneze, odakle otvara nove načine za suprotstavljanje njemu. Činjenica je, da dok god karakteropatske osobe – ličnosti igraju dominantnu ulogu unutar

društvenog sistema i pokreta inspirisanog ponerološkim procesom, ideologija, bilo doktrinarna u začetku ili naknadno vulgarizovana i izopačena, zadržava i potpomaže svoju sadržinsku vezu sa originalnim prototipom.

Patokratija, kao sistem vladavine, stvorena je na taj način što je mala patološka manjina preuzela kontrolu nad zajednicom normalnih ljudi. *Patokratija* progresivno parališe sve. Nauka treba da bude svetionik vremena za kritičan i analitičan pristup ideologijama, koje su postale „sistemi obmane“ tokom istorijskog vremena. Naučni i društveni umovi marljivo i kritički ispituju nacionalnu istoriju, u potrazi za interperetacijom činjenica, koja bi bila temeljnija i dublja u pogledu psihološkog i moralnog realizma. **Opasnost patokratske vlasti** je i u tome što kontroliše naučne radove, naučnike sa ciljem da se utvrdi da li oni sadrže neke podatke koji bi bili opasni za patokrate. Stručnjaci i naučnici sa izrazitim talentom i rezultatima svoga rada postaju predmet ucjene ili maliciozne kontrole. Terapija za borbu protiv patokrata i patokratske vlasti mora biti u tome da se pojača opšta odbrambena moć ljudske zajednice i da se napadne ta najopasnija bolest. Terapeutski napori bi trebali biti usmjereni na podvrgavanje poznatih operativnih faktora geneze zla, kao i procesa same ponerogeneze, jednoj kontroli od strane stručne, naučne, obrazovne i društvene svijesti. Ljudi i vrijednosti sazrijevaju u akciji, a istina postaje lijek.

Pred Vama, nama je dvobroj četrdeset pet-četrdeset šest (45-46) časopisa *Defendologija*, koji iz štampe izlazi neprekidno 24 (dvadeset i četiri) godine. Časopis *Defendologija* je bio, jeste i biće dosljedan svojoj programskoj orijentaciji multidisciplinarnog karaktera. Različitost i multidisciplinarnost tema je i obilježje i ovoga broja, a posebno se izdvajaju sljedeće teme: *Trendovi maloljetničkog kriminaliteta u Crnoj Gori; Nacionalni identitet i komunikacija; Sociologija Emila Dirkema između univerzalizma i sociologizma; Utjecaj društvenih medija na stabilnost i sigurnost: Zapadni Balkan i etnopolitički obrasci nefikasnosti cyber sigurnosti BiH, Evropska unija na presjeku prošlosti i budućnosti; Značaj učenja stranih jezika u kompanijama; Dejtonski mirovni sporazum-sinteza arbitražnog procesa i uspostavljanje institucionalizovanog konsocijalizma*. Časopis *Defendologija*, koji izlazi iz štampe na srpskom i engleskom jeziku, već četvrtinu stoljeća dao je veliki, ogroman doprinos razvoju teorije i prakse zaštite, odbrane bezbjednosti, ponerologije kao nauke o izučavanju zla, patokratije i patokrata, kao i drugih oblasti iz područja društvenih nauka, teorije

i prakse. Poseban doprinos časopis *Defendologija* dao je konstituisanju defendologije kao nauke o zaštiti, odbrani i bezbjednosti na naučnom diskursu zaštita+odbrana=bezbjednost, što objedinjuje defendologija, po Hegelovoj dijalektici, kao nova paradigma u nauci.

Veliko je zadovoljstvo što je časopis *Defendologija*, citiran od strane različitih autora, na citatnim bazama kao što su: *Skopus*, *Orcid*, *Clarivate analytics* itd., koje automatski preuzima *Google Scholar*. Nivoi naučnog saznanja autora u *Defendologiji* permanentno su se uzdizali od deskripcije, naučnog objašnjenja, naučnog otkrića, naučnog predviđanja, pa sve do naučnog majstorstva. Kroz ovaj dvobroj, a i ranije brojeve časopisa autori daju veliki doprinos razvoju obrazovanja i istraživanja, kao prve i druge misije Univerziteta, ali afirmišu i treću misiju razvoja Univerziteta koja se odnosi na veće angažovanje Univerziteta u zajednici.

Pored nastave i istraživanja kao osnovnih univerzitetskih misija, pod trećom misijom univerziteta podrazumijeva se odnos univerziteta i zajednice, okoline. Treća misija univerziteta sastoji se od tri dimenzije-društvene, civilne i ekonomske, koje treba da budu ravnopravne. Treća misija univerziteta može da se realizuje kroz dvije paradigme i to služenje zajednici, nasuprot paradigme zalaganje u zajednici. Istraživanje i eksperimentalni razvoj veoma su važni, kao i njihove komponente i njima tim *Defendologije* posvećuje maksimalnu pažnju, što je i vidljivo na našem sajtu. Osnovno istraživanje, primijenjeno istraživanje i eksperimentalni razvoj su u temeljima našeg naučno-istraživačkog rada. Definicija naprijed navedenih pojmova izdržale su više od pola vijeka test vremena. Kapital znanja je veoma važan za istraživanje. Istraživanje i eksperimentalni razvoj su prisutni u društvenim naukama, humanističkim naukama i umjetnosti, kao i u prirodnim naukama i inženjerstvu i slično. Odnos između osnovnih istraživanja, primijenjenih istraživanja i eksperimentalnog razvoja mora se posmatrati iz dinamične perspektive, što autori u *Defendologiji* i čine. Znanje se treba koristiti za rješavanje problema. Ova dinamična interakcija između generisanja znanja i rješavanja problema povezuje osnovna i primijenjena istraživanja i eksperimentalni razvoj. Vrijeme automatizacije i digitalizacije svijet uvodi u savremenu epohu, ali i u nove izazove, rizike i prijetnje po bezbjednost koje treba permanentno izučavati, usavršavati i rješavati.

Uredništvo časopisa Defendologija

SADRŽAJ

BEZBJEDNOST I KRIMINALITET U CRNOJ GORI	9
mr Slavko Milić	
TRENDOVI MALOLJETNIČKOG KRIMINALITETA U CRNOJ GORI	11
NACIONALNI IDENTITET I KOMUNIKACIJA	31
doc. dr Borislav Bojić	
NACIONALNI IDENTITET I KOMUNIKACIJA	33
DIRKEMOVA SOCIOLOŠKA ŠKOLA	51
prof. dr Ostoja Barašin	
SOCIOLOGIJA EMILA DIRKEMA IZMEĐU UNIVERZALIZMA I SOCIOLOGIZMA	53
BH MEDIJI I CYBER SIGURNOST	67
Faruk Hadžić	
UTJECAJ DRUŠTVENIH MEDIJA NA PRIJETNJE IDENTITETU, STABILNOSTI I NACIONALNOJ SIGURNOSTI ZAPADNOG BALKANA: NEUČINKOVITOST I RANJIVOST BIH	69
BUDUĆNOST EVROPSKE UNIJE	113
doc. dr Manja Đurić Džakić	
EVROPSKA UNIJA NA PRESJEKU PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI	115

SAVREMENI STRATEGIJSKI

MENADŽMENT I STRANI JEZICI 133

prof. dr Zoran Jerotijević

asis. dr Marijana Aleksić

Gorica Jerotijević

ZNAČAJ UČENJA STRANIH JEZIKA U KOMPANIJAMA 135

BH KONSOCIJATIVNA DEMOKRATIJA I

DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM 157

Nemanja Rodić

DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM - SINTEZA ARBITRAŽNOG

PROCESA I USPOSTAVLJANJE INSTITUCIONALIZOVANOG

KONSOCIJALIZMA159

**BEZBJEDNOST I KRIMINALITET
U CRNOJ GORI**

ТРЕНДОВИ МАЛОЉЕТНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА У ЦРНОЈ ГОРИ

Оригинални научни рад

DOI 10.7251/DEFISR4520011M

UDC 343.915:316.624-053.6(497.16)

COBISS.RS-ID 129625089

мр Славко Милић¹

Апстракт: На основу евиденције релевантних надлежних органа и служби (*полиције и правосуђа*) у овом раду приказани су егзактни подаци и статистички резултати малољетничког криминалитета у Црној Гори. У раду је разматрано стање и тенденција малољетничког криминалитета у временском раздобљу од 2000. до 2020. године оба пола, односно пуних 20 година тј. петина вијека. За разлику од уобичајених истраживања, ово истраживање није рађено на узорку већ на популацији коју чине (*пријављени, оптужени и осуђени*) малољетници оба пола. На основу доступне релевантне евиденције, извршена је статистичка обрада, а потом и анализа, гдје су посебно апострофиране три категорије малољетника-малољетница. Како то по правилу слиједи, прву категорију тј. групу чине малољетници-малољетнице који су због кривичног дјела *пријављени* надлежним органима и службама. Другу категорију чине малољетници-малољетнице који су на основу кривичне пријаве *оптужени* и трећу категорију чине малољетници-малољетнице који су

¹ Аутор за кореспонденцију: мр Славко Милић; Центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања Црне Горе, *Дефендологија*, Никшић; e-mail: slavko@milic.me и defendologijamne@gmail.com

правноснажно *осуђени*. Постављена су три циља и три хипотезе. Прихватање и одбацавање хипотеза извршено је на основу резултата релевантних статистичких метода и тестова. Примаран циљ је био да се егзактно утврде трендови малољетничког криминалитета у посматраном периоду од 20 година, те да се изврши процјена криминалитета за наредну годину. Након проведене, адекватне, обимне и релевантне, статистичке процедуре и анализе, поуздано и ваљано се може закључити да је у анализираном периоду дошло до стабилизације и стагнације малољетничког криминалитета. Детаљна анализа показује и указује да је варијабилитет до 2012. био изузетно висок, након тога дошло је до стабилизације тј. умјерене варијације, а самим тим и реалнијег предвиђања криминалитета, што се повезује са доношењем и примјеном Закона о поступању према малољетницима у кривичном поступку Црне Горе.

Кључне ријечи: криминалитет; малољетници; пријављени; оптужени; осуђени

УВОД

Савремено друштво препознаје малољетнички криминалитет као свој највећи изазов и проблем. Малољетнички криминалитет је све теже аналитички и статистички пратити јер обиље специфичних рјешења у области малољетничког кривичног права издваја га у значајној мјери у односу на Кривично право којим се регулишу материјалне, процесне и извршне одредбе за пунољетна лица као учиниоце кривичних дјела. Скуп законских прописа у области Закона о поступању према малољетницима у кривичном поступку² прије свега одређује кривичноправни статус малољетних учинилаца

² Закон о поступању према малољетницима у кривичном поступку (Сл. Лист ЦГ број: 64/11)

кривичних дјела, одређује посебан третман у поступку прописивања изрицања и извршења кривичних санкција. Малољетничко кривично право тако представља скуп законских прописа којима је регулисан положај (*права, обавезе и одговорност*) малољетника (Чејовић, 1985: 492) у кривичном праву у цјелости (Перић, 2000: 27).

Тако поред појма и врсте малољетника као субјеката кривичног права, врста, услова, сврхе, садржине, начина и услова прописивања и изрицања кривичних санкција али и поступка за изрицање кривичних санкција за малољетнике од посебног значаја за свеобухватно праћење стања и тенденције малољетничког криминалитета има и поступак извршења изречених кривичних санкција, односно неформалних мјера (*васпитних налога*) као диверзионих (*скретачких*) мјера са класичног кривичног поступка. Повећања броја диверзионих мјера у значајној мјери утиче на оптужене и осуђене малољетне учиниоце кривичних дјела, што је и циљ ресторативног правосуђа, али кроз статистику приказа он утиче и на смањење броја у обје категорије, јер се примјеном тих мјера скреће поступак мимо Суда за малољетнике, а број пријављених учинилаца не улази у бројку оптужених или осуђених лица, чиме се привидно чини када се говори о малољетничком криминалитету да је мањи број оптужених и осуђених учинилаца кривичних дјела, него што то стварно јесте приликом пријављивања. На основу квантитативних показатеља линеарних функција може се закључити да малољетнички криминалитет у посматраном периоду на генералном нивоу стагнира.

ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА И ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

Малољетничко кривично право у неком ширем смислу није ништа друго него одговор друштва на спречавање малољетничког криминалитета. Статистичко мјерење криминалитета омогућава мјерење криминалитета као масовне појаве у цјелини. Статистичко

праћење малољетничког криминалитета, посебно у односу на број учинилаца, разврстаних по полу, омогућава опис еволуције криминалитета кроз дуготрајне тенденције кретања (*трендове*) малољетничког криминалитета, одређене варијације у односу на различите нормативне приступе у периоду од 2000. до 2019. године у Црној Гори.

Досадашња истраживања

С обзиром да криминалитет представља сложену друштвену појаву која има социолошке, правне, психолошке, биолошке и друге аспекте, праћење криминалитета је веома динамичан процес. У Црној Гори криминалитет се прати кроз аналитичко-статистичко праћење у различитим државним органима. Међутим, најпоузданији подаци о криминалитету малољетника су код Стручне службе Врховног државног тужилаштва, Судског савјета и црногорске Управе за статистику - МОНСТАТ.

Праћење малољетничког криминалитета има за заједницу вишеструки циљ, прије свега у праћењу и примјени кривичних санкција у односу на малољетне учиниоце кривичних дјела, али и њиховог значаја за превенцију, односно смањење малољетничког криминалитета. На основу постављеног проблема истраживања за предмет овог рада издвојили смо укупан број малољетних учуникаца кривичних дјела у периоду од 2000. до 2019. године.

ПРЕДМЕТ, ПРОБЛЕМ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања је евидентна непожељна друштвена појава, односно друштвена и државна, а односи се на малољетнички криминалитет. Малољетнички криминалитет је универзалан и глобално озбиљан и трајно актуелан предмет и проблем не само на простору Црне Горе већ је круцијалан свјетски проблем, који се може поредити са проблемом *прекомјерног загријавања*. Историјски, криминалитет сеже

од настанка државе и биће га више или мање док постоје државе. Појам криминалитета у широј - свакодневној комуникацији подразумева да се криминалитет односи само на одрасле - пунољетне грађане и првенствено се мисли на мушки пол. Егзактни показатељи указују да криминалитет није само својство тј. негативан атрибут одраслих, по правилу мушкараца, већ и жена као и малољетника. Криминалитет је поодавно „пробио“ старосну границу пунољетства, јер је евидентно криминалитет присутан у популацији малољетника, са жаљењем оба пола. Трендови неумољиво показују да и у овој друштвеној појави женски пол прати мушки, за сада статистички значајно мање, али како вријеме одмиче разлике се смањују. Како ствари стоје, тенденција ка равноправности и изједначавању полова куца на врата и по овом непожељном атрибуту овог пута на штету женског пола.

Сасвим кратко, одређено и недвосмислено, предмет овог истраживања је криминалитет у популацији малољетника оба пола на просторима државе Црне Горе.

Проблем истраживања је у каузалности са предметом истраживања и своди се на три сљедећа питања:

- Да ли трендови криминалитета у посматраном периоду од 20 година имају тенденцију пада, стагнације или раста?
- Да ли постоји корелација између варијабли: *пријављени, оптужени и осуђени*?
- Да ли постоји разлика у броју *пријављених, оптужених и осуђених*?

У претходном поглављу имплицитно су дефинисани *циљеви истраживања*. Експлицитно постоје три циља која се свде на научно утемељено, статистички ваљано и поуздано давање одговора на три постављена питања:

1. Утврдити трендове малољетничког криминалитета у временском периоду од 2000. до 2019. На основу линеарних модела извршити процјену броја криминалитета за 2020.
2. Утврдити корелационе везе између варијабли (*Пријављени, Оптужени и Осуђени*).

3. Утврди разлике између варијабли (*Пријављени, Оптужени и Осуђени*).

ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

Консултујући доступну литературу, првенствено стручне и научне часописе наведена проблематика и тематика до сада није научно третирана на простору државе Црне Горе. Конкретних научних емпиријских истраживања нема или сасвим мало има у државама окружења.

На основу вишегодишњег искуства, радећи на различитим пословима почев од непосредног спречавања криминалитета, експертских увиђаја, процесуирања и санкционисања актера као и свакодневним контактом са одраслим и малољетним преступницима оба пола, аналогно постављеним циљевима постављене су сљедеће хипотезе:

H_1 : Очекује се да малољетнички криминалитет у посматраном периоду стагнира.

H_2 : Очекује се статистички значајна корелација између варијабли (*Пријављени, Оптужени и Осуђени*).

H_3 : Не очекује се статистички значајна разлика између варијабли (*Пријављени, Оптужени и Осуђени*).

Тестирање хипотеза извршиће се на нивоу статистичке грешке $p \leq .05$.

Статистичке методе. У раду је примијењена стандардна дескриптивна статистика као увод у једнофакторску анализу варијансе Анову. Израчунати су линеарни трендови и линеарни корелациони и регресиони коефицијенти. Према црногорском Заводу за статистику могуће је пратити податке о малољетним учиниоцима кривичних дјела у периоду од 2000. до 2019. У табели 1. налазе се из-

ворни подаци о броју пријављених, оптужених и осуђених за сваку годину почев од 2000. до 2019. У табели 2. приказани су дескриптивни статистички показатељи. У табели 3. приказане су вриједности једнофакторске анализе варијансе (Анова). У табели 4. приказани су (пирсонови) корелациони коефицијенти варијабли: (Пријављени, Оптужени и Осуђени). У табелама 5, 6 и 7 приказана су резултати регресионе анализе за сваку варијаблу посебно. Прихватање и одбацивање хипотеза извршено је након досљедно проведеног статистичког поступка за сваку хипотезу. Одлуке о прихватању и одбацивању хипотеза донијете су са вјероватноћом грешке $p \leq .05$. На графиконима: (1, 2, 3, 4, 5 и 6) приказане су емпиријске и теоретске вриједности за сваку варијаблу, као и линеарна рјешења функција.

Табела 1.

Godine	Prijavljeni	Optuženi	Osudeni	Ukupno
2000	264	133	98	495
2001	348	136	101	585
2002	157	83	70	310
2003	209	126	114	449
2004	194	101	91	386
2005	212	128	109	449
2006	286	215	208	709
2007	314	194	148	656
2008	302	211	192	705
2009	310	276	254	840
2010	316	196	177	689
2011	240	166	154	560
2012	207	126	118	451
2013	224	138	130	492
2014	236	134	126	496
2015	244	123	117	484
2016	235	144	140	519
2017	243	133	128	504
2018	217	145	140	502
2019	219	139	137	495
Ukupno	4977	3047	2752	10776

Tabela 2. Descriptive Statistics

Varijable	Min.	Max.	Mean	Std. Error	Std. Dev.	Skewne	Std. Error	Kurtosis	Std. Error
Prijavljeni	157	348	248.85	10.992	49.160	.384	.512	-.461	.992
Optuženi	83	276	152.35	10.083	45.091	1.224	.512	1.710	.992
Osuđeni	70	254	137.60	9.669	43.239	1.141	.512	1.639	.992

Tabela 3. Jednofaktorska analiza varijanse ANOVA

Varijabilitet	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	146042.500	2	73021.250	34.665	.000
Within Groups	120069.900	57	2106.489		
Total	266112.400	59			

Tabela 4. Correlations

Varijable	Prijavljeni	Optuženi	Osuđeni
Prijavljeni	1	.723**	.583**
Optuženi	.723**	1	.965**
Osuđeni	.583**	.965**	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tabela 5. Prijavljeni

Regression Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coeff.		Standardiz. Coeff.	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	263.353	23.136		11.383	.000
	Godine	-1.381	1.931	-.166	-.715	.484

a. Dependent Variable: prijavljeni

Tabela 6. Optuženi

Regression Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coeff.		Standardiz. Coeff.	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	148.774	21.499		6.920	.000
	Godine	.341	1.795	.045	.190	.852
a. Dependent Variable: optuženi						

Tabela 7. Osuđeni

Regression Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coeff.		Standardiz. Coeff.	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	120.516	20.118		5.990	.000
	Godine	1.627	1.679	.223	.969	.345
a. Dependent Variable: osuđeni						

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Дискусија, коментари и полемике прати постављене циљеве и хипотезе. У складу са дефинисаним првим циљем и првом хипотезом те добивеним резултатима односно статистичким показатељима може се констатовати да постоји пад тј. смањење броја пријављених случајева на генералном нивоу и посматраном временском раздобљу од 2000 до 2019. године.

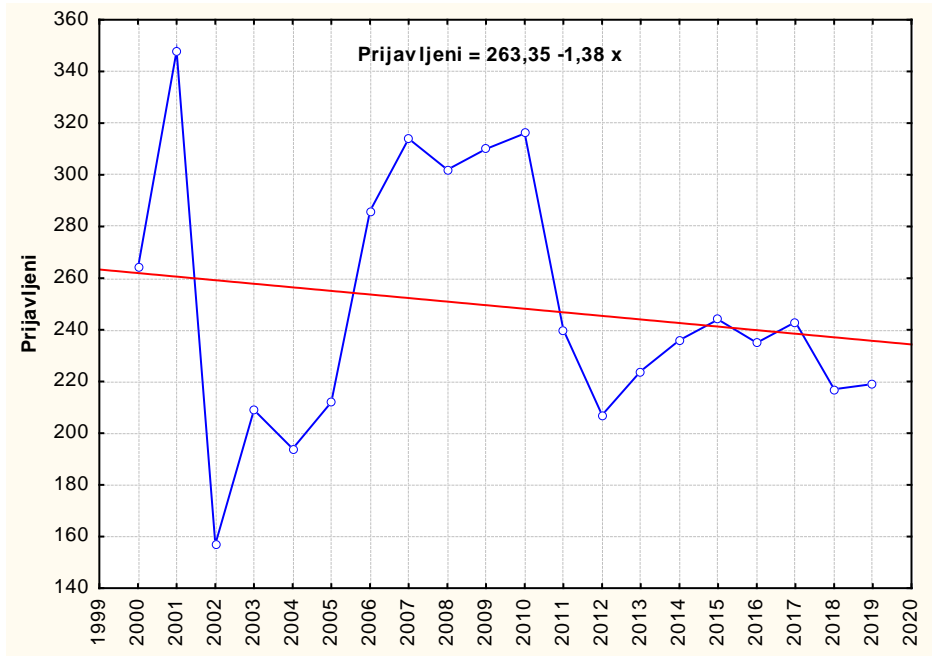
Линеарна функција пријављених случајева од 2000. закључно са 2019.:

$$Y_{(x)} = 263.354 - 1.381 \cdot x$$

У циљу јасноће и краткоће довољно је коментарисати вриједност (-1.381). Наведена вриједност је апсолутна вриједност и односи се на смањење броја пријављених случајева приближно

1.38 са године на годину. Дакле, број пријава тј. потенцијалних преступника се смањује, што је представљено на Графикону 1.

Графикон 1. Пријављени случајеви

Процјена броја Пријављених у 2020. је: $Y_{(2020)} = 263,35 - 1,38 \cdot x \sim 234$ случаја.

Изломљена линија представља емпиријске вриједности, а права линија представља очекиване тј. теоретске вриједности. На основу графикана 1. да се примијетити велика разлика између емпиријских и теоретских вриједности. Детаљна анализа може се направити на основу регресионих коефицијената (Табела 4.). Како се види, стандардна грешка модела износи 1.931 што у крајњем исходу значи да регресиони параметари B и $Beta$ нису статистички значајни. У примјеру, грешка је $Sig.=.484.$, што је знатно веће од предвиђене, која износи $.05$. Аритметичка средина³ броја пријављених случајева за посматрани период од 20 година износи 248.85. Разлика од 15 случајева је знатна и статистички је значајна на ниво грешке $p \leq .01$.

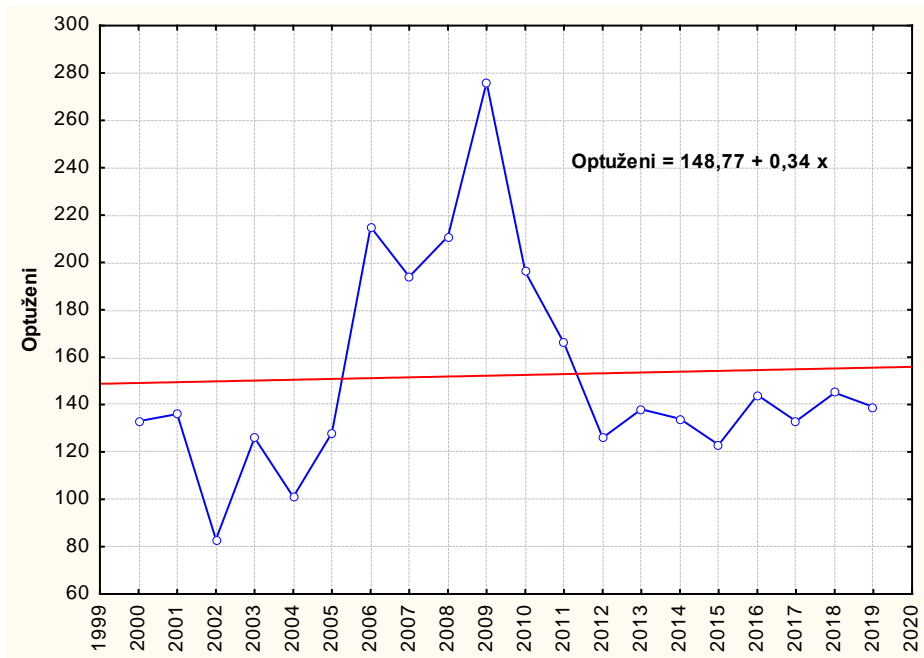
³ У прилогу погледати Табелу 2.

Линеарна функција оптужених случајева од 2000. закључно са 2019.:

$$Y_{(x)} = 148.774 + .341 \cdot x$$

Вриједност .341 указује да је дошло до благог пораста броја оптужених у раздобљу од 20 година. Како то изгледа, погледати графикон 2. и табелу 6. Постоје огромне разлике између емпиријских и теоретских вриједности визуелно и нумерички. Генерално број оптужених се повећава, али повећање према параметру .341 није статистички значајно. Евидентно је велико варирање што показује величина стандардна грешка модела која у примјеру износи Std. Error = 1.795 и Sig. = .852. Како је приказано на графикону, посебно велика варирања била су у раздобљу од 2001. до 2011. Од 2012. до 2019. настаје период стабилизације (погледати графикон 2). Слична, безмало идентична варирања примјећују се на графикону 1. На једном и другом графикону примјећује се период стабилизације од 2012. Наведена стабилизација може се повезати са Законом о поступању према малољетницима у кривичном поступку, који је ступио на снагу 2012. године.

Графикон 2. Оптужени случајеви

Процјена броја оптужених у 2020. је: $Y_{(2020)} = 148,77 + 0,34 \cdot x$
~ 156 случаја.

Линеарна функција осуђених случајева од 2000. закључно са 2019.:

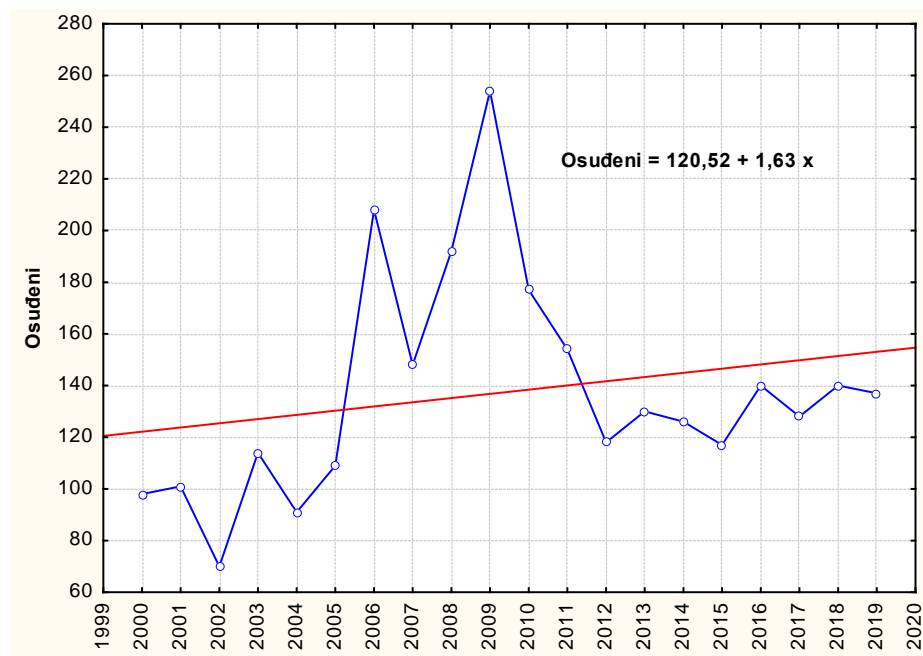
$$Y_{(x)} = 120,52 + 1,63 \cdot x$$

Како се види, присутна је тенденција повећања броја осуђених случајева. Вриједност ($B=1,63$) говори да повећање броја оптужених прати у посматраном периоду са године на годину за 1,63 случаја, што није статистички значајно, али није ни мало. Динамика повећања броја осуђених приказана је на графикону 3. Величина стандардне грешке и статистичка значајност коефицијената приказана је у табели 7.

Увид о каквој динамици се ради односно како се крећу емпиријске и како их прате теоретске вриједности прецизно је приказано на графиконима 1, 2 и 3. Величина релевантних коефицијената, на основу којих је извршена процјена броја случајева, приказана је у табелама 5, 6 и 7. На основу истих алгоритама могла би се извршити процјена броја случајева и прије 2000. као и после 2020. Криминалитет је друштвена појава на коју утичу многи фактори који су често непредвидиви. Ступањем на снагу Закона о поступању према малољетницима у кривичном поступку, неспорно је утицало на стагнацију криминалитета и смањење варијабилитета у раздобљу од 2012. до 2020. Погледати графиконе 1, 2 и 3.

Прва хипотеза експлицитно гласи: Очекује се да малољетнички криминалитет у посматраном периоду стагнира. Са статистичког аспекта ова хипотеза се може прихватити. Ипак, битно је још једном истаћи да је примијећено генерално смањење броја *пријављених* случајева и истовремено повећање броја *оптужених* и *осуђених*, али наведено смањење и повећање није довољно како би било статистички значајно.

Графикон 3. Осуђени случајеви

Процјена броја осуђених у 2020 је: $Y_{(2020)} = 120,52 + 1,63 \cdot x \sim 155$ случаја.

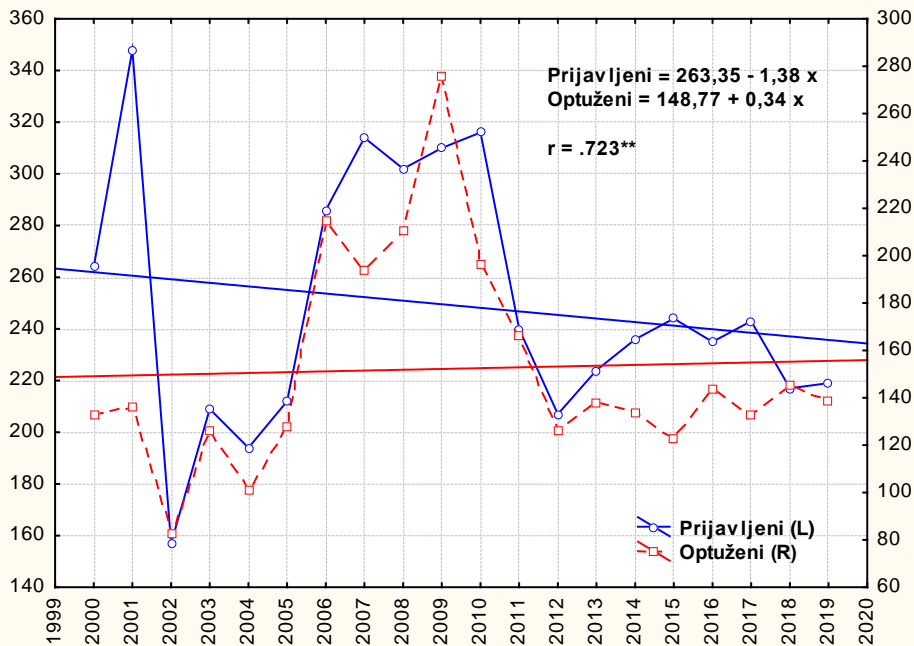
Други циљ рада односио се на утврђивање корелативних веза између броја Пријављених, Оптужених и Осуђених. У табели 4. приказани су линеарни (Пирсонови) корелациони коефицијенти наведених варијабли. Матрица је симетрична тако да се изнад и испод главне дијагонале налазе исти коефицијенти. Како се види, у главној дијагонали су стандардне јединице. Битно је напоменути да се Пирсонови коефицијенти линеарне корелације крећу у распону од (-1 до 1). Корелациони коефицијенти (-1 и 1) по снази су исти, ријеч је о потпуној или функционалној вези супротног предзнака. Разлика је у смјеру. Корелациони коефицијенти са негативним предзнаком указују да са порастом једне промјенљиве прати пад друге промјенљиве. Ако су коефицијенти позитивни, промјенљиве су истог смјера. Значајност корелационих коефицијената се повећава

ако се коефицијенти приближавају (-1 и 1), а слабе ако се коефицијенти приближавају нули. Статистичка значајност корелационих коефицијената зависи од величине самог коефицијента, али и од величине серије (узорка).

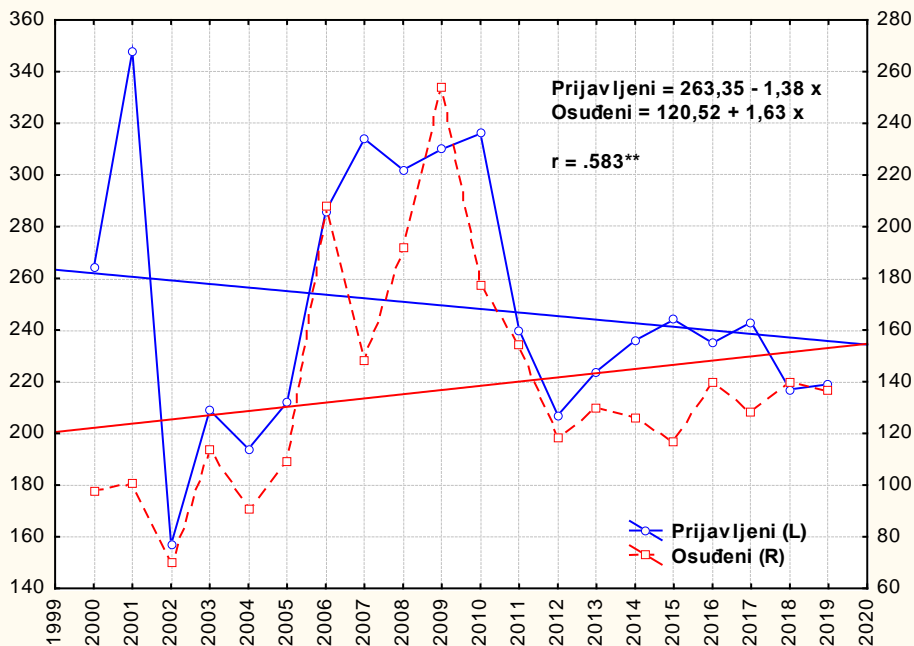
Да се примијетити да је највећа корелација између варијабли *оптужених* и *осуђених*, у примјеру износи .965** а најмања између *пријављених* и *осуђених* .583** Ознаке тј. двије звјездице у експоненту корелационих коефицијената говоре да су коефицијенти статистички значајни уз прихватање грешке која је мања од 1%. Висина корелационих коефицијената и статистичка значајност није једно те исто. Под истом статистичком вјероватноћом врло је битна величина коефицијената, дакле у примјеру је присутна врло јака и висока корелација између варијабли *оптужени* и *осуђени*, корелација је безмало потпуна, нормално и статистички врло значајна. Језиком обичног грађанина може се рећи: *Ко је оптужен, тај је и осуђен*. Корелација између варијабли *пријављени* и *осуђени* је најмања али истовремено статистички значајна, што значи да сваки пријављени случај не значи да ће истовремено бити и оптужен, а самим тим неће бити ни осуђен. Ипак пријаве нису без основа, што показује корелациони коефицијент .723**.

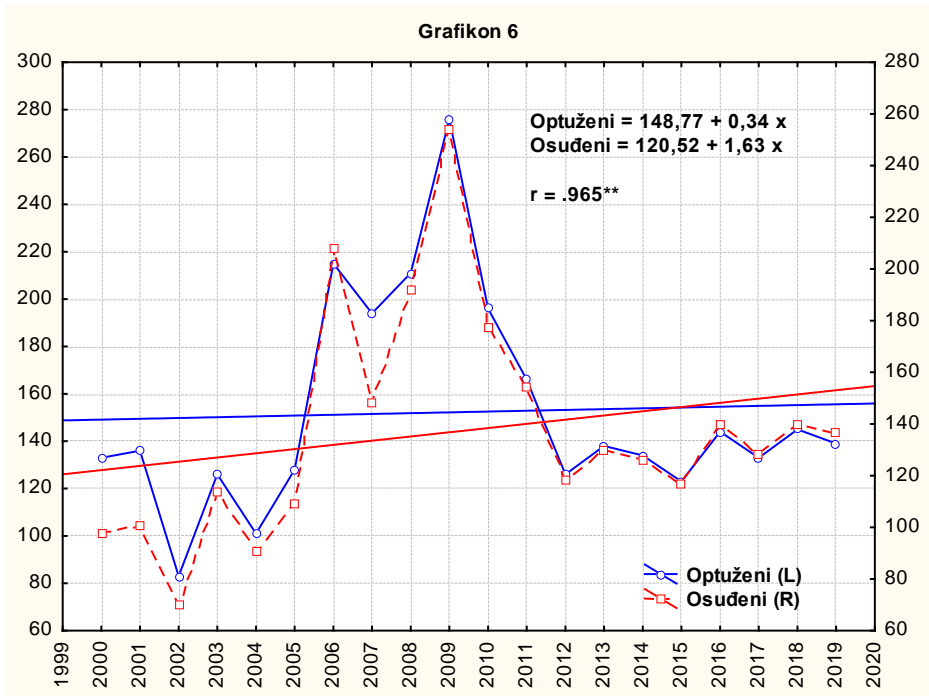
Интерпретацију статистичких показатеља, боље сагледавање тј. бољу представу визуелну и квантитативну употпуњују графикони 4, 5 и 6. Добивени резултати су природно очекивани, дакле корелациони коефицијенти не указују и показују да ли је било премало или превише *пријављених*, *оптужених* и *осуђених*, већ релације односно корелације између једне, друге и треће варијабле. Свакако да су добијени резултати изузетно интересантни и корисни, посебно ако би се упоредили са резултатима других држава, не само региона. Уопштавање и извођење закључака о добром и лошем, великом и малом криминалитету је непотпуно, ако нема поређења. С обзиром да ово истраживање обухвата изузетно велики временски период, пуних 20 година, односно петину вијека, као и чињеницу да су подаци добијени од званичних институција, штета је што су неупоредиви са резултатима региона и шире.

Grafikon 4

Grafikon 5

Друга хипотеза гласи да се очекују статистички значајне корелације између: пријављених, оптужених и осуђених. Сходно егзактним показатељима корелационе матрице (Табела 4.) хипотезу X_2 можемо прихватити уз прихватање статистичке грешке која је мања од 1%.

Трећи циљ рада односио се на утврђивање разлика између броја пријављених, оптужених и осуђених малољетника, са претпоставком да нема статистички значајне разлике. У табели 2 приказане су све релевантне дескриптивне вриједности које упућују да разлика има. Разлике су евидентне што показују величине аритметичких средина Табела 2., колона *Mean*. Разлика аритметичких средина тестирана је примјеном једнофакторске анализе варијансе Анове (Табела 3.). Количник просјечног варијабилитета између варијабли и унутар варијабли је: $F=34.665$. Статистичка значајност односно вјероватноћа грешке $\text{Sig.}=.000$. Вриједност F и Sig. недвосмислено показује да су

разлке на укупном нивоу присутне, што потврђују и аритметичке средине, те да су разлике статистички значајне. Вјероватноћа грешке да разлике нема је мања од 1%.

Сходно добијеним резултатима једнофакторске анализе варијансе Анове хипотезу X_3 аргументовано одбацујемо, дакле разлике између броја *пријављених*, *оптужених* и *осуђених* малољетника су присутне.

ЗАКЉУЧАК

Завршна ријеч је уобичајени методолошки приступ емпиријских истраживања. Намјера аутора је да умјесто тврђих и стројих, циљева, хипотеза, констатација, закључака, методолошке и статистичке ентропије, на крају проблем мало релаксира, поједностави тј. преведе са научног на народни језик, како би просјечан читалац схватио шта је писац хтио да каже. Без полемике и аргументоване критике нема помака и напретка. Изостанак полемике и коментара је лош сигнал, ријеч је о раду због рада, истраживању због истраживања. Овог пута умјесто сублимираних класичних закључка, полемику започињем сам са собом. Неформални циљ овог рада је управо „изазивање“ стручне и научне полемике, како би се побудио интерес за наставак истраживања на ову и сличе теме. Истраживања конфирмативног типа ма колико била методолошки и статистички конзистентна по правилу не рјешавају проблеме до краја. На први поглед парадоксално али је тако, истраживањем се углавном више проблема отвори него затвори. Више питања него одговора. Вриједност истраживања овог типа је управо та, да се на бази научних сазнања дају нове смјернице, путокази, куда и како даље. На основу научно утемељених емпиријских истраживања детектују се узроци, латентне димензије, (*фактори*), који су путоказ ка рјешавању проблема. Неспорно и ово истраживање је дало аргументоване одговоре на постављена питања.

Статистички је доказано и потврђено да је Закон о поступању према малољетницима у кривичном поступку утицао на стагнацију, стабилизацију па и смањење криминалитета у Држави. О узроцима није било ријечи. Рјешавања било ког проблема нема без откривања узрока проблема. Метафорички, овај рад је „гашење пожара“ не улазећи у узроке пожара. Крuciјални проблем криминалитета су узроци, који су овог пута на маргинама теме. Фактори криминалитета су по правилу латентни, врло су бројни, варијабилни, тешко препознатљиви и још теже предвидљиви. Узроци глобалног криминалитета су слични, разликују се у времену и простору. Средства и методе се брзо трансформишу. Криминалитет у стопу прати актуелна друштвена збивања и савремена технолошка достигнућа.

Посебна вриједност овог истраживања је у томе што се на бази релевантних података, конзистентне методологије дошло до сазнања и одговора о чему се ради и какви се трендови очекују. Наведена тема је глобално актуелна, била и остала трајно друштвено оправдана. Очекивати је да овај рад побуди интерес, полемику и критику од стране надлежних служби, истраживача различитих специјалности, првенствено и посебно од истраживача, научника, критичара из области друштвено-хуманистичких и дефендолошких наука.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовашевић, Д. (2012). Кажњавање малолетника у новом кривичном праву Црне Горе, *Перјаник*. Полицијска академија Даниловград.
- Мијановић, М. & Војводић, М. (2008). *Методологија антропологије спорта*. Бања Лука: Графид.
- Мијановић, М. (2000). *Избор статистичких метода*. Подгорица: Универзитетски уџбеник.
- Перић, О. (1979). *Малолетнички затвор*. Београд.
- Перић, О. (1975). *Кривичноправни положај малолетника*. Београд.
- Перић, О. (1982). О кажњавању малолетника. *Правни живот*, број 3, Београд.
- Перић, О. (2003). *Приручник за примјену кривичних прописа о малољетницима*. Београд.
- Цотић, Д. (1971). Криминалитет малољетника са посебним освртом на рецидивизам, *Етиологија малољетничког преступништва*, Зборник чланака, Савез друштава дефектолога, Београд;
- Чејовић, Б. (1985). *Кривично право у судској пракси. Општи део*. Београд.

Zaprimljeno: 16.07.2020.

Odobreno: 28.08.2020.

NACIONALNI IDENTITET I KOMUNIKACIJA

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И КОМУНИКАЦИЈА¹

Прегледни научни рад

DOI 10.7251/DEFISR4520033B

UDC 323.1:316.356.4]:32.019.5

COBISS.RS-ID 129625345

доц. др Борислав Бојић

Апстракт: У раду се даје приказ кључних одредница националног идентитета и утицаја на колективно понашање нације, као и појединаца који припадају тој нацији. Такође се, анализира значај религије за национални идентитет и интернационалну комуникацију. У раду ће се покушати дати одговори на следећа питања: „Да ли је национални идентитет општеприсутан?; Да ли се мијења током времена?; У којој мјери је субјективан? Постоји ли научно утемељење за факторе утицаја националног идентитета? И колико је то политички инструмент манипулације, а колико стварна потреба за неким заједничким обиљежјима и припадношћу?“ Свеукупно, даће се одговор на питање: “Шта је то што одређује национални идентитет и колико интензитет националног идентитета утиче (и у ком смјеру) на међунационалну комуникацију?”

Кључне ријечи: национални идентитет; фактори утицаја на национални идентитет; утицај националног идентитета на међунационалну комуникацију

1 Аутор за кореспонденцију: доц. др Борислав Бојић; Мастер економије; Влада Републике Српске; e-mail: borislav.bojic@gmail.com

УВОД

Питање нације и националног идентитета заузима значајно мјесто у многим расправама (Anderson, 1998) и истраживањима у друштвеним областима. Иако се очекивало да ће се, кроз еволуцију човјечанства, развити мултиетничност, то се није догодило. Мултиетничност или паннационализам (Toomer, 1929; Gans, 1979; Connor, 1994; Brubaker, 1996), као идеал XX вијека, није заживио у реалности ван научних текстова и истраживачких радова. Нација, национализам или национални идентитет, без обзира како су дефинисани и шта се конкретно под њима подразумејева, нису превазиђени феномени (Smit, 1998; Cornell, Hartman, 2006; Burgoune, 2000).

ТЕОРЕТСКЕ ПОСТАВКЕ

Од породице, преко рода до племена, квантитативна промјена води до етничитета, народне заједнице, народа. („Таква заједница територијално, биолошко и културно одвојених група поријекла која још не располаже карактеристикама нације“ – Romsics I.). Претварање у нацију подразумејева квалитативну промјену, јер је нација квалитетно виши ниво народа који је неодвојив од појма државе (Ardai, 2012). За Хобсбаума је нација свака довољно велика заједница људи, чији припадници себе виде као припаднике једне нације (Hobsbawn, 2005).

Гелнер нацију дефинише на сљедећи начин:

- Људи припадају истој нацији, ако дијеле исту културу (у смислу једног система мисли, знакова, асоцијација и начина понашања и комуникације). Припадајући тој култури, појединац припада нацији.
- Људи припадају истој нацији, ако једни друге препознају и признају као припаднике исте нације (Gellner, 1983). Модерне

нације су више „производи“ државе него обрнуто. Из претходно наведеног се уочава да је појам нација настао везујући се за државе. Прва европска нација, Француска, настала је крајем 18. вијека, након чега је у Европи покренут процес прављења нација, па је нпр. њемачка нација оформљена средином 19. вијека. У то вријеме још нису постојале јужнославенске нације. У тим подручјима, становништво, највећим дијелом сељачко, идентификовало се са сеоском заједницом, са власником земљишта, са религијом, са царем, али ни са каквом нацијом. Национални идентитет као врста колективног идентитета указује на сличност унутар групе као и на међугрупну различитост (различитост у односу на друге). Национални идентитет подразумијева осјећај припадности друштвеној (националној или етничкој групи) те увјерење да се те компоненте и с њима повезани интереси и циљеви могу реализовати у том етницитету или помоћу њега (Calhoun, 1994; Billig, 1995).

Бројни аутори истичу да је важно одредити шта значи национални идентитет за појединца и у каквом је односу према другим колективним идентитетима (Calhoun, 1994; Billig, 1995). За настанак и значење нације наводе се разни аспекти: језик, демографска експлозија почетком XX вијека, ширење читалачке публике (Gellner, 1983), велика друштвена покретљивост (Ilić & Svejić, 1997), специфични друштвени карактер (Golubović & dr., 1995), религијска припадност, национална музика као једно од основних обиљежја културе.

Једна од кључних дилема у разматрању овог феномена је - да ли се национални идентитет добија рођењем или се стиче током одрастања, при чему појединац има могућност избора. Примордијализам полази од начела да је национални идентитет фиксан и трајан, непромјенљив у току живота. Он је чврста и основна, базична људска категорија, дата рођењем (Cornell & Hartman, 2006), везује људе прадједовским поријеклом (Putinja & Žoslin, 1997), обојен ирационалним, неизрецивим осјећањима. Насупрот том приступу,

према инструменталистичком схватању, национални идентитет је промјењив, флуидан и везан за посебне околности. Људи ће наглашавати националну припадност искључиво у ситуацијама у којима им то може донијети неку корист. Национална идентификација није фиксна и непромјењива, већ је промјењива и флуидна. Са промјеном ситуације мијењаће се и идентификација појединца, или ће се бар промијенити њен интензитет. Националне групе су интересне, вјештачки одржаване и створене искључиво из прагматичних разлога. Многи новији приступи комбинују поједине аспекте инструменталистичког и примордијалистичког објашњења националног идентитета.

Један од њих је и конструктивистички приступ, према којем се национални идентитет изграђује, конструише током живота и ствар је избора појединца, али понекад је представљен дубоким неизрецивим и непромјењивим везама (Cornell & Hartman, 2006).

ЕЛЕМЕНТИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

У теоретској пракси су разноврсне анализе и мишљења који су то елементи националног идентитета? Општеприхваћена обиљежја су она која је дао Адам Смит, а она су сљедећа (Рађеновић, 2006):

- Историјска територија/домовина: схватање да су нације територијално омеђени ентитети, те захтијевају сопствену домовину;
- Заједнички митови и историјска сјећања;
- Заједничка култура: припадници нације посједују заједничку културу и заједничке историјске митове и сјећања;
- Заједничка законска права и дужности свих припадника нације у оквиру заједничког правног система;
- Заједничка економија, са територијалном мобилношћу припадника нације: у оквиру нације постоји заједничка подјела рада и система производње.

Један од елемената који се прожима кроз претходно поменута обиљежја је појам традиције, као заједничког скупа вриједности, обичаја и ставова једне нације. Неки од ставова теоретичара, који су се бавили изучавањем ове области су да је традиционализам (Hobsbawm, 2005) „измишљена традиција“ док Ненси Вуд примјећује, да је попут сваког сјећања, национално заједничко сјећање пројект имагинације (Wood, 1995). Такође се традиција често умногоме разликује унутар једне нације, па се не може сматрати егзактним заједничким елементом. На другој страни, практично је евидентно његовање традиције код појединих народа и везивање за национални идентитет. Значај језика се, такође, не може сматрати кључном одредницом националног идентитета, јер на примјер на Балкану имамо различите националне припадности. То се види не само на домаћем примјеру, него и на примјеру бројних других полицентричних језика којима говори по неколико нација, нпр. њемачки језик, енглески, низоземски, француски, арапски (Kordić, 2008; Grbschel, 2009). Закључује се, да Французи нису постали Французима зато што су говорили француски, него је дјеловање француске државе кроз образовни систем консолидовало употребу француског језика и одредило „границе“ те употребе, тј. потиснути су „дијалекти“, тј. матерински идиоми великога дијела становништва, те је конституисан француски језик као општи језик „Француза“. Узме ли се у разматрање, религија као значајна одредница, у реалности постоји много примјера испољавања националног идентитета, кроз заједничку религију, као и примјере међунационалне комуникације, која је, најчешће, у корелацији са истом религијом. Такође су, бројни примјери, негативне међунационалне комуникације између нација са различитом религијом.

Међутим, на другој страни имамо и бројне примјере дубоких и тешких конфликта између нација, које припадају истој религији (исламске нације на Блиском истоку, Њемачка и Француска и др.). Ако се посматра култура, која обухвата мноштво обиљежја, постоји извјесна хомогенизација унутар једне нације. Али, опет, на другој страни, примјећује се и иста култура ван једне нације,

односно унутар одређених група или територијалних регија различитих нација (нпр. поређење Беча и Будимпеште: становници Будимпеште и Беча имају много више заједничког него нпр. Беч и Минхен или Беч и Штутгарт (Pauer, 2000)). Из свега наведеног се намеће закључак да је национални идентитет веома сложен и виртуелан појам, који више почива на субјективности, него на егзактности. Сви претходно поменути елементи чине факторе утицаја креирања националног идентитета, али на субјективној основи. Логичан закључак је да је то потпомогнуто развојем свијести и друштва, и као такво би требало бити чешће присутно на нижем степену развоја, али и историја, као и данашњица то оповргавају.

Компоненте националног идентитета

Основне компоненте националног идентитета добијене су у истраживањима која су спроведена у земљама с високим степеном мултикултуралности и национално мјешовитим становништвом (у САД, на узорцима етничких мањина) (Phinney, 1990).

На тај начин, утврђене су четири компоненте националног идентитета (Phinney, 1990):

- Компонента самоидентификације/самодефинисања себе као члана одређене националне групе. Самоидентификација може бити одређена поријеклом, али такође и исказ сопственог одређења. Према истраживању које је у Аустралији спровео Федер (Feather) (1994) показало се да је снажнија национална идентификација повезана с јаче израженим фаворизовањем сопствене групе, већом групном пристрасношћу и израженијим колективистичким вриједностима.
- Осјећај припадности одређеној групи. Тај осјећај може по интензитету варирати од врло снажног осјећаја припадности, гдје је јака емоционална везаност, па до осјећаја само формалне припадности групи, при чему постоји одсуство емоционалне везаности. Ова компонента се углавном испитује

преко везаности за сопствену групу или као осјећај различитости, издвојености сопствене у односу на друге групе.

- Позитивни или негативни ставови према чланству у групи. Бити члан неке групе не значи нужно и имати позитиван став према тој групи. Позитивни ставови се истражују преко позитивних афективних реакција, нпр. понос, задовољство припадношћу, прихватање сопствене групе. Непостојање позитивних или изражавање негативних ставова указује на одбијање и порицање сопственог националног идентитета, а манифестује се и као жеља за прелазак у другу националну групу.
- Укљученост у рад и живот националне групе односи се на учествовање у његовању сопствене националне традиције и културе. Најзначајнији индикатори укључености су: употреба националног језика, начин склапања пријатељских и интимних веза, учествовање у формирању националних институција (завичајни клубови, друштва), његовање националних вриједности, познавање историје и културе и сл.

У низу истраживања, показало се да људи свој национални идентитет одређују на основу различитих критеријума, који могу бити у различитој мјери јасни или прочитати. Тако су рођење и држављанство, језик и религија јасни и прочитати критеријуми, а осјећај припадности одређеној нацији мање јасан критеријум (Čorkalo & Kamenov, 1999). Када се говори о важности појединих критеријума, резултати истраживања које је 1995. године спровео International Social Survey Programme приказује да су рођење, држављанство, мјесто боравка, поштовање државних институција, познавање језика и осјећај националне припадности подједнако битни критеријуми у одређењу националног идентитета (Feather, 1994).

Наведене компоненте националног идентитета Phinney издваја из низа истраживања, као оне аспекте који се најчешће појављују уз овај појам (Phinney, 1990). При мјерењу етничког идентитета, у дотадашњим истраживањима, коришћене су различите

комбинације наведених компоненти, при чему су постојале различите карактеристике које су описивале поједину компоненту. У малом броју извјештаја су постојали подаци о поузданости мјерења, а тамо гдје су постојали, коефицијент поузданости кретао се од 0.35 до 0.90 (Phinney, 1990). Најчешће је поузданост била посебно ниска. Такође, врло ријетко се користила иста мјера за наведени конструкт. Овакви резултати су показали, да је неупитно најбитнији сљедећи смјер у истраживању националног идентитета развијање ваљаних и поузданих инструмената за мјерење националног идентитета, односно његових компоненти.

Облици националне везаности

Облици националне везаности могу се посматрати са два аспекта. Први се аспект односи на фазу друштвеног развоја поједине националне државе, а други је аспект појединца. С обзиром на први аспект, Катз (Šiber, 1998) наводи облике националне везаности с обзиром на фазу друштвеног развоја у којој се налази национална држава. Позивање на национални идентитет код држава које су у процесу формирања има за циљ ујединити становништво и одбрану од туђе власти. Инсистира се на националном суверенитету и културном идентитету. У развијеним друштвима, у периоду јачања и ширења моћи, за националну идеологију карактеристично је наглашавање културне надмоћи земље, што „оправдава“ експлоатацију других земаља.

У бирократско-технократским друштвима, као што су капиталистичка или социјалистичка, карактеристично је величање државе, њене моћи и снаге. Тамо гдје владајући слој губи моћ наглашавају се традиција и историја.

С обзиром на други аспект, дакле, аспект појединца који је више психолошки, Гуетзков разликује пет облика националне везаности (Šiber, 1998):

- Искључива национална везаност постоји када је посебно из-

ражена свјесност припадности сопственој нацији уз омаловажавање других нација. Психолошки садржај овакве везаности изражава се као национализам, етноцентризам и шовинизам.

- Истакнута национална везаност означава одређени степен националне идеализације, као и патриотизам, али и прихватање других нација (у смислу да нису инфериорне наспрам сопствене нације).
- Вишеструка национална везаност или интернационализам подразумева припадност сопственој нацији, али се тежи међунационалној сарадњи и споразумијевању. Наглашава се лојалност према човјечанству, ономе што је хумано, вриједно, напредно.
- Космополитизам не укључује осјећај припадности нацији, него се јавља осјећај везаности уз општељудску заједницу и тежња да се превладају уски национални интереси.
- Анационализам подразумева индивидуализам, потпуно одсуство везаности за нацију при чему се национални осјећаји сматрају штетним и непотребним.

МЕЂУНАЦИОНАЛНА КОМУНИКАЦИЈА

Интеркултурна комуникација је процес слања и примања порука између људи који због својих културних традиција могу различито интерпретирати вербалне и невербалне сигнале (Kumbier & Schulz von Thun, 2009). Називајући неку комуникацију интеркултуралном, тематизира се утицај културе на интеракцију између припадника различитих култура. Истовремено се изражава потреба упуштања у нешто непознато и тешко схватљиво, односно, у неку другу културу (Lazibat & Kolaković, 2004).

Интеркултурна комуникација укључује интеракцију људи чије су културне перцепције и симболички системи довољно различити да мијењају комуникацијски чин (Mesić, 2006).

Перцепција, вербална и невербална комуникација основни су аспекти интеркултуралне комуникације. Перцепција, у смислу сложеног процеса који омогућава избор оних „надражаја“ који дјелују на људска осјећања и њихово вредновање, при чему велику улогу имају вјеровања, поглед на свијет и друштвена организација (Piršl, 2001). Основно средство вербалне комуникације је језик, који осим комуникацијске функције дефинише, изражава и преноси културу, јер је заправо дио етничке, културне или неке друге групне припадности. Невербалном комуникацијом преносе се ставови и емоционални односи, а посебно је важан сегмент интеркултуралне комуникације, јер се управо невербалном комуникацијом преноси већина информација.

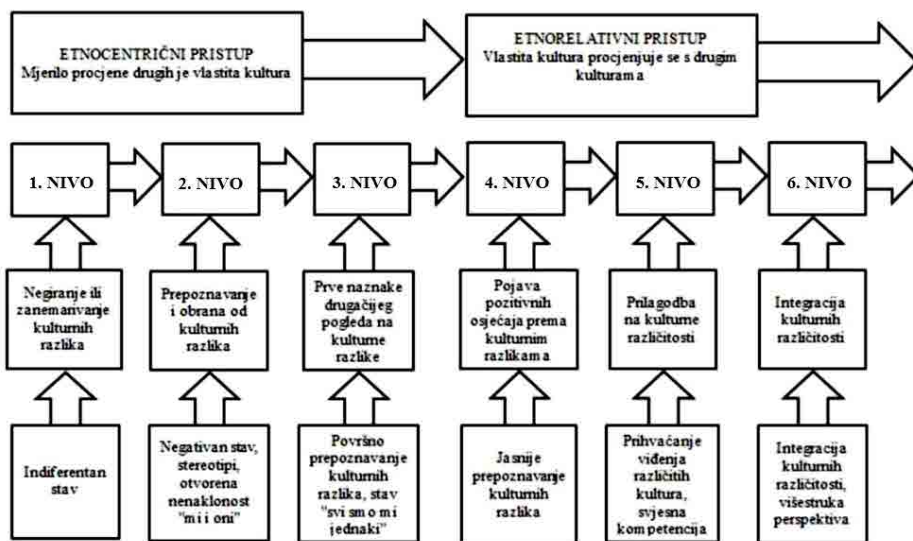
Интеркултурална комуникација важна је због повезивања и отворености друштва, подстицања демократије, јачања улоге цивилног друштва, промоције основних људских права.

Темељ за успјешну интеркултуралну комуникацију је између осталог и интеркултурална осјетљивост као способност разумијевања и прихватања културалних разлика. Интеркултурална осјетљивост је осјетљивост на друге у смислу да усмјерава понашање према одговорном суживоту и активној сарадњи у културно плуралној средини. Интеркултурална осјетљивост способност је уочавања и препознавања постојања различитих погледа на свијет који омогућава прихватање и признавање не само сопствених културних вриједности, већ и вриједности културно другачијих особа.

Творац Развојног модела интеркултуралне осјетљивости је Милтон Бенет (Milton Bennett). Бенетов модел састоји се од етноцентричног и етнорелативног приступа, као два основна погледа на свијет, при чему је код етноцентричног погледа мјерило процјене других сопствена култура, а код етнорелативног се сопствена култура упоређује с другим културама (Bedeković, 2010). Према Бенету, постоји шест нивоа тог модела који се заснивају на одређеном континууму у којем сваки сљедећи ниво води према већој осјетљивости према културној различитости. Што је искуство с културно друга-

чијим сложеније и учесталије, то је компетенција у интеркултуралним односима већа, а напредовање у појединим нивоима је повезано са одређеним способностима и зрелошћу појединца (Bedeković, 2010).

Слика 1. Беннетов развојни модел интеркултуралне осјетљивости

Извор: (Bedeković, 2010)

Глобалне и друштвене промјене данас захтијевају од сваког појединца развој нових знања, ставова и вјештина, односно развој нових интеркултуралних компетенција као битног предуслова за успјешну комуникацију у интеркултуралним ситуацијама. Компетенција може значити способност, вјештину, стручност, оспособљеност, таленат, искуство, знање, а интеркултурална комуникацијска компетенција заправо је понашање које је прикладно и учинковито на одређеном мјесту, а садржи комбинацију различитих способности којима појединац може функционисати у окружењу других култура које су другачије од његове културе.

Интеркултурална комуникацијска компетенција је свеобухватна унутрашња способност појединца да управља кључним изазовним обиљежјима интеркултурне комуникације, као што су културне разлике и непознанице, ставови који постоје између одређених скупина и искуство стреса који прати такву ситуацију (Samovar, Porter & McDaniel Edwin, 2013).

У неколико последњих деценија је на простору Балкана веома изражена национална нетрпељивост и екстремистичко величање националног идентитета. Поставља се питање: „Да ли је то заиста суштински тако, или је то резултат политичких процеса, односно политичке манипулације кроз психологију масе?“ Ово је веома сложено питање и одговор је далеко од једноставног. Поједини аутори сматрају да је то више политички процес. Како људи гледају и вриједнују поријекло, историју, језик и религију, то је резултат одлука политичке елите, која задаје одређени начин гледања и појачава га односно скреће помоћу политичких корака (Riedel, 2005). Дотична елита се побринула за ширење групног идентитета, слику је направила у складу с политичким циљевима којима је тежила и проширила је помоћу медија (Riedel, 2005). Насупрот таквом ставу се јавља логичко питање које се, само по себи намеће, а то је, народним рјечником речено „тешко жабу у воду“, тј.: „Да ли би се могла извршити таква политичка манипулација народним масама, ако нема погодног тла?“. Данашњи глобални процеси се одликују јачањем десничарских снага, изражене ксенофобије и величања сопствене нације. Ови процеси су веома снажни у цијелом свијету и практично оповргавају теоретске поставке о томе да је национални идентитет мит (Kordić, 2008).

Међунационална комуникација је на веома ниском нивоу, чак и међу народима истог језика, сличне културе и исте религије. Национализам даје темељ групном идентиту, приказујући га као драгоценост достигнуће. Национализам је идеологија која тврди да појединцу угроженом глобалним процесима можемо вратити смисао ако се вратимо корјенима и културном идентитету (Eriksen, 2004). Наци-

оналистички идеали теже повезивању концепта домовине са митом о поријеклу уз потпуну културну доминацију заједнице која је носилац овог идеала. Националисти теже посједовању историјског тла својих предака које је било свједок цвјетања духа нације (Giddens, 1996). Међутим, у постојећим условима не можемо потпуно одрећи значај националном идентитету искључивим приклањањем универзализму или космополитизму (Tamir, 1993). Људи из различитих националних група ће дијелити приврженост друштву ако га схвате као контекст унутар којег могу његовати свој национални идентитет, а не бити подређени (Kumlicka, 1995).

Све интензивнија међусобна повезаност и комуникација међу грађанима различитих држава, нација и култура уклањају многе интелектуалне, али и физичке границе. Ниво интеркултуралне комуникацијске компетенције повезан је са степеном развоја друштва, односно појединца. Притом интеркултурална комуникацијска компетенција значи прерастање етноцентризма, као и препознавање других култура. Основни циљ интеркултурализма у образовању је младу генерацију учинити свјесном свог културног идентитета, али и да буду толерантни према различитостима. Због тога се помоћу њега настоји развити осјећај припадности својој заједници, али и толерантније облике понашања у свакодневном животу.

Интеркултурална комуникацијска компетенција значи квалитативну и успјешну комуникацију, која се одвија између двије или више особа из различитих култура. Тако неке особе имају висок степен интеркултуралне компетенције, односно способни су успјешно комуницирати с особама из других култура, док се особе с ниским степеном интеркултуралне компетенције увијек понашају на исти начин, па чак и кад комуницирају с особама из других култура.

Интеркултурална комуникацијска компетенција постаје све важнија за комуникацију без сметњи и усмјерену према циљу. Потребно је познавати основне вриједности, обрасце понашања и обичаје земаља, јер знање о другим културама заправо је корисно и потребно приликом контакта, важно је схватити културалне разлике,

узнати гледишта и културално условљене различитости. Успјешна интеркултурална комуникација подразумијева висок степен интеркултуралних компетенција, односно толерисање различитости, поштовање других, критичко размишљање, интеракцију с другачијим.

ЗАКЉУЧАК

Из свега наведеног се закључује да је национални идентитет један феномен, којег треба детаљније изучавати, кроз узроке настанка, али и кроз политичке процесе. Практично се, у данашњим оквирима, доказује да је национални идентитет значајан фактор негативне међунационалне комуникације. Такви процеси су деструктивни, али су реалност, која се не смије занемаривати. Не постоје егзактни фактори и елементи настанка националног идентитета и његовог интензитета. Сви поменути елементи јесу дио националног идентитета, али степен њиховог учешћа је субјективан. Човјек, као емотивно друштвено биће је подложен вањским утицајима, нарочито медија, који могу манипулативно дјеловати и на тај начин управљати смјером креирања и експресије националног идентитета. Због тога је потребно студиозно дјеловати и улагати значајне напоре на глобалном нивоу да се такве узавреле страсти смире и да се човјечанство почне понашати рационално. Али то је увијек цикличног карактера и евидентно је да је глобални циљ настанка јединствене нације и грађанске државе далеко од практичне реализације.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, B. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato, 1998.
- Ar dai, L. (2012). *Narod, nacija, država, nacionalna država, nacionalizam*. International relations quarterly, Vol. 3. No. 4.
- Bedeković, V. (2010). *Interkulturalni aspekti menadžmenta*. Virovitica: Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici.
- Billig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burgoyne, R. (2000). *Ethnic Nationalism and Globalization*. Rethinking History, 4:2.
- Calhoun, C. (1994). *Nationalism and Sivil Society: Democracy, Diversity and Self- Determination*. Oxford: Blackwell.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism, The quest for understanding*. Princeton: Princeton University Press.
- Cornell, S., Hartman, D. (2006). *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*. Newbury Park, California: Pine Forge Press.
- Čorkalo, D., Kamenov, Ž. (1999). *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*. Izvještaj s VIII ljetne psihologijske škole. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Feather, N.T. (1994). *Values and national identification: Australian evidence*. Australian Journal of Psychology, 46.
- Gans, H. (1979). *Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America*. New York: New York University Press.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. New York: Ithaca.

- Giddens, A. (1996). *Class, Sovereignty and Citizenship*. Cambridge: Polity Press.
- Golubović, Z. i dr. (1995). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Gröschel, B. (2009). *Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik*. München: Jahrbuch der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf.
- Hobsbawm, J. (2005). *Nationen und Nationalismus*. Bonn: Mythos und Realität seit 1780.
- Ilić, V., Cvejić, S. (1997). *Nacionalizam u Vojvodini*. Zrenjanin: GNB Žarko Zrenjani.
- Kordić, S. (2008). *Nationale Varietäten der serbokroatischen Sprache*. Bosnisch, Kroatisch, Serbisch als Fremdsprachen an den Universitäten der l4/elt, München, 93-102.
- Kordić, S. (2009). *Policentrični standardni jezik*. Zagreb: Jezični varijeteti i nacionalni identiteti.
- Kumbier, D., Schulz von Thun, F. (2009). *Interkulturalna komunikacija: Metode, modeli, primjeri*. Zagreb: Erudita.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship. Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Lazibat, T., Kolaković, M. (2004). *Međunarodno poslovanje u uvjetima globalizacije*. Zagreb: Sinergija nakladništvo.
- Mesić, M. (2006). *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Payer, M. (2000). *Sprache als Ausdruck von ethnischer und nationaler Identität*. Dostupno na: http://www.payer.de/kommkulturen/kultur03_3.htm#I3,
- Phinney, J. S. (1990). *Ethnic identity in adolescent and adults: review of research*. Psychological Bulletin, 108.
- Piršl, E. (2001). *Odgoj i obrazovanje za interkulturalnu kompetenciju*. Pedagogijska istraživanja 8 (1).

- Putinja, F., Žoslin, S.F. (1997). *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Rađenović, S. (2006). *Filozofija i društvo*. Filozofija i društvo br. 3. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.
- Riedel, S. (2005). *Die Erfindung der Balkmrvölker. Identitätspolitik zwischen Konflikt trnd Integration*, Wiesbaden.
- Samovar, L.A., Porter, R. E., McDanielEdwin, R. (2013). *Komunikacija između kultura*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Smit, A. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- Tamir, Y. (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press
- Toomer, J. (1929). *Race problems and Modern Society*. New York: New York University Press.

Zaprimljeno: 20.06.2020.
 Odobreno: 04.09.2020.

DIRKEMOVA SOCIOLOŠKA ŠKOLA

SOCIOLOGIJA EMILA DIRKEMA IZMEĐU UNIVERZALIZMA I SOCIOLOGIZMA

Pregledni naučni rad

DOI 10.7251/DEFSR4520053B

UDC 316.253:929 Dirkem E

COBISS.RS-ID 129625857

prof. dr Ostoja Barašin¹

Apstrakt: Istražujući cjelinu Dirkemovog učenja, nedvosmisleno se nameće zaključak da se njegovo poimanje sociologije i društvenih nauka može okarakterisati kao sociologizam, što znači da je on vjerovao da je društvo primarno u odnosu na pojedinca, odnosno da pojedinac svoje postojanje pronalazi isključivo u okviru društva. Nesporno je da je ovaj francuski mislilac bio među najistaknutijim sociolozima koji su zagovarali ideju o primarnosti društva u odnosu na pojedinca. Takvo razmišljanje ga je dovelo do ideje da sve društvene aspekte i elemente razmatra u duhu svojih sociologističkih stavova. Mnogi teoretičari se slažu da se sociologizam najpotpunije prikazao u objašnjenju religioznog fenomena, koji se konstituiše na osobenom i od individue neshvaćenom veličanju (obožavanju) društvenosti. Kultura, politika i ekonomija kod Dirkema nužno su bile shvaćene u skladu s idejom o primarnosti društva. Univerzalistički shvaćeno, društvo predstavlja poseban entitet koji živi za sebe, nezavisno i odvojeno od života različitih individua, djelujući u sopstveno ime i težeći ciljevima različitim od onih kojima se rukovode te individue. Cjelokupna Dirkemova zamisao o pozivu sociologije zahtijevala je da ova nova nauka prekorači prag univerzitetske učionice i obrati se širem auditorijumu, čak cijelom čovječanstvu.

Ključne riječi: Dirkem; sociologizam; univerzalizam; društvo

¹ Autor za korespondenciju: prof. dr Ostoja Barašin; Univerzitet PIM Banja Luka; e-mail: barasinostoja@gmail.com

UVOD

Kada sam odlučio da se posvetim ozbiljnijem čitanju dostupnih izdanja Dirkemovih knjiga poželio sam da napišem neki osvrt na ukupno djelo ovog vodećeg klasika sociologije. Međutim, suočio sam se sa dilemom šta napisati o ovom sveltremenom sociološkom geniju što već nije napisano ili, kako kaže A. Mimica, oblasti Dirkemovog rada koja dosad nije bila podvrgnuta temeljnom ispitivanju. Kada sam moju dilemu podijelio sa mojim sociološkim guruom, profesorom Draganom Kokovićem, bez razmišljanja mi je rekao da prostor za analizu posvetim Dirkemu između univerzalizma i sociologizma. Ideja mi se svidjela na prvu misao i krenuo sam u tom pravcu.

Ako prihvatimo činjenicu da je Kontov najveći doprinos sociologiji bio njegovo zagovaranje nove nauke o društvu, onda Dirkemu možemo zahvaliti što je ozvaničio, skoro pola vijeka kasnije (1888. godine), početak univerzitetskog statusa sociologiji. "Naše društvo treba ponovo da stekne svijest o svom organskom jedinstvu ... Pa dobro, gospodo, vjerujem da je sociologija, više nego bilo koja druga nauka, u stanju da vaspоставi te ideje" (Dirkem, 1888)². Ako jedna nauka, bez obzira na područje stvarnosti, bude uključena u sistem univerzitetskih disciplina kao najviši, najpostojaniji i najuticajniji oblik organizacije saznanjnih djelatnosti ulazi u zrelo doba razdoblja svog razvoja. Dobijajući univerzitetski status, otvorene su joj potpuno nove mogućnosti koje su joj do tada bile uskraćene ili, pak, teže dostupne. Univerzitetski status je sociologiji pružio mogućnost organizovanog i metodičnog prenošenja i širenja znanja u njenoj oblasti, osposobljavanje stručnjaka snabdjevenih akademskim znanjem, siste-

2 Jedan naizgled nevažan događaj u akademskom životu Francuske potkraj IX vijeka imao je, ipak, čak i van granica zemlje u kojoj se zbilo, dalekosežne posljedice po razvoj sociologije kao nauke i profesije. Ministarskim ukazom od 20. jula 1887. godine, Emil Dirkem, srednjoškolski profesor filozofije u mjestu Troa, star dvadeset devet godina, bio je kao predavač, to jest u zvanju docenta bez doktorata, postavljen za predavača na, za njega, osnovanom predmetu "pedagogija i društvena nauka" na Filozofskom fakultetu u Bordou. Ispod ovog eklektičkog naziva tečaja bilo je, prikriveno, institucionalizovanje jedne nove nauke, *sociologije*, kao akademske discipline. Ovaj datum i događaj se u istoriji razvoja sociologije obilježavaju kao događaj koji je početak nove faze razvoja sociologije, jer je jedna do tada uglavnom marginalna intelektualna djelatnost bila integrisana u akademski establišment i na taj način zadobila legitimnost "stroge nauke".

matičniju naučno-istraživačku djelatnost, uklapanje u interdisciplinarnu podjelu rada, uspostavljanje objektivnog odnosa prema srodnim disciplinama, kao i strožiji odabir teorijskog znanja, iskustvenih uopštavanja i metodoloških sredstava koja će ona ugrađivati u svoj sistem.

ISTORIJSKI I DRUŠTVENI KONTEKST

Sociološko-saznajna analiza širih društvenih uslova u kojima je nastala sociologija, nesporno potvrđuje da je ona, bar u Francuskoj, univerzitetski status stekla upravo zahvaljujući činjenici da je, u svojoj dirkemovskoj verziji, najneposrednije odgovarala vannaučnim ciljevima ondašnjeg republikanskog poretka. Ako je, kao što je i sam Dirkem tvrdio, sociologija bila i ostala izrazito francuska nauka, potrebno je, smatraju neki teoretičari sociologije, naći objašnjenje na koji način je došlo do toga da, upravo u Francuskoj, sociologija dobije akademski status, a sa druge strane, da se javi ideja da se ona upotrijebi u ideološke svrhe.

Industrijska revolucija je ostavila neizbrisiv trag i potvrdu odlučujućeg uticaja na misao devetnaestog vijeka. U svim sferama duhovnog stvaralaštva, industrijska revolucija je pokazala svoju snagu i legitimisala se kao tipično engleska, kao što će politička revolucija iz 1789. biti tipično francuska. Međutim, implikacije industrijske revolucije neće mimoići ni Francusku ni Njemačku. Položaj radne snage, preobražaj vlasništva, industrijski grad, tehnologija i tvornički sistem, primjećuje R. Nizbet, postali su najizazovniji aspekti industrijske revolucije koji će opredijeliti nastanak sociološke problematike i promišljanja. Ti koncepti sociologije, nastali pod tim uslovima, ostvariće presudan uticaj na vodeće mislioci sociologije tog vremena. To se može uočiti u Dirkemovom djelu *O podjeli društvenog rada*, u kojem je on predočio jednu analizu socijalne promjene po kojoj je pojava industrijske ere označila nastanak novog oblika solidarnosti.

Dirkemova sociologija, primjećuje Mimica (2004), u većini dosadašnjih analiza se ukazivala kao zatvoreni korpus znanja, podložan različitim oblicima rekonstrukcije, a Berger i Kelner (1991) ističu da Dirkem i cijela francuska škola sociologije, čiji je osnivač, ispoljavaju

duh koji je mnogo bliži Prosvjetiteljstvu. Njegov metod je suštinski pozitivistički, oslonjen na prirodne nauke. Vremenom je izbljedio socijalno-politički kontekst u kojem su nastali i kojem su se obraćali ti, nazgled, kruti akademski tekstovi. Dirkegov rad obilježen je razdobljem francuske Treće republike, s kraja osamdesetih godina XIX vijeka, pa do početka Prvog svjetskog rata. Nesporo je da je taj istorijski kontekst imao uticaja na Dirkegovo učenje, jer je on bio u neprestanom dijalogu s intelektualnim, socijalnim, pa i političkim problemima svog vremena. Ali, u njegovim teorijskim radovima i javnim istupima rijetko se, osim afere Draifus, može uočiti odraz prepoznatljivih događaja tog vremena koji su potresali Treću republiku, kao što su parlamentarne krize, kolonijalno pitanje, radnički pokreti i dr. Iako je odbijao da se "upliće u gužvu", primjećuje Mimica, to ne znači da je sociologiju smatrao ezoteričnom djelatnošću, koja se mora držati podalje od svakodnevnog javnog života. Jasno je, što ne treba dokazivati, da je Dirkeg stvorio jedinstven i cjelovit program teorijskog i metodološkog zasnivanja nove nauke o društvu u vremenu kada se izrazito sumnjalo u njenu cjelishodnost i sazajne mogućnosti. Niko nije tako uporno, sistematski pa čak i fanatično radio ne samo na profesionalnom, institucionalnom i organizacijskom učvršćivanju sociologije, već i na njenom etabliranju u jednu vrstu zvanične doktrine. Ako se složimo sa prethodnom tvrdnjom, onda možemo zaključiti da je bilo kakva rasprava o tome da li je Dirkegova sociologija "vrijednosno neutralna" ili, pak, "socijalno angažovana" potpuno besmislena. Da je to tako potvrđuje i činjenica da je u Dirkegovom radu jasno uočljiva jedna faza u njegovom pozitivizmu kojeg prepoznajemo kao program za jednu primijenjenu sociologiju koja će formulisati pravila društvenog usmjeravanja. Smatrao je da ova nauka ne samo da će nas uputiti kako da pronađemo najbolji način na koji će se ostvariti društveni ciljevi, već će, takođe, odrediti ciljeve kojima određeno društvo treba da stremi, a to će u potpunost obaviti na osnovu naučnog posmatranja empirijskih podaka. Ovo se, po mišljenju Dirkega, može postići određivanjem objektivnog kriterijuma za utvrđivanje društvenog zdravlja i društvene patologije. U tom pogledu, smatrao je da sociologija može primijeniti opšte zakone sociologije za očuvanje

zdravlja društva na isti način kao što medicina primjenjuje fiziološke zakone da bi se očuvalo zdravlje pojedinca.

Studijom *Samubistva* (prvi put objavljena 1897.), Dirkem je želio ojačati proces uspostavljanja sociologije kao akademske discipline u Francuskoj, tokom kasnog 19. vijeka, i pokazati kako je njegov poseban pristup predmetu nadmoćniji u odnosu na druge. On je sociologiji uspio izdejstvovati pokroviteljstvo tvoraca Treće republike, koji su toj nauci obezbijedili brz uspon. "Sociološko-saznajna analiza širih društvenih uslova u kojima je rođena sama sociologija ne može umaći zaključku da je ova nauka, bar u Francuskoj, univerzitetski status stekla upravo zahvaljujući činjenici da je – u svojoj dirkemovskoj verziji – najneposrednije odgovala vannaučnim ciljevima ondašnjeg republikanskog poretka" (Mimica, 2004: 20). Dirkem je smatrao da se sociologija može upotrijebiti kako bi se izgradilo bolje društvo. Zbog toga je Dirkem, u tradiciji cjelokupne pozitivističke struje u sociologiji od Konta, smatrao da je cilj nauke da uspješno i efikasno razrješava praktične društvene probleme. On je glavni predmet sociologije vidio u pitanju kako je moguće objasniti cjelovitost društva uprkos njegovom širenju. Ono što je značajno u Dirkemovom doprinosu sociologiji, primjećuje Tarner, jeste priznanje da su sistemi kulturnih simbola važna osnova društvene integracije. Usvojivši funkcionalistički pristup, Dirkem je istakao da sociološka objašnjenja moraju nastojati da otkriju kako neki element društvene strukture ispunjava određenu društvenu potrebu, odnosno samo jednu potrebu: da se članovi društva povežu u skladnu cjelinu. Polazeći od činjenice da je filozofija jednosmjerna tradicija, sociologija mora biti potpuno nezavisna od filozofije, ako želi da se konstituiše kao nauka, smatrao je Dirkem. On je želio da sociologiju konstituiše po uzoru na prirodne nauke u skladu sa tradicijom francuskog pozitivizma i time je oslobodi njene vezanosti za filozofiju. U tom smislu, razvio je cjelovit metodološki program kojeg je iznio u svom vrlo značajnom djelu *Pravila sociološke metode*, koje je objavio 1894. godine. Ideja "kolektivne svijesti" predstavlja centralno mjesto njegove sociološke teorije. Po Dirkemovom shvatanju "kolektivna svijest" nije prosti zbir individualnih svijesti, već kvalitativno nova realnost koja čini osnov pojedinačne svijesti.

UNIVERZALIZAM I SOCIOLOGIZAM KAO TEMELJ DIRKEMOVOG UČENJA

Dirkem je vjerovao da je društvo primarno u odnosu na pojedinca, odnosno da pojedinac svoje postojanje pronalazi isključivo u okvirima društva, čime se njegov pristup sociologiji i društvenim naukama okarakterisao kao sociologizam. Nepobitno je da je ovaj vodeći francuski sociolog bio među najistaknutijim sociolozima koji su zagovarali ideju o primarnosti društva u odnosu na pojedinca. "Da bi se razumio način na koji društvo zamišlja samo sebe i svijet koji ga okružuje treba razmatrati prirodu društva, a ne prirodu pojedinca" (Dirkem, 2012: 24). Takvo razmišljanje ga je dovelo do ideje da sve društvene aspekte i elemente razmatra u duhu svojih sociologističkih stavova. Nauka, kultura, religija, politika i ekonomija, kao subtotaliteti u kojima se manifestuje totalitet društva, kod Dirkema se posmatraju univerzalistički, jer su nužno bile shvaćene u skladu sa idejom o primarnosti društva. Univerzalistički shvaćeno, društvo predstavlja poseban entitet koji živi za sebe, nezavisno i odvojeno od života različitih individua, djelujući u sopstveno ime i težeći ciljevima različitim od onih kojima se rukovode te individue. U *Elementarnim oblicima religijskog života*, Dirkem tvrdi da: "Univerzum postoji samo ukoliko je mišljen, a kako ga jedino društvo misli u njegovoj totalnosti, on u društvu nalazi svoje mjesto, postaje element njegovog unutrašnjeg života, i tako je samo društvo totalni rod izvan kojeg ne postoji ništa" (1982: 399). Građu društvenog života, tvrdi Dirkem (2012), nije moguće objasniti čisto psihološkim činiocima, odnosno stanjima pojedinačne svijesti. Ono što kolektivne predstave izražavaju jeste način na koji grupa misli o sebi preko odnosa sa predmetima koji imaju uticaj na nju. Stanja kolektivne svijesti drugačije su prirode od stanja pojedinačne svijesti, to su predstave druge vrste. Pozitivistički shvaćeno, Dirkem poredi vodu i njena hranjiva i druga svojstva, koja ne proističu iz svojstva dva gasa koji čine vodu, već u složenoj supstanci koju obrazuju svojim udruživanjem. Tako i u društvu, posmatrano *sui generis*, sinteza koja tvori svako društvo, oslobađa nove fenomene, različite od onih koji se odvijaju u pojedinačnim svijestima njegovih članova. "Teorijom napretka", kojoj se Dirkem priklonio, kao i

apoteozom društva pune moralnosti i profesionalne solidarnosti, on naglašava filozofski osnov koncepcije u kojoj se ovo učenje klasifikuje kao *univerzalizam*. "Uopšteno govoreći, lako je razumjeti da pojedinci mogu biti podvrgnuti samo nekom kolektivnom despotizmu; jer članovi određenog društva mogu biti isključivo pod vlašću izvjesne sile koja je iznad njih, a postoji samo jedna koja ima to svojstvo: to je *sila* grupe. Nijedna ličnost, ma koliko bila moćna, sama ne bi mogla ništa protiv cijelog društva; ono se, dakle, ne bi moglo podjarmiti protiv njegove volje" (Dirkem, 1972: 213). U toj činjenici Dirkem vidi razlog što autoritarni režimi svoju snagu ne izvode iz samih sebe, nego ona potiče iz samog *društvenog ustrojstva*. Glavna kritika Dirkemove teorije je usmjerena na činjenicu da se on u djelu *O podjeli društvenog rada* nije uspio osloboditi Spenserovog evolucionizma³. Dirkem se slagao sa Spenserom da aspekt promjene od primitivnih do civilizovanih oblika postojanja društva treba tražiti u porastu podjele rada ili specijalizacije, ali je smatrao da Spenser i utilitaristi pretjerano naglašavaju ekonomske promjene, a zanemarili su znatno značajnije promjene u moralu i pravu. Po Dirkemovom mišljenju osnovna razlika između primitivnih i civilizovanih društava je u tipu morala ili društvene solidarnosti. On je u ovoj studiji o podjeli društvenog rada u značajnoj mjeri podlegao ekonomističkom shvatanju podjele rada Adama Smita, iako je vidno izražavao antipatiju prema ekonomizmu. Ipak, Dirkemova zasluga je u tome što je nastojao da je preokrene prema specifičnoj prirodi društva i podjelu rada posmatra šire u sklopu društvene strukture. U pomenutoj studiji Dirkem uočava dvije vrste solidarnosti, "mehaničku" i "organsku", čime je ustanovio postojanje i dva tipa društva⁴ koji im odgovaraju. Mehanička solidarnost je imanentna primitivnim

3 "Kada klan iščezne organizovan tip ne postoji sam, u čistom stanju. Stanovništvo se više ne dijeli prema krvnom srodstvu, stvarnom ili zamišljenom, nego prema podjeli teritorije. Segmenti više nisu porodične skupine, nego teritorijalne jedinice. Prelaz od jednog stanja do drugog obavlja se, uostalom, putem spore evolucije (Dirkem, 1972: 206).

4 Mehanička solidarnost, u Dirkemovoj teoriji, predstavlja misao da *primitivna* društva na okupu drži nerazvijena podjela rada i činjenica da svi obavljaju istu vrstu poslova. Organska solidarnost je ideja da u *savremenom* - razvijenom društvu, usljed razvijene podjele rada, solidarnost proizilazi iz različitosti; da bi društvo funkcionisalo, pa čak i preživjelo, potreban je doprinos većeg broja pojedinaca. Povećanje dinamičke gustine stanovništva dovodi do transformacije mehaničke u organsku solidarnost.

društvima u kojima je podjela rada tek u začetku, gdje ljudi žive homogeno, solidarno, slijepo se držeći vladajućih standarda, normi i tradicije. Što su ljudi primitivniji to su međusobno sličniji, zbog čega u primitivnim društvima ljudi kolektivno misle, osjećaju i ponašaju se, tvrdi Dirkem, i konstatuje da su ljudi totalno depersonalizovani i deindividualizovani. U društvu organske solidarnosti ljudi se ne povezuju po krvi, već po profesiji, pri čemu svako individualizuje sebe kroz usavršavanje u svojoj profesiji, a u cilju opšte društvene harmonije. Ove dvije vrste solidarnosti se razvijaju u obrnutoj srazmjeri jedna prema drugoj. U tom procesu, primjećuje on, od dva odgovarajuća društvena tipa jedan redovno nazaduje ukoliko drugi napreduje, a ovaj posljednji je određen podjelom društvenog rada. Dirkem je kroz *podjelu društvenog rada*, a i u kasnijim djelima dalje razvijao stanovište po kome društvo nije "prirodna stvar", organizam, nego "samo po sebi priroda sui generis", jer "ako mi društvene činjenice smatramo stvarima, onda ih smatramo društvenim stvarima" (Dirkem, 2012). Drugačije rečeno, društvene činjenice su objektivne, jer su nezavisne od ljudske volje i psihe, mogu se saznati objektivnim posmatranjem jer se nalaze u jednom determinističkom međuodnosu.

Sociologizam, dakle, predstavlja sintezu pozitivističke metodologije i posebne zbirke suštinskih teorija za koje je usvojen jedinstven naziv *agelicism* (od riječi grupa). Agelicism je opšta sociološka doktrina koja se drži stvarnosti kao *sui generis* (jedinствeno, posebno, osebujno) ili kauzalnog prioriteta društvene grupe kao grupe. Pozitivizam je doktrina po kojoj društvene nauke trebaju usvojiti metode ili šeme prirodnih nauka, a Dirkemova studija *Samoubistvo* (1997.) često se smatra tipičnim modelom pozitivističkog istraživanja i uistinu slijedi mnoge od metodoloških postupaka pozitivizma. Dirkem je zastupao tu tezu, iako je pozitivizam prvi razvio Sen-Simon, a za sociologiju je smatrao da mora biti potpuno nezavisna od filozofije, jer filozofija nije pozitivistička nauka. U tom pogledu, Dirkem je bio uvjeren da je otkrio zakone ljudskog ponašanja koji upravljaju stopom samoubistva, a ta stopa "uvijek raste tokom razdoblja ekonomske ekspanzije ili recesije." Dirkem, a i ostali pozitivisti bili su uvjereni da je zakone ljudskog ponašanja moguće otkriti prikupljanjem objektivnih činjenica o društvenom svijetu u statističkom obliku. Pažlji-

vom analizom tih činjenica i ponavljajućim provjeravanjem otkrića u različitim kontekstima, Dirkem je zaključio da ljudi nemaju puno izbora u vlastitom ponašanju, jer spoljne sile upravljaju njihovim ponašanjem. ”Zapravo, kada u njima ne posmatramo samo pojedinačne i međusobno izdvojene događaje, već razmatramo skup samoubistava u datom društvu tokom date vremenske jedinice, utvrdićemo da tako dobijena cjelina nije jednostavan zbir nezavisnih činjenica, već da ona sama čini jednu novu *sui generis* činjenicu, koja ima svoje jedinstvo i svoju posebnost, to jest svoju sopstvenu prirodu koja je, štaviše, u najvišem stepenu *društvena*” (Dirkem, 1997: 37). Upravo studijom *Samoubistvo* Dirkem je primjerom samoubistva, kao najindividualnijeg čina, želio pokazati mogućnost sociologije kao sistematske nauke o društvu, tumačeći taj čin kao posljedicu djelovanja društvenih činilaca. Svako društvo je predodređeno, tvrdi Dirkem, da dá određen broj dobrovoljnih smrti. ”Ova predodređenost može, dakle, biti predmet posebnog proučavanja koje spada u nadležnost sociologije” (1997: 46). Na bazi mnogih činjenica Dirkem zaključuje da se društvena stopa samoubistava može objasniti jedino na sociološki način. (1997: 331).

Njegov osnovni metodološki postulat je da treba ”tretirati sociološke i društvene činjenice kao stvari”⁵. Društvene činjenice se trebaju objašnjavati terminima druge društvene činjenice, a nikada činjenicom nižeg reda (npr. biološkim ili psihološkim uzrokom). Društvena činjenica, tvrdi Dirkem, mora imati dvije važne karakteristike: mora biti eksteriorna (u smislu da nije ista u odnosu na ideju istraživača) i mora nametnuti izvjesnu prinudu istraživaču (u smislu da posjeduje nezavisne karakteristike koje nisu pod utjecajem istraživačeve volje). Složio se sa Spenserom i utilitaristima da važan aspekt promjene od primitivnih do civilizovanih oblika postojanja društva treba tražiti u porastu podjele rada, ili specijali-

5 ”Šta je naime stvar? Stvar je suprotstavljena ideji kao što je ono što poznajemo spolja suprotstavljeno onome što poznajemo iznutra. Stvar je svaki predmet spoznaje koji se ne prožima prirodno sa razumijevanjem, sve ono o čemu ne možemo sebi da sačinimo odgovarajući pojam jednostavnim postupkom duhovne analize, sve ono što duh može uspjati da shvati samo pod uslovom da izađe iz sebe samog, putem posmatranja i eksperimentisanja, postepeno prelazeći sa spoljnih i najneposrednije dostupnih obilježja na ona manje vidljiva i dublja” (Dirkem, 2012: 19).

zacije. Ne slaže se sa utilitaristima u tome što smatra da su oni prenaglašavali ekonomske promjene, a zanemarivali su, po njemu, daleko važnije promjene u moralu i pravu.

Emil Dirkem je, kao nijedan drugi sociolog, zahtijevao autonomnost sociologije kao nauke, i to kao jedne empirijsko-analitičke nauke. U početku je često bio u disenciji sa predstavnicima drugih teorijskih pravaca, prije svega sa psiholozima, koji su negirali korist i samostalnost sociologije kao nauke. Zbog toga je u *Pravilima sociološke metode* pokušao dokazati, da je društvo stvarnost posebne vrste „sui generis“, koja se ne može redukovati na psihološke činjenice. Predmet sociologije je sociološko činjenično stanje. Ono što nosi posebnu vrijednost Dirkema, odnosi se na njegove društvene činjenice. U tom pogledu, Dirkem supstantivnom doktrinom o eksteriornosti društvenih činjenica smatra da je za pojedinca koji djeluje, društvena činjenica eksteriorna jer se doživljava kao nezavisna realnost koju on, niti bilo koji drugi pojedinac, nisu stvorili, a koja čini dio njegove objektivne sredine. Društvena činjenica, dakle, posjeduje karakter prinude jer se ne prilagođava volji pojedinca, već se nameće pojedincima kao regulator njihovog ponašanja, pa čak i njihove volje. ”Društvena činjenica se prepoznaje po moći *spoljne prinude* koju vrši ili je kadra da je vrši nad pojedincima, a prisustvo te moći prepoznaje se, bilo po postojanju neke određene sankcije, bilo po otporu koji činjenica pruža svakom pojedinačnom poduhvatu koji teži da joj naruši smisao” (Dirkem, 2012: 40). Činjenica društvene prinude ulazi u neposredno iskustvo pojedinca koji ne može da se ogлуši o pravila iz oblasti prava i morala, za koje Dirkem smatra da su najtipičniji niz društvenih činjenica, a da ne iskusi određene manifestacije društvenog neodobravanja. Ako je prinuda tako važan elemenat u pravu i etici to znači da je prisutna i u drugim tipovima društvenih činjenica. Za stanje opšteg propadanja morala, Dirkem tvrdi da je činjenica da se privrednim funkcijama danas bavi najveći broj građana i zbog toga ”postoji veliki broj pojedinaca čiji skoro cijeli život protiče u industrijskoj i trgovačkoj sredini; posljedica čega je, budući da je ta sredina sasvim slabo zadojena moralnošću, da se najveći dio njihovog života odigrava van svake moralne

djelatnosti” (Dirkem, 1972: 53). Zato Dirkem ističe da jedino uređeno društvo uživa moralnu i materijalnu nadmoćnost koja je neophodna da bi se nametnuo zakon pojedincima, jer jedina moralna ličnost koja stoji iznad posebnih ličnosti jeste ona koju obrazuje zajednica. Zajednica je najviše zainteresovana, ističe Dirkem, da se održe red i mir. Ako je anomija zlo, ona je zlo zbog toga što od nje prvenstveno pati društvo koje, da bi živjelo, ne može postojati bez kohezije i bez reda.

Početak posljednje decenije XIX vijeka Dirkem označava jednom novom i posebnom fazom u svom radu koja posebno naglašava idealističku koncepciju društvene grupe uz veće naglašavanje kolektivnih predstava u odnosu na unutrašnju društvenu sredinu. *Pravila sociološke metode* (2012) predstavljaju polaznu osnovu metodološke refleksije i postala su sociološko mnjenje kojem se, kao skupu saznanjih, instrumentalnih i ideoloških stavova o ulozi i ciljevima sociološke nauke može pripisati status kolektivne predstave, a one ”blijede ako se povremeno ne potvrde u okupljenoj grupi koja na ritualan način obrazuje svoje moralno jedinstvo” (1982). ”Sposobnost društva da se uzdigne u boga ili da stvara bogove nigdje nije bila vidljivija negoli u prvim godinama [francuske] revolucije. U to vrijeme, pod uticajem opšteg oduševljenja, stvari čisto laičke prirode kao što su domovina, sloboda, um, javno mnjenje je pretvorilo u svete.” (1982: 198). U daljoj analizi Dirkem primjećuje da je jedna religija, koja je raspolagala svojom dogmom, simbolima, oltarima i praznicima, težila da se uspostavi sama od sebe. Ništa ne dolazi ni iz čega, ističe Dirkem, vjernik se ne vara kada vjeruje u postojanje jedne moralne sile od koje zavisi i iz koje crpi ono najbolje u njemu. Ta sila postoji, to je *društvo*, a Bog je samo slikovit izraz društva (1982: 208-210). Na ovaj način Dirkem čvrstim stavom pokazuje da je religija u suštini društvena stvar i da je treba odrediti kao izrazito društvenu pojavu koja se odlikuje svojim položajem izvan i prije pojedinačnih svijesti, kao i sposobnošću da nad njima sprovodi prinudu. U skladu sa tim Dirkem zaključuje: ”Religija je prije pozvana da se preobrazi nego da iščezne” (1982: 390).

ZAKLJUČAK

Istorija sociološke misli nedvosmisleno potvrđuje da je Dirkem, poslije O. Konta, ostvario najveći uticaj na istoriju sociologije. Njegov uticaj ne pokazuje samo njegov obimni naučno-istraživački rad već i njegova praktična organizatorska sposobnost da rukovodi istraživačkim radom. On je kreirao svoj metodološki program sociologije u namjeri da zasnuje sociologiju kao objektivnu nauku, odbacivši klasične sociološke sisteme Konta i Spensera. Zalagao se za induktivan pristup "od stvari ka idejama", od pojedinačnog ka opštem u sociologiji. To je na najbolji način pokazao studijom *Samoubistvo*, u kojoj je odbacio sve teorije koje samoubistvo objašnjavaju sa stanovišta psihološko-fiziološkog, biološkog, klimatskog i geografskog. Suprotno tome, Dirkem je razvio koncepciju razumijevanja samoubistva kao "društvene činjenice" koja se može objasniti samo društvenim uzrocima. Vjerovao je da je u svojoj sociologističkoj teoriji društva pronašao gdje to isto društvo figurira kao prvi i posljednji kriterijum egzistencije svega što postoji. Kritikujući individualistički raspad modernog društva, suprotstavljajući mu duboku moralnu solidarnost primitivnih zajednica, pastirski poziva na "moralno obnavljanje društva koje se može postići samo putem zborova, skupova i sabora na kojima pojedinci, tijesno približeni jedni drugima, zajednički iznova potvrđuju svoja zajednička osjećanja." Tek kad čovjek iznova u sebi oživi duh zajedništva, kaže Dirkem, moći će živjeti kao ljudsko biće.

LITERATURA

- Berger, P. & Kellner, H. (1991). *Sociologija u novom ključu*. Niš: Gradina.
- Dirkem, E. (1972). *O podjeli društvenog rada*. Beograd: Prosveta.
- Dirkem, E. (1982). *Elementarni oblici religijskog života*. Beograd.
- Dirkem, E. (1997). *Samoubistvo*. Beograd: BIGZ.
- Dirkem, E. (2012). *Pravila sociološke metode*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Mimica, A. (2004). *Emil Dirkem i radikalska sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nisbet, A. R. (2007). *Sociološka tradicija*. Zagreb: Golden marketing.
- Tarner, H. Dž. (2009). *Sociologija*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Zaprimljeno: 24.06.2020.

Odobreno: 21.09.2020.

BH MEDIJI I CYBER SIGURNOST

UTJECAJ DRUŠTVENIH MEDIJA NA PRIJETNJE IDENTITETU, STABILNOSTI I NACIONALNOJ SIGURNOSTI ZAPADNOG BALKANA: NEUČINKOVITOST I RANJIVOST BIH

Pregledni naučni rad

DOI 10.7251/DEFSR4520069H	UDC 316.774:327.39(497-15)(497.6)	COBISS.RS-ID 129626881
---------------------------	-----------------------------------	------------------------

Faruk Hadžić¹

Apstrakt: Dobar sistem sigurnosti predstavlja najveći stupanj jedinstva različitosti što znači da se sve različite pojedinosti dovode u međusobni sklad. BiH nema adekvatnu cyber sigurnost: privatizacija političkog utjecaja, nedovoljna institucionalna saradnja, fundamentalno negativan politički ambijent (etnopolitičko institucionalno ustrojstvo), fragmentiran cyber prostor (država-entiteti-kantoni), nedostatak finansija, naučno-istraživačkih okvira i stručnih ljudskih resursa. Dobro upravljanje, tj. država, treba se temeljiti na neovisnosti, stručnosti i integritetu institucija i pojedinaca. Imenovanje i zapošljavanje u javnom sektoru stranačkom praksom zahtjeva hitnu analizu i sistematske reforme. Upotreba društvenih medija može ugroziti nacionalnu sigurnost ili pomoći u ostvarenju državnih strateških interesa. Mehanizmi odbrane i instrumenti moraju biti pažljivo prilagođeni, po uzoru na razvijenije zemlje, s posebnim osvrtom na monitoring korištenja društvenih medija, posebno za organizacije s više ili manje linearnim strukturama. Svijest društva o cyber sigurnosti bitna je za prihvatanje i provođenje mjera sigurnosti informacija na svim nivoima i

1 Neovisni istraživač, BSc Psihologija i Ekonomija, MSc Sigurnosne Studije i Kriminologija, MBTA, Diploma, Mindfulness – Based Transactional Analysis; e-mail: faruk.hadzic01@gmail.com

u svim vremenskim okvirima. Broj korisnika u BiH je značajno iznad svjetskog prosjeka, izražavajući zabrinutost za sigurnost podataka koje pohranjuju. Usvajanje strategije cyber sigurnosti sa fokusom na socijalne medije od strane etnopolitičkog vodstva u širem okviru strategije nacionalne sigurnosti znači odabir specifičnog pristupa društvenim medijima, kao rezultat uravnoteženog izbora između dvije dijagonalno suprotne linije djelovanja. Neučinkovitost BiH sistema cyber sigurnosti je neraskidivo povezana s etnopolitičkim vodstvom tijekom procesa usvajanja i implementacije nacionalne strategije i svih razina primjene mehanizama koji su uključeni u zaštitu. Područje Zapadnog Balkana nalazi se u višedecenijskoj ekonomskoj depresiji, sa unutardržavnim konfliktima, i difuzija društvenih medija u narednom periodu može uticati na pojačanu koherentnost organizovanog kriminaliteta, revolucija, terorizma, etno-nacionalizma, i nasilja kao najmanje poželjnog faktora implozije.

Ključne riječi: društveni mediji; nacionalna sigurnost; cyber sigurnost; Zapadni Balkan; BiH; instrumenti; strategija; etnopolitika; institucije

UVOD

Cilj ovog rada je pružiti ažurnu sliku stanja u vezi sa prijetnjama i pogodnostima upotrebom društvenih medija, problematiku cyber (kibernetičke) sigurnosti, te analizirati sadašnji i budući utjecaj društvenih medija na sigurnost i stabilnost u svijetu, uključujući Zapadni Balkan, sa značajnim fokusom na Bosnu i Hercegovinu (BiH), ocrtavajući glavne scenarije rizika. BiH, u studiji je problematizirana kao “institucionalno slaba država” sa dominantnim “entiteskim” ulogama i vladavinom etnopolitik(a), “bez” dovoljno prilagođenih alata odbrane, općih politika, naučno-istraživačkih aktivnosti, razvijene svijesti, primarnih svrha, zajedničke strategije i postupaka usvajanja, i implementacije efikasnijeg menadžmenta unutar organizacijskih parametara cyber sigurnosti. To

potvrđuje Izvještaj Evropske komisije o napretku BiH iz 2016. godine, u kojem stoji da „BiH nema sveobuhvatni strateški pristup za rješavanje pitanja prijetnji u oblasti cyber kriminala i cyber sigurnosti.“ U izvještaju se navodi da je potrebno ojačati reagovanje na prijetnje u oblasti cyber sigurnosti, postojeće kapacitete za borbu protiv cyber kriminala, kao i kapacitete timova za prevenciju i zaštitu od cyber incidenata i prijetnji sigurnosti javnih informacijskih sistema (CERT/CSIRT).² Ukupni broj istraživanja problematike i uticaja društvenih medija na prijetnje privatnosti, identitetu, mrežama i podacima, društveno-političke prijetnje državi i samim institucijama, i utjecaj pojava na stabilnost i nacionalnu sigurnost Zapadnog Balkana sa osvrtom na BiH, je skroman.

Generalno, osnovnom prednošću društvenih mreža smatra se ekstenzivna mogućnost diseminacije postavljenih sadržaja na brz i efikasan način među korisnicima ili interesnim skupinama. Bulović i sur. (2013) to objašnjavaju kao grananje među korisnicima korištenjem više različitih medijskih kanala, pri čemu se povezivanje može odvijati na dva načina: jednostavnim linkovanjem ka drugim stranicama ili dijeljenjem među drugim stranicama (Bulović, 2013). Za potrebe ove studije autor sugerira definiranje društvenih medija, prema kome su društvene mreže kao instrumenti ili alati. S obzirom da svaki instrument nosi sa sobom pozitivne i negativne elemente, cilj ovoga rada je definirati prijetnje nacionalnoj sigurnosti koje proizlaze iz korištenja, te pokazati kako i u kojoj mjeri korištenje tim instrumentima može spriječiti ili ukloniti prijetnje i pomoći u zaštiti državnih interesa. Za postizanje unaprijed dogovorenog cilja potrebno je riješiti što su prijetnje a šta pogodnosti nacionalnoj sigurnosti koje proizlaze iz korištenja društvenih medija. Uz sve to, važno je znati kako i koliko upotreba mehanizama zaštite tj. “alata” može pomoći u sprječavanju, ograničavanju ili uklanjanju takvih prijetnji i pomoći u zaštiti strateških interesa države. Uz akcenat na društvene medije rad studira problematiku terorizma, organiziranog kriminala, revolucija, oružanih sukoba, etnonacionalističkih previranja u BiH te sam utjecaj na

2 CERT (eng. Computer Emergency Response Team - Računarski tim za hitne slučajeve) ili CSIRT (eng. Computer Security Incident Response Team - Tim za odgovor na računarsku sigurnost)

socio-političku klimu i održanje mira i stabilnosti. Studija problematizira hipotezu o učincima masovne komunikacije, koja je preživjela i čak procvjetala posljednjih godina unutar diskursa masovnog posredovanja tuđom pažnjom, utječući na javno mnjenje i potkopavajući nacionalne interese. Ugrožavanje sigurnosti cyber prostora, bilo da se radi o cyber prijetnjama, terorizmu, eskalaciji odnosa među državama, pobunama građana, nelegalnoj ekonomiji i svim vrstama cyber kriminala odavno nije u okvirima lokalnog, nego globalnog. Siguran, otvoren i stabilan cyber prostor nije samo esencijalna potreba državnih institucija i društava u cjelini, nego je poštovanje principa i standarda u ovoj oblasti obveza koju BiH ima na temelju članstva u Ujedinjenim narodima i OSCE-u. Da bi se ciljevi ostvarili potrebna su ulaganja. Kod cyber sigurnosti problemi često nisu materijalni, već su problemi ljudski resursi (stručni kadar) i “politika” zapošljavanja u javnom sektoru. S druge strane, nedostatak zajedničkog pristupa svih učesnika zaštiti cyber sigurnosti dovodi do razjedinjenog i neefikasnog djelovanja. Stimulacija i aktivnosti unutar naučnoistraživačkog rada iz oblasti cyber sigurnosti, učešća na međunarodnim naučnoistraživačkim projektima iz cyber sigurnosti, te saradnja akademske zajednice sa institucijama nisu na zavidnom nivou u BiH (OSCE, 2019).

Dnevni red medija ima šire učinke, masovni mediji izravno utječu na javni program, težinom pažnje i autoritetom medija. Javno mnjenje utječe na program politika i ujedno sam medijski program ima neovisan izravan utjecaj na dnevni red politika. Uspoređujući tradicionalne i društvene medije, možemo zaključiti da je “kod drugih komunikacija dinamičnija, osobnija i interaktivnija“ (Al-Deen, Hendricks, 2013), a korisnici ne primaju informacije i sadržaj pasivno, već imaju priliku sudjelovati u procesu kreiranja informacija, sadržaja i distribucije. Danas se znanje i sloboda čovjeka smatraju najvećim bogatstvom, a politika javne sfere kao prostor komunikacijski posredovanog društvenog života u kojem su svi slobodni, jednaki, sa mogućnošću razvijanja znanja i sposobnosti koje će ih dalje osposobiti da sudjeluju u kreiranju društva. Na osnovu toga znanja i kreativnosti mogu mijenjati prirodu i okolinu u kojoj žive, stvarajući nove uvjete za život. Na visokim tehnologijama se temelje socijalne, kulturne i ekonomske promjene. S tim u vezi, socio-politička i zakonodavna

klima je u direktnoj relaciji sa institucionalnom efikasnošću, strategijama, parametrima i mehanizmima nacionalne sigurnosti.

Društveni mediji mogu se pokazati efikasnim “informacijskim” alatima jer svojim korisnicima omogućavaju postignuća značajnih rezultata bez ulaganja mnogo sredstava (njihova pristupačnost i jeftinost, kako na strateškom tako i na taktičkom polju.). Djeluju u domenu cyber prostora koji se razlikuje od tradicionalnog vojnog prostora (zemlja, more, zrak), dimenzijama koje se razlikuju od ratnih, strogo govoreći (npr. psihološke, antropološke, kulturne, medijske, perceptivne dimenzije), ne samo protiv vojnih ciljeva, već i protiv društva (u cjelini ili na koje se odnosi) posebne etničke, vjerske, kulturne ili profesionalne zajednice) i kritičnih infrastruktura države (strateško relevantne kompanije, telekomunikacijske mreže, bankarski sistemi itd.). Pomoću takvih alata moguće je brzo dijeliti izuzetno velik broj sadržaja i informacija s ogromnim brojem primatelja pod malom cijenom. Informacije se pretvaraju iz skupe robe u jeftinu, slobodnu od kontrole “te postaju gotovo univerzalno dostupne“ (Himanen, 2001). Osim što su potencijalni alati prijatni, društveni mediji mogu predstavljati učinkovitu priliku za očuvanje nacionalne sigurnosti i/ili dostizanje strateških interesa države ako ih institucije pravilno koriste. Veliki broj sigurnosnih incidenata na društvenim mrežama nije direktna posljedica virusnih ili kriminalnih napada, nego zbog loše zaštite društvenih mreža, sigurnosnih propusta u korištenim tehnologijama, ali i zbog nepažnje korisnika. Uočljivo je da je sigurnost društvenih mreža, kao i sadržaj pohranjenog, ugrožena na različite načine (Reznik, 2013). Što je veća količina podataka pohranjena na profilima to je veća mogućnost njihove zloupotrebe kada se dođe u posjed takvih podataka. Kada je u pitanju stav građana BiH, prema sigurnosti podataka objavljenih na njihovim profilima, 62,23% ispitanika izražava zabrinutost u pogledu moguće zloupotrebe objavljenih podataka (Osmanbegović, 2011).

U sigurnosnom smislu BiH je nestabilna država koja je ranjiva zbog brojnih unutrašnjih i vanjskih prijatni i faktora njene destabilizacije. Najveća sigurnosna prijatna, prema izvještaju Evropskog parlamentarnog istraživačkog servisa (APRS) iz 2019. godine, dolazi iz sfere “cyber sigurnosti”. Na drugom mjestu su prijatne “raspadom zemlje”, a na tre-

ćem je ekonomska kriza. U BiH je ozbiljno ugrožena i sloboda medija, a značajnu prijetnju sigurnosti zemlje predstavljaju klimatske promjene (EPRS, 2019). Za funkcioniranje demokratije u BiH i nesmetan rad institucija, potrebno je da među političkim predstavnicima postoji konsenzus kako bi bilo moguće donošenje politika, odnosno političko odlučivanje (Klapuh, 2018: 2). Iako se rat u BiH završio 1995. godine, nakon dogovora koji su postigli i potpisali politički predstavnici BiH, Hrvatske i Srbije u Dejtonu (SAD), društvo je i dalje duboko pogođeno razmjerom i opsegom sukoba, a država je i dalje visoko polarizirana po etničkim linijama te narušena etničkim podijeljenim institucionalnim praksama u politici i upravljanju. Krhkost BiH društva omogućila je nastanak i prisustvo radikaliziranih grupa i pojedinaca (selefije, ravnogorski pokreti, itd). Svako političko odlučivanje vođeno etnonacionalnim interesom, ukoliko se ne radi o direktnoj povredi prava bilo kojeg etniciteta, rezultira lošim politikama. Ovakvo stanje, još više godinama prisutni trendovi, sugeriraju zaključak da je politička kriza bit društvene krize u BiH. Preciznije, kriza političkog faktora. To znači da se ne radi samo o krizi odnosa između političkih stranaka, već o fundamentalnoj slabosti političkog faktora generalno. Na tom planu postoji neka vrsta ravnoteže nemoći i nesposobnosti da se razriješi društvena kriza, odnosno poveća stepen efikasnosti vlasti, a uz to sigurnosne efikasnosti. Konstantan “verbalni politički rat”, “uporni” nedostatak dogovora između stranaka, u svezi s političkim rješenjem za BiH je faktor neefikasnosti sigurnosnog sektora, aktivnosti, usvajanja i implementacije nacionalne strategije cyber sigurnosti.

Na nivou BiH ne postoji adekvatna i funkcionalna cyber sigurnost: privatizacija političkog utjecaja, nedovoljna institucionalna saradnja, fundamentalno negativan politički ambijent (etnopolitičko institucionalno ustrojstvo), fragmentiran cyber prostor (država-entiteti-kantoni), nedostatak finansija, naučno-istraživačkih okvira i stručnih ljudskih resursa. Etnički sukobi uticali su na društvenu dezintegraciju i institucionalni vakuum u prvim godinama nakon okončanja rata. Međunarodno prisustvo još uvijek ima, ključnu ulogu u rekonstrukciji BiH društva i u stvaranju institucionalnih okvira, te aktivnosti unutar sigurnosnog sektora države. Dugoročno gledano, autor sugerira da se taj balans mora promijeniti u

korist domaćih institucija. Politička nestabilnost, ograničena financijska sredstva za borbu protiv posmatranih pojava, nedostatak stručnih ljudskih resursa, uzrokovana nesposobnošću vlade, predstavljaju ograničavajući faktor u provođenju većine aktivnosti. To vidimo i na osnovu posljednjeg usvojenog dokumenta unutar posmatranog problema. Smjernice za strateški okvir cyber sigurnosti u BiH predstavljene su u Sarajevu krajem 2019. godine. One su izrađene pod okriljem Misije OSCE-a u BiH i uz podršku Delegacije Evropske unije i Ureda specijalnog predstavnika Evropske unije u BiH te Ženevskog centra za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF). Postojeći ljudski i materijalni kapaciteti, te kapaciteti organizacija nisu dovoljni da osiguraju potreban nivo sigurnosti u cyber prostoru u BiH. Nadalje, različiti nivoi vlasti imaju različite nivoe pripremljenosti, koji su doveli do različitog pristupa pitanjima cyber sigurnosti u okviru BiH. Rezultat je nejednak nivo zaštite korisnika, kako u javnom, tako i u privatnom sektoru, a koji podriva ukupni nivo zaštite cyber prostora, ranjivost na prijetnje i napade, te nemogućnost pravovremenog djelovanja, saradnje i koordinacije sa ostalim državama u regiji i svijetu (OSCE, 2019: 6). Svijest društva o cyber sigurnosti bitna je za prihvatanje i provođenje mjera sigurnosti informacija na svim mjestima, na svim nivoima i u svim vremenskim okvirima. Društvo koje postigne nivo opšte informisanosti biće sigurnije društvo. Također, tužilaštva i sudovi nisu dovoljno upoznati i adekvatno obučeni o savremenom cyber kriminalu.

BiH treba povećati broj stručnjaka ako se želi uspješno zaštititi u informaciono-komunikacijskim sistemima. S druge strane, dobro upravljanje, tj. država, trebalo bi se temeljiti na neovisnosti, stručnosti i integritetu institucija i pojedinaca. U BiH, sa 207 aktivnih političkih stranaka (na 3,5 milijuna ljudi), stranačka pripadnost kandidata ili druge veze s vladajućim strankama gotovo je, u pravilu, bitna referenca prilikom imenovanja ili zapošljavanja u cijelom javnom sektoru (Arapović, Lučić, 2014). Imenovanje i zapošljavanje u javnom sektoru pod stranačkim patronatom i praksi trebaju hitnu analizu i sistematske reforme.

Ujedno, neosporno je da stabilnost državnih institucija znatno ovisi o ekonomskoj i političkoj stabilnosti društva, a BiH je ekonomski i

politički izuzetno nestabilna država. Zemlja brzo stječe reputaciju tržišta u “nastajanju”, ili kao bezpravna i nepopravljiva država u kojoj dominiraju organizirani kriminal i korupcija (Peter, 2004: 17). Osim toga, posljedica “kvazi” makroekonomske stabilnosti u BiH je stopa registrirane nezaposlenosti od 50%, što je iznad stope nezaposlenosti od 48% koja je prethodila Hitlerovom dolasku na vlast 1930-ih. Sve su to bili idealni preduvjeti za sigurnosni zastoj. Strane investicije predstavljaju osnov za revitalizaciju privrede, što bi trebalo da smanji nivo nezaposlenosti, poveća javne prihode i generalno ostvari pozitivan utjecaj na razvoj društva i jačanje sigurnosnih institucija. Nedovoljan dotok stranih investicija direktno je uslovljen visokom stopom kriminala i korupcije (Hadžić, 2020). Regija, posebno BiH je i dalje “zamrznuta” etničko-vjerskim sukobima, posebno diskursom većina-manjina, a mjere međuetničkog povjerenja još uvijek nisu utvrđene. Kolumne sa web blogova, članci sa web portala u BiH, koji se aktivno dijele na društvenim medijima, često afirmiraju vjersku, nacionalnu, rasnu, pa čak i segregacijsku retoriku, direktno utičući na prijetnje sigurnosti kroz međuetnička previranja, pokazujući srž systemske etnopolitičke indoktrinacije, ne predstavljajući ontologiju novinarstva kao profesiju koja zagovara javni interes i obrazuje građane o građanskoj kulturi. Svi gore navedeni faktori, neizostavno negativno djeluju na nacionalnu sigurnost BiH. S druge strane, dugoročno odsustvo političke volje, koje se manifestovalo kroz etnopolitički institucionalni vakuum u BiH, stvorilo je stratešku osnovu za razvoj fragilnog stanja sigurnosti (Mary, 2001: 77). Kriza političkog upravljanja i nesuglasice u odnosima između vladajuće skupine i grupe opozicijskih stranaka ne događaju se kao u većini država parlamentarne demokratije - to je pitanje nesuglasica koje nastaju oko razvoja države BiH u cjelini. (Pejanović, 2011). Autor sugerira da je to nedostatak volje i nesposobnost etničkih stranaka da uspostave konsenzus o glavnim pitanjima razvoja države, sigurnosnim pitanjima i društvenom i ekonomskom razvoju. Pored toga što nemaju moć postizanja konsenzusa unutar razvoja države, stalni međusobni etnopolitički sukobi se prenose na građane.

Nadalje, obzirom na jednostavnost upotrebe, jeftinost, i pristupačnost, difuzija društvenih medija u zemljama jugoistočne Europe (stabil-

nost i sigurnost i dalje narušavaju neriješena statusna pitanja) u narednom razdoblju može utjecati na pojačanu koherentnost organiziranog kriminala, terorističkih organizacija, revolucija i etnopolitičkih previranja. To bi moglo ozbiljno ugroziti trenutnu “krhku” sigurnost, ali i političku arhitekturu jugoistočne Europe koja bi imala nepredvidive šire posljedice (Hadžić, 2020: 257). U isto vrijeme, regija u cjelini se još uvijek nosi s naslijeđem razdoblja procvata i nepotpune tranzicije. Kao rezultat, zemlje Zapadnog Balkana još uvijek dosta zaostaju za novim državama članicama Europske unije u smislu ekonomske preobrazbe i razine dohotka koji iznose oko jedne trećine razine naprednih ekonomija EU-a. Do početka globalne financijske krize rast na Zapadnom Balkanu bio je više predvođen obilnom globalnom likvidnošću i neodrživim dotokom kapitala nego stvarnim napretkom gospodarskih reformi. Jasni dokazi nedostataka u ekonomskom modelu regije očituju se u izuzetno visokim stopama nezaposlenosti koje su u brojnim državama, čak i na vrhuncu procvata prije krize (MMF, 2010).

Nacionalnu sigurnost možemo problematizirati kao osiguranu slobodu države i društva, teritorijalni integritet i suverenitet, ljudska prava, “političku i socijalna stabilnost, ekonomski razvoj, ličnu sigurnost i ekološke uvjete” (Maier, 1990: 5). Dobar sistem sigurnosti predstavlja najveći stupanj jedinstva različitosti što znači da se sve različite pojedinosti dovode u međusobni sklad. Sigurnosne prijetnje na društvenim mrežama se ogledaju u prijetnjama privatnosti, prijetnjama mrežama i podacima, prijetnjama identitetu, kao i društvenim prijetnjama; broj korisnika u BiH je znatno iznad svjetskog prosjeka, izražavajući zabrinutost za sigurnost podataka koje pohranjuju. Usvajanje strategije socijalnih medija od strane političkog vodstva u širem okviru strategije nacionalne sigurnosti značilo bi odabir specifičnog pristupa društvenim medijima, kao rezultat uravnoteženog izbora između dvije dijametralno suprotne linije djelovanja. Nadalje, upotreba društvenih medija može ugroziti nacionalnu sigurnost ili pomoći u ostvarenju državnih strateških interesa, ovisno o tome ko se njima koristi, na koji način i u koju svrhu.

DRUŠTVENI MEDIJI

Uprkos višegodišnjem postojanju, identično je nepostojanje jednako općeprihvaćene definicije nacionalne sigurnosti, te općeprihvaćene definicije društvenih medija. Prema Haškom centru za strateške studije (2011) razina prodiranja društvenih medija u svakodnevni život raste, i očekuje se značajan porast ne samo u skoroj budućnosti, već dugoročno. U odnosu na tradicionalne medije i razliku koju smo već ranije definisali, element koji karakterizira društvene mreže jest njihova “viralnost”, moć da se sve informacije i sadržaji odmah učine dostupnim u cijelom svijetu, uklanjajući probleme vremena i prostora te da ih prosljede u ogromno slivno područje čiji se opseg povećava eksponencijalno kao što to čine biološki virusi. Zajednički zaključak koji se može izvući iz većine definicija društvenih medija je da on predstavlja više od pukog zbroja korištenih instrumenata i tehnologija, a jednako važne komponente su i sadržaj koji generira korisnik, kao i internetske zajednice u kojima se konzumira (Weber, 2009). Nadalje, društveni mediji društveni su instrument komunikacije. Autor ove studije društvene mreže problematizira u širem okviru kao instrumente ili alate. S obzirom da svaki instrument nosi sa sobom pozitivne i negativne elemente, cilj ovoga rada je definirati prijetnje nacionalnoj sigurnosti koje proizlaze iz korištenja, te pokazati kako i u kojoj mjeri korištenje tim instrumentima može spriječiti ili ukloniti prijetnje i pomoći u zaštiti državnih interesa.

Prijetnje za nacionalnu sigurnost uporabom društvenih medija

Izraz “nacionalna sigurnost” političari su dugo upotrebljavali kao simboličku frazu, a vojni čelnici za opisivanje cilja politike. Prijetnja bilo kojim elementu nacionalne moći stvara sigurnosne probleme, a uloga medija u ratu nije samo projektiranje razvojnih aktivnosti na određenom području, već pružanje sveobuhvatne slike koja uključuje sve aspekte politike zemlje. Dakle, ratove ne vode samo oružane snage, već je cijela nacija uključena, kao i privredna, naučna, politička i društvena komponenta. Tradicionalno shvatanje nacionalne sigurnosti

je povezano sa sukobima između država. Sigurnost se usmjeravala na državu, a podrazumijevala je i vojnu silu, pri čemu se zapravo radilo o tradicionalnom shvatanju sigurnosti koja se deklarirala kao državna sigurnost. Koncept sigurnosti bio je samim tim militariziran, tj. fokus je bio isključivo na vojno-političkim aspektima sigurnosne tematike, a glavna su sredstva za osiguravanje sigurnosti bila vojna sila. Međutim, u 21. vijeku, kad na scenu dolaze takozvani “soft” sigurnosni izazovi bilo je gotovo nerealno nacionalnu sigurnost izjednačavati s državnom sigurnošću, tj. s pretpostavkom otklanjanja prijetnje za stabilnost. Definiisanje nacionalne sigurnosti samo (ili čak primarno) u vojnim terminima prenosi, temeljito, krivu sliku o realnosti. Ta slika je višestruko opasna. Prvo, ona uzrokuje da se države koncentriraju na vojne prijetnje, ignorirajući druge i možda čak štetnije opasnosti. Drugo, ona osnažuje militarizaciju međunarodnih odnosa, tako da na duge staze može samo pojačati globalnu nesigurnost. Ukoliko sigurnost definišemo samo kao strukturni element postojanja i djelovanja pojedinca, društva/države i međunarodne zajednice, to se kosi sa Grizoldom (2000) koji sugerira kako se nacionalna i međunarodna sigurnost može ostvariti samo ako se u obzir uzmu tri entiteta: pojedinac (koncept individualne sigurnosti i globalne sigurnosti); društvo/država (koncepti nacionalne i socijalne sigurnosti, koji prihvaćaju, pored vojnopolitičkih, i šire socijalne i kulturno-civilizacijske aspekte nacionalne sigurnosti) i “međunarodna zajednica, koncept međunarodne sigurnosti” (Tatalović, 2006).

Nacionalnu sigurnost definiramo kao stanje u kojem je osigurana sloboda države i društva, teritorijalni integritet i suverenitet, politička i socijalna stabilnost, vladavina prava, ekološki uvjeti i lična sigurnost građana. Već smo problematizirali u uvodnom dijelu, da je dugoročno odsustvo političke volje, koje se manifestovalo kroz institucionalni vakuum, stvorilo stratešku osnovu za razvoj fragilnog stanja sigurnosti. Iako nije uža tema studije, autor sugerira da trenutni egzodus i problem raseljavanja ljudi iz BiH, koji traje dugi niz godina, sve više postaje pitanje nacionalne sigurnosti i opstanka kako naroda (sva tri) tako i države. Ako uzmemo primjer Zapadnog Balkana u cjelini, na primjer Hrvatske, ekonomska situacija se samo djelomično poboljšala zahvaljujući EU

fondovima, međutim, dugoročno gledano, sustav je uzrokovao najveći egzodus stanovništva, smanjujući poreznu osnovicu i ugrožavajući mirovinske zdravstvene sustave. Rezultati nedavnog istraživanja u Hrvatskoj pokazuju da su glavni razlozi za masovno iseljavanje “neorganizirana i korumpirana država” (Jurić, 2018).

Negativni faktori za nacionalnu sigurnost mogu nastati kad se država, ali i nedržavni akteri koriste društvenim medijima, a posebno kad se društvenim medijima koriste osobe koje imaju doticaja s osjetljivim sigurnosnim informacijama, poput diplomatskih predstavnika, državnih strateških tvrtki, obavještajnih službi i slično (Drapeau, Wells, 2009). Ako proširimo analizu na međunarodnu dimenziju (koja se naziva prostorima gdje druge države imaju svoju suverenost, a prostor podliježe pravilima međunarodnog običajnog i ugovornog prava), sljedeće organizirane skupine identificiram kao potencijalnu prijatnju nacionalnoj sigurnosti: međunarodne terorističke skupine (grupe koje potiču džihad, separatističke organizacije, panabanski ekstremizam); transnacionalne kriminalne organizacije (kineska, afrička, balkanska i južnoamerička); ne-savezničke strane države ili države koje nisu političko-vojne i/ili ekonomsko-financijske države (uključujući sigurnosne službe); multinacionalne korporacije; krekerske grupe (uglavnom u stranim državama); trgovačka društva (s udjelom stranog kapitala); vjerske sekte (transnacionalne); hakerske grupe; NVO; međunarodne organizacije; države s političko-vojnim i/ili ekonomsko-financijskim partnerstvom.

Budući da se društveni mediji razvijaju vrlo brzo i rastu širom svijeta, gore spomenuto mapiranje ne može se smatrati sveobuhvatnim i/ili konačnim. U budućnosti bi se mogle pojaviti nove organizirane skupine kao korisnici društvenih medija; nekoliko skupina djeluje istovremeno, kako u unutrašnjosti tako i u međunarodnoj dimenziji; zbog toga je njihov precizan i nepromjenjiv položaj u jednom od dvodimenzionalnih područja prilično teško postići, “stoga nastaju neki prostori koji se preklapajuće stvaraju” (Freytag, Savona, 2011). Nadalje, što je viša razina informatizacije stanovništva određene zemlje, sve je raširenije korištenje IT uređaja od strane njenih građana, firmi i javnih agencija, što je češća upotreba interneta za razmjenu, kupnju

ili prijenos informacija, veća je ranjivost te države. Slučajevi neovlaštenog i nekontroliranog objavljivanja klasificiranih, osjetljivih podataka ili sadržaja (audio, video, fotografija) putem upotrebe društvenih medija sve su češći. U tim se slučajevima nacionalna sigurnost može ozbiljno ugroziti korištenjem društvenih medija. Sloboda izražavanja i komunikacije mora se zaustaviti tamo gdje započinje potreba zaštite povjerljivosti i integriteta osjetljivih podataka, odnosno ispunjavanja opće dužnosti povjerljivosti na radu. Kako bi se umanjili rizici za nacionalnu sigurnost koji proizlaze iz neprimjerenog korištenja socijalnih medija poželjna je posebna nacionalna politika, na temelju koje sve institucije mogu razraditi vlastite smjernice za svoje osoblje u skladu sa svojim područjem stručnosti. U društvima gdje su tradicionalni javni mediji pod kontrolom vlade, društvene mreže predstavljaju jedinstvu priliku za civilno stanovništvo i suprotstavljanje režimu. Pored toga, društvene mreže smanjuju troškove učestvovanja i organizacije protesta. Kada govorimo o ovakvom fenomenu, društvene mreže su pridonijele nasilju koje je izbilo u 2012. u Libiji i Egiptu nakon što je anti-muslimanski video objavljen na You Tube-u. Filmski isječak izazvao je proteste islamista ispred američkoga veleposlanstva u Kairu i američkoga konzulata u Benghaziju. Nasilje se dogodilo na godišnjicu napada 11. septembra na američke ciljeve koje je izvela islamistička mreža Al-Qa'ida. Nekoliko hiljada egipatskih prosvjednika okupilo se ispred veleposlanstva SAD-a u Kairu, protestirajući zbog filma u kojem se, prema njihovu uvjerenju, napada prorok Muhamed, nakon čega su nasilno ušli u zgradu veleposlanstva i zapalili američku zastavu (Lindsay, 2011). S druge strane, u protestima u Libiji ubijen je američki veleposlanik i tri djelatnika američkoga konzulata.

Društveni mediji su pokrenuli niz protesta u BiH i regiji, u posljednjih deset godina. Kao primjer možemo uzeti slučajeve nerazriješenih ubistava dva mladića, skupove pokrenute sa platformi društvenih medija, "Pravda za Davida" i "Pravda za Dženana," koji su fokusirali frustraciju građana na korupciju i slabu vladavinu zakona u regiji Zapadnog Balkana. Ovi protesti su ujedinili cijelu BiH i regiju, a pokazali su i opće nezadovoljstvo ljudi niskim životnim standardom, nezaposlenošću, raširenom

korupcijom i otvorili diskurs stvarnih etničkih podjela. Visoka stopa nezaposlenosti u BiH i socijalna frustracija koja iz toga proizlazi znače da se javni nemiri smatraju istaknutim rizikom.

S obzirom na dostupnost i brzinu može se pretpostaviti kako će se društvenim mrežama u budućnosti i dalje koristiti za širenje poruka. Dakle, primjetan je porast korištenja socijalnih medija od strane revolucionarnih skupina, posebno za poticanje građanske neposlušnosti i upravljanje protestnim akcijama; zajedno s mobilnim telefonima, društveni mediji jamče brzinu u širenju informacija i podsticanje mase na akciju: protestni pokreti mogu dosegnuti stotine hiljada pristaša jednom Facebook ili Twitter objavom, "pokrećući masovni poziv na akciju" (Papic, Noonan, 2011: 56). Zahvaljujući tome što su izrazito jeftini, društveni mediji omogućavaju revolucionarnim pokretima da budu autonomniji i, prema tome, manje pod utjecajem ljudi koji nisu uključeni u organizaciju i manje ovisni o vanjskom financiranju. Uloga društvenih medija tijekom prosvjeda u Libiji, Tunisu, Egiptu i Siriji je evidentna, gdje su režimi izgubili apsolutnu kontrolu nad informacijama, postepeno gubeći vlast dok je stanovništvo zauzvrat steklo moć obrađivanja i širenja informacije (Wylie, 2020).

Ujedno, društveni mediji se pojavljuju kao instrumenti putem kojih terorističke organizacije provode ideološku radikalizaciju, regrutaciju i obuku novih članova, te kao komunikacijski kanal. Također, kriminalne organizacije koriste društvene medije kao pomoć, komunikaciju i koordinacijske alate za obavljanje svojih nezakonitih aktivnosti. Wikileaks je 2010. objavio oko 77 hiljada dokumenata o ratu u Afganistanu i gotovo 400 hiljada dokumenata o ratu u Iraku, koji ranije nisu bili dostupni javnosti. Američki službenici potvrdili su da je taj slučaj bio najveći propust američkih vojnih tajni u historiji. Korisnicima društvenih mreža sigurnost informacija je narušena i putem prikupljanja digitalnih zapisa o korisnicima, sporednih podataka, prepoznavanja lica korisnika, otkrivanja podataka pomoću fotografija, povezivanja podacima i oznakama u fotografijama, te nemogućnošću potpunog brisanja korisničkog profila. Prijetnje mrežama i podacima se odnose na dobijanje neželjenih poruka, napade virusa, te uporabu alata za grupisanje profila više društvenih mreža. Američki političari su uglavnom kritički gledali na Wikileaks i branili

su pravo vlade da zadrži tajnu informaciju (Leigh, Harding, 2011). Vrijednost Wikileaks neosporna je u slučajevima koji su ukazali na kršenja ljudskih prava i građanskih sloboda (zatvor u Guantanamo). Međutim, pojedine značajne informacije ozbiljno su dovele u pitanje nacionalnu sigurnost određenih država. Povjerljivost i transparentnost međusobno se ne isključuju, nego su dvije strane istoga novčića. Budući da se državne službe sve više koriste društvenim mrežama za svoje institucionalne svrhe, kao što ih državni službenici koriste za osobne interese, moraju se pokrenuti kampanje o uporabi društvenih mreža u državnim službama. Na ovaj način bi se povećala svijesti o rizicima za ličnu i nacionalnu sigurnost. U cilju ublažavanja rizika za nacionalnu sigurnost, koja polazi iz nepravilne uporabe, vrlo je poželjno usvajanje specifične nacionalne medijske i javne politike (Tatalović, 2003). Na temelju određene medijske strategije institucije mogu razraditi vlastite smjernice za njihovo osoblje, prema njihovu području stručnosti.

Terorizam, organizirani kriminal, sukobi, etnonacionalizam i društveni mediji sa osvrtom na BiH

Najbliže tumačenje današnjeg shvatanja terorizma jeste da je terorizam nasilje usmjereno na izazivanje straha i slamanje otpora radi ostvarenja najprije političkog cilja. Međutim, zajednička karakteristika svih definicija jeste da je u osnovi terorizma primjena terora, tj. nasilja. U literaturi se kao primjer takve jedne terorističke skupine najviše spominje i pojavljuje skupina Al-Quaida, ISIS i sl. Općepoznato je da je Al-Quaida koristila Facebook i You Tube kanale za regrutacije novih članova i povećanje broja sljedbenika, posebno na Zapadu. To se očitovalo širenjem fotografija i video snimaka „uspješnih” terorističkih napada, objavom liste i biografija samoubojica, propovijedanjem ideoloških tekstova i slično. Jedan od vodećih zagovornika te strategije bio je zloglasni Anwar al-Awlaki, koji se vrlo dobro koristio svim prednostima društvenih mreža, aktivno participirajući na većini od njih i koristeći se njima za širenje propagandnih materijala s ciljem utjecaja na članove kako bi počinili terorističke zlo-

čine. Pored toga, terorističke skupine se mogu koristiti i za propagandne aktivnosti, za širenje lažnih informacija tijekom ili nakon neke katastrofe (potresa, požara ili poplave) kako bi njihove štetne posljedice još više došle do izražaja, a civilno stanovništvo bilo izloženo još većoj panici. Društveni mediji sve više koriste terorističke organizacije kao oruđe za ideološku radikalizaciju, novačenje, komunikaciju i obuku (Theohary, Rollins, 2011). Uz to, terorističke skupine koriste društvene medije da komuniciraju s udruženjima za cyber kriminal i da zajedno s njima koordiniraju aktivnosti prikupljanja sredstava (od nezakonitih aktivnosti) koje se djelomično provode (krijumčarenje droge, oružje) ili u potpunosti (npr. krađe identiteta³) na internetu.

Povezanost organiziranog kriminala i terorističkih organizacija znatno se povećava u cyber svijetu, a “ova će koalicija moći proizvesti nove destruktivne tehnologije” (Interpol, 2011). Ujedno, društveni mediji „igraju važnu ulogu u utjecaju na ponašanje pojedinca i njihovu spremnost da sudjeluju u kolektivnim akcijama zbog njihovih svojstvenih funkcija druženja, zapošljavanja i odlučivanja, osim toga olakšavaju socijalnu interakciju i stvaranje društvenih veza, što zauzvrat može dovesti do promjena u stavovima i ponašanju tijekom vremena. Te promjene u stavu mogu uključivati prihvaćanje raznih ideologija (Bowman-Grieve, 2010). Društveni mediji i, općenito govoreći, internet dopuštaju objavljivanje i širenje ekstremističkih ideja i materijala koji mogu navesti ranjivu osobu da particira, ponekad bez pomoći bilo kojeg posrednika.⁴ F. Furedi (2006), sociolog, tvrdi kako današnja kultura straha nije započela urušavanjem Svjetskog trgovinskog centra. Sama uporaba termina “rat protiv terorizma” bila je namijenjena stvaranju kulture straha namjerno, jer ona “zastira razum, pojačava emocije i olakšava demagoškim političarima da mobiliziraju javnost u ime politika koje žele nastaviti” (Brezinski, 2010). Uz to, Furedi tvrdi da percepcija rizika, ideje o sigurnosti i kontroverze oko zdravlja, okoliša i tehnologije nemaju puno veze sa naukom ili empirijskim dokazima. Umjesto toga, oblikovane su kulturološkim pretpo-

3 Radi se o kompjuterskoj prevari koja se šalje slanjem krivotvorenih poruka putem e-pošte ili društvenih medija, a cilj joj je pribavljanje tajnih podataka u ilegalne svrhe.

4 Provedba Zadatka Provedbene Sile UN-a-Terorizma, 2011.

stavkama o ljudskoj ranjivosti. Budući da se širenje vijesti i sadržaja na društvenim medijima može smatrati „viralnim“, ova vrsta propagande može u značajnoj mjeri nadjačati medijski efekt već proizveden tradicionalnim sredstvima informiranja i komunikacije (satelitsku TV, novine, radio) i uzrokovati još veće opasnije posljedice od onih koje su izazvali sami teroristički napadi (npr. širenje vijesti o napadu na komunikacijsku i vezujuću infrastrukturu koju koristi burza može dovesti investitore u paniku i, posljedično, dovesti do malih štediša novca da se ponašaju neracionalno nanoseći još veću ekonomsku štetu od same štete na materijalnoj infrastrukturi).

Što se tiče BiH, sigurnosne agencije tvrde da opasnost od terorizma u ovoj zemlji nije ništa veća u odnosu na druge zemlje regiona, ali i širom Europe. Činjenica je da od 143 napada u Europi i svijetu iza kojih stoji oružana grupa Islamska država Irak i Levant ni u jednom aktu nije učestvovao nijedan BiH državljanin. Terorizam ne samo da nije ozbiljna sigurnosna prijetnja za BiH, prema izvještaju Europskog parlamentarnog istraživačkog servisa (EPRS) iz 2019. godine, nego je ona manja od terorističkih opasnosti kojima je izložena Europska unija. (EPRS, 2019). U izvještaju se u nekoliko navrata navodi kako je BiH, kao i druge zemlje zapadnog Balkana podložna štetnom i antievropskom utjecaju Rusije, kao i Turske. Dakle, u praksi postoje svi mogući uslovi i nijanse za razvoj specifičnih terorističkih pokreta i jačanje radikalizma. Do pojave ISIS-a i njegovog regrutiranja islamskih fundamentalista iz cijelog svijeta za odlazak u Siriju i Irak kao stranih boraca, fenomen ekstremizma nije dobivao veliku pažnju u regiji zapadnog Balkana. Zbog sve veće koncentracije međunarodne zajednice na islamski ekstremizam, sve vlade zapadnog Balkana usredsredile su se na svoj odgovor gotovo isključivo na suočavanje s ovom vrstom ekstremizma, ne uzimajući u obzir druge oblike domaćeg ekstremizma koji su nasljeđe međunarodnih sukoba i nedovršene države - zgrada u regiji. Kao što pokazuje istraživanje Kosovskog centra za bezbednosne studije, drugi politički i etnički motivirani nasilni ekstremizmi imali su „veću stopu izvršenja od incidenata verske pretnje“ na Kosovu (Kursani, 2017: 35). Međutim, Kursani upozorava da bi to moglo biti zbog toga što su „incidenti s vjerskom prijetnjom omalovaženi“ ili „neki od

njih ostaju u statusu upozorenja“. Osim islamskog ekstremizma prisutnog u regionu, desničarski je ekstremizam u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini koji je rezultirao i slanjem stranih boraca za sukob u Ukrajini. Štoviše, nacionalne i fašističke grupe izazvale su niz incidenata protiv grupa koje se u matičnim društvima percipiraju kao ‘druge’ kao što su: LGBT +, Romi, izbjeglice i migranti s Bliskog istoka. Važno je napomenuti da su u slučaju Srbije organizacije krajnje desnice „institucionalno marginalne, u smislu da velika većina njih ostaje izvan parlamentarne politike“, njihov javni utjecaj je znatno veći, zbog povećane tolerancije državnih institucija prema njima (Stakić, 2016). Pored vjerskog ekstremizma, prijetnju sigurnosti u BiH predstavlja i “etnički/nacionalni ekstremizam”. U BiH je prisutno nekoliko faktora, ideologija i grupacija kao što je postojanje selefijskih povratnika sa Sirijskog ratišta, povratnika sa ratišta u Ukrajini, ideologija iz perioda NDH te nekoliko ravnogorskih pokreta, pozivajući na nacionalnu i vjersku mržnju, te niječući opstojnost BiH kao države.

Kolumne sa web blogova, članci sa web portala u BiH, koji se aktivno dijele na društvenim medijima, često afirmiraju vjersku, nacionalnu, rasnu, pa čak i segregacijsku retoriku, dajući takve dimenzije i samom kriminalitetu. Naslovi: “Tri maloljetnice romske nacionalnosti ubile su ženu srpske nacionalnosti”, “Maloljetnici bošnjačke nacionalnosti ubili su maloljetnicu hrvatske nacionalnosti”, “Grupa se sastojala od četiri člana od kojih je samo jedan bio punoljetan. Dvojica su bili Bošnjaci, jedan je bio Hrvat iz Stupa, a jedan je bio Srbin sa Pala i tako dalje” (Vukobrat, 2008), pokazuju srž systemske etnopolitičke indoktrinacije, ne predstavljajući ontologiju novinarstva kao profesiju koja zagovara javni interes i obrazuje građane o građanskoj kulturi. Regija, posebno u BiH je i dalje “zamrznuta” etničko-vjerskim sukobima, posebno diskursom većina-manjina, a mjere međuetničkog povjerenja još uvijek nisu utvrđene. Dakle, društveni mediji direktno utječu na prijetnje sigurnosti kroz međuetnička previranja. Ako problematiziramo ovaj medijski fenomen u BiH unutar teorije okvira (framing theory), možemo zaključiti da se ona manifestira na način da se vijest fokusira na uspostavljanje kognitivnih prečaca, pojednostavljanje, odvratanje publike od važnih pitanja i ograničavanje njihove sposobnosti razmišljanja “izvan okvira”. Entman (1993) razlikuje

dvije vrste okvira: specifične, koje se tiču posljedica događaja, predviđanja razvoja događaja i problema odgovornosti; općenito, bavljenje sukobima i političkim igrama umjesto vrijednosnih okvira. Temelj teorije leži u činjenici da mediji usredotočuju pažnju na određene događaje koje potom stavljaju u područje značenja. Teorija okvira kaže da kako ono što je predstavljeno publici utiče na to kako ljudi odluče da obrade i prihvate.

Jedna od najvećih prijetnji sigurnosti pojedinca i državnih institucija, a koja se često pominje u literaturi, jeste i kriminal. Ove vrste nezakonitih aktivnosti mogu biti ili isključivo informacijske (npr. širenje dječje pornografije uz naknadu, „virtualne“ krađe identiteta, širenje virusa), ili „tradicionalne“ (npr. krijumčarenje droge, ljudi, trgovina ljudima, pranje novca, prijenos dokumenata iz industrijske špijunaže) (Obavještajni i Nacionalni Sigurnosni savjet, 2011). Uporaba društvenih medija i općenito IT tehnologije u kriminalne svrhe dramatično se širi. Isto se događa za opseg štete koju prouzrokuje njihovo ponašanje i rizik (Ramacciotti, 2011). U BiH organizirani kriminal danas predstavlja heterogenu i složenu pojavu, koja sve više poprima globalne razmjere. Jačanjem finansijske moći organiziranog kriminala, raste i utjecaj na ukupna politička, ekonomska, socijalna, sigurnosna zbivanja u državi i društvu. Konstantno usavršavanje i porast sofisticiranosti cyber kriminala i cyberom omogućenog kriminala, kao i metoda i tehnika kojima se cyber kriminal izvodi, zahtijeva kontinuirano jačanje kapaciteta u cilju efikasnog odgovora na cyber kriminal. Cyber kriminal i elektronski dokazni materijal zahtijevaju specijalizovani odgovor BiH nadležnih institucija za provođenje zakona. Nadležne institucije za provođenje zakona nemaju adekvatne ljudske i materijalne resurse. Tužilaštva i sudovi nisu dovoljno upoznati i adekvatno obučeni o savremenom cyber kriminalu (OSCE, 2019). Kontinuirano i duboko nadgledanje društvenih medija može se provesti kao sredstvo upozorenja u slučaju sadašnjih i budućih prijetnji nacionalnoj sigurnosti, budući da uporaba društvenih medija od strane kriminalnih organizacija, terorističkih skupina, država protivnika i drugih konkurenata sve više raste. U širem okviru Jugoistočne Europe, zemljama u kojima prolazi kriza refrakcije država, trenutno najozbiljnija prijetnja dolazi iz široke transnacionalne kriminalne mreže (Albanija, BiH, Kosovo, Makedonija, Srbija i

Hrvatska) (Hadžić, 2020: 259). Jedno od interesantnih shvatanja dolazi od američkog autora A. Petera, koji smatra da su ratne ekonomije na mjestima kao što su Balkan, Kavkaz i centralna Azija kriminalizovane, jer se oslanjaju na kriminalne aktere i crno tržište kao osnovni izvor financiranja i snabdijevanja (Peter, 2004: 79); postoji bliska veza između konflikta i kriminala, što tim sukobima daje oblik “kriminalizovanih konflikata“. S tim u vezi, nasljeđe ratne ekonomije duboko je uticalo na poslijeratne procese rekonstrukcije društva. Naravno, vidljiva razbijenost sigurnosnog prostora BiH direktno proizilazi iz nedefiniranog političkog i društvenog uređenja, etnički rascjepkanog institucionalnog okvira, procesa reformi i tranzicijske pozicije, poroznošću granica, te poluprotektoratskog međunarodnog političkog subjektiviteta. Nadalje, faktori koji su doprinijeli razvoju organiziranog kriminala na prostoru BiH direktno su proizašli iz slabe ekonomsko-socijalne situacije građana (nezaposlenost, siromaštvo, ekonomske i privredne krize) i “posljedica sumnjivih privatizacija devedesetih” (Tabaković, 2007).

Budući da je u posljednjem desetljeću broj ratova između entiteta s međunarodnim subjektivitetom bio vrlo nizak⁵, a taj je materijal oskudan, nije moguće istražiti slučajeve vojnih kampanja vođenih stvarnom uporabom društvenih medija kao potpore vojsci za operacije. Bez obzira na to, u tom pogledu može biti korisno ukratko spomenuti dva sukoba između Izraela i Libanona. Tijekom drugog izraelsko-libanonskog rata 2006., Hezbollah je koristeći se društvenim medijima uspio stvoriti “percepciju neuspjeha” u izraelsku političko-vojnu organizaciju koja je uvjetovala tijek sukoba (Mayfield, 2011). Tijekom rata Hezbollah je objavio nekoliko videa te fotografija na društvenim mrežama kako bi ojačao vlastite pozicije, a umanjio značenje Izraela i izraelskih sigurnosnih službi. Izrael je pokazao utjecajno upravljanje društvenim mrežama tokom sljedećeg rata 2008 – 2009, tako što ih je uklopio u informacijsku kampanju. Dakle, društvene mreže mogu poslužiti kao određeni dodatni izvor informiranja, tj. nastavak za tradicionalne medije (radio, tv) u svrhu propagande, utjecaja, pa čak i obmane.

⁵ Što odgovara vremenima afirmacije i difuzije društvenih medija.

U širem sigurnosnom smislu BiH je nestabilna država koja je ranjiva zbog brojnih unutrašnjih i vanjskih prijetnji i faktora njene destabilizacije. Najveća sigurnosna prijetnja, prema izvještaju Europskog parlamentarnog istraživačkog servisa (APRS) iz 2019. godine, dolazi iz sfere "cyber sigurnosti". Na drugom mjestu su prijetnje "raspadom zemlje", a na trećem je ekonomska kriza. U BiH je ozbiljno ugrožena i sloboda medija, a značajnu prijetnju sigurnosti zemlje predstavljaju klimatske promjene. U BiH etnički sukobi utjecali su na društvenu dezintegraciju i institucionalni vakuum u prvim godinama nakon okončanja rata. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma državne institucije bile su slabe, sukob interesa i međunacionalno nepovjerenje doskora zaraćenih strana bilo je veliko. Takve okolnosti učinile su krhku političku situaciju još nestabilnijom, međutim- međunarodna zajednica preuzela je ulogu rekonstrukcije nacionalno polarizovanog BiH društva (Chandler, 2010). Ujedno, BiH je dom onog što je vjerovatno najsloženiji svjetski sistem⁶ državne administracije s trendovima koji favoriziraju etnoreligijski princip (Spahić, 2012). Umjesto razvojnog i socijalnog programa, otvoren je program nacionalnog i vjerskog veličanja, međuetničkih optužbi i sukoba, što otvara prostor političkim elitama da manipuliraju strahom od prevlasti jednih nad drugima, direktno utičući na nacionalnu sigurnost (cyber sigurnost).

S druge strane, strani mediji ne shvaćaju ozbiljno političke probleme delegitimizacije trenutne političke klase na Balkanu. Ne uspijevaju prikazati golemo nezadovoljstvo korumpiranim vladama i političkim strankama, kao da ti problemi još uvijek nisu unutar civilizacijskog dosega balkanskih naroda. U potpunosti su zatvoreni za progresivne glasove iz regije, za političke ideje koje bi mogle znatno pridonijeti promišljanju aktualnog europskog političkog zastoja i borbi protiv povratka ultranacionalističkih i ksenofobnih politika u zemljama članicama EU.

6 240.000 zaposlenih u administraciji i javnim preduzećima, 14 vlada, 180 ministara, 3 jezika, 3 predsjednika, 2 entiteta, 1 distrikt, 10 kantona i 207 aktivnih političkih stranaka

Društveni mediji i mogućnosti zaštite sa osvrtom na BiH

Osim što su potencijalni alati prijatni, socijalni mediji mogu predstavljati učinkovitu priliku za očuvanje nacionalne sigurnosti i/ili dostizanje strateških interesa države ako ih institucije pravilno koriste. U tom smislu, društveni mediji mogu „predstavljati prijatnu vladama, te bi moglo biti od presudne važnosti za sigurnosne službe da se neprestano usavršavaju i ažuriraju planove ometanja nove internetske tehnologije“ (Nonan, 2011). Postoji više alata u cilju spriječavanja, odnosno smanjivanja mogućnosti prijatni.

Primjeri takvih okvira su PCI DSS standard za kartičnu industriju, GDPR Uredba vezana uz zaštitu osobnih podataka, a sve veću pažnju privlači i NIS Direktiva u dijelu zaštite kritične infrastrukture (Jušić, 2019). Vrlo vjerojatno u budućnosti da se mogu očekivati i drugi slični okviri koji imaju zajednički krajnji cilj, a to je povećanje otpornosti i umanjivanje rizika od tzv. cyber napada. Osim toga, alati mogu koristiti vlade za stvaranje sadržaja, vanjsku suradnju, izgradnju zajednice i druge aplikacije. Neusvajanje adekvatnih alata može vremenom smanjiti relativne sposobnosti organizacije“ (Drapeau, Wells, 2009). Društveni mediji se također mogu koristiti istodobno i za obrambene aktivnosti (sprječavanje, upozoravanje, predviđanje, institucionalnu komunikaciju, upravljanje krizama, protu-propagandu) i za razne akcije (utjecaj, propaganda, obmana). Sve ove perspektive društvenih medija mogu postati neprocjenjiv resurs u korist sigurnosnih službi, kako vojnih tako i civilnih, jer se brzo mogu pretvoriti u vrijedan alat za prikupljanje obavještajnih podataka. Međutim, korisnici medija ostavljaju tragove svog identiteta, sposobnosti, sklonosti, pokreta, kontakata itd. (Bowman, Grieve, 2010), koji se lako mogu prikupiti i analizirati, iako nemaju ažurirani ili aktivan profil.

Za sigurnost i stabilnost BiH, njenog neposrednog susjedstva, europskog kontinenta, ali i čitavog svijeta, neophodan je preduvjet za ekonomski i kulturni razvitak, međunarodnu trgovinu, kao i za kvalitetnu bilateralnu i multilateralnu suradnju u raznim oblastima s drugim državama. U današnjem svijetu, sigurnost i stabilnost suverenih država ugrožavaju se na tradicionalne, ali i vrlo netradicionalne načine od strane

različitih aktera na međunarodnom planu, što ukazuje da njihova vanjskopolitička dimenzija postaje sve značajnija. Rastuća nekonvencionalnost prijetnji stabilnosti i sigurnosti zahtijeva sveobuhvatne odgovore. Istraživanje i razvoj su ključni, i omogućavaju predviđanje mogućih cyber opasnosti, te sprečavanje istih. Istraživanje i razvoj sa fokusom na oblastima cyber sigurnosti koje su specifične za BiH su izuzetno skromne (OSCE, 2019). Istraživanje i razvoj traže ulaganja koja je neophodno planirati u budžetima institucija i ministarstava nadležnih za nauku. Naučnoistraživački i stručni projekti osnova su istraživanja i razvoja cyber sigurnosti svake države, a BiH akademska zajednica nedovoljno saraduje sa državnim institucijama i privredom.

Što se društvo u cjelini i njegovi građani više oslanjaju na tehnologiju to je veća izloženost različitim opasnostima u toj sferi. Zbog takvih prijetnji, opasnosti su izloženi ključna infrastruktura, važne informacije, pa i sami ljudi. Sama prijetnja od napada koji su se dešavali promijenila je sigurnosnu sliku s kojom se suočavamo danas. Proizvodnja malware programa je prilično jeftina, a pristup takvim programima nije pojednostavljen samo državnim organizacijama, nego i običnim korisnicima. Terrorističke organizacije i druge grupe mogu iskoristiti takve programe da napadnu institucije. Regulative kojima danas raspolažu BiH institucije su ograničene (Izveštaj Ministarstva sigurnosti BiH, 2018) i ne omogućavaju konkretan odgovor na takve prijetnje. Posljedica je poduzimanja koraka ka usvajanju zakonskih regulativa kako bi se odbranili od takvih prijetnji. Oružane snage BiH uz potporu Ministarstva odbrane BiH bi trebale na višem nivou prepoznati važnost kibernetičke sigurnosti. Stvaranjem sigurnog kibernetičkog prostora unaprijedila bi se sigurnost BiH i stvorila mogućnost za integracije kako u regionu, tako i šire. Osim kritične informaciono-komunikacione infrastrukture kod operatora ključnih usluga i baza podataka neophodno je zaštititi i javnu informaciono-komunikacionu infrastrukturu. Operatori ove infrastrukture su svi nositelji dozvola koje izdaje Regulatorna agencija za komunikacije BiH. Nadalje, kontinuirano i duboko nadgledanje društvenih medija može se provesti kao sredstvo upozorenja u slučaju sadašnjih i budućih prijetnji nacionalnoj sigurnosti, budući da uporaba društvenih medija od strane kriminalnih

organizacija, terorističkih skupina, država protivnika i drugih konkurenata sve više raste. Iz tog razloga kontinuirana analiza obavještajnih medija može poslužiti kao: rano upozorenje, nadzor društvenih medija radi prepoznavanja prvih znakova neprijateljske ili potencijalno opasne aktivnosti za sigurnost države. Prikupljanje i analiza poruka suprotstavljenim pokretima putem web lokacija nekih (na primjer prosvjeda) može biti korisno u svrhu sprečavanja pobune ili ublažavanja njegovih negativnih posljedica (Papic, Noonan, 2011); proučavanje informacija koje krekeri dijele na specijaliziranim blogovima kako bi se pokrenuo informacijski napad na kritičnu infrastrukturu može se spriječiti odgovarajućim mjerama zaštite; praćenje nastavnih videozapisa za regrutaciju vojske može pomoći u pronalaženju korisnika koji ih koriste, tako da razumiju metode i tehnike napada i osmisle učinkovite metode za reagiranje i suzbijanje prijetnji uz kontinuiranu kontrolu ažuriranja Facebook profila i pažljiv pregled fotografija.

Ujedno, može se omogućiti praćenje kretanja i aktivnosti članova kriminalne skupine i mapiranje njihovih veza, strateško upozorenje i skeniranje horizonta⁷ usmjereno na ocrtavanje dugoročnog i srednjoročnog trenda prijetnji. Prikupljanje znakova protesta putem praćenja glavnih stranica društvenog umrežavanja može pomoći u predviđanju i eventualnom urušavanju razdora koji bi se mogao pretvoriti u organizirani prosvjedni pokret ili čak u revolucionarnu skupinu, analizirajući rasprave na blogovima specijaliziranim za međunarodnu politiku i strateške studije koji mogu biti korisni za razumijevanje mogućeg dugoročnog razvoja vanjske politike i strateškog razmišljanja državnog vodstva. Proučavanje rasprava sa blogova specijaliziranih za nauku i tehnologiju može pomoći u mjerenju mogućeg dugoročnog razvoja naučne i tehnološke stručnosti na određenom mjestu; mapiranje relacijskih mreža razvijenih na društvenim medijima članova subverzivnih grupa i analiza njihove evolucije mogu omogućiti predviđanje mogućeg razvoja same skupine. S posebnim osvrtom na agencije za nacionalnu sigurnost,

⁷ Skeniranje horizonta izraza koristi se za upućivanje na metodologiju za analizu i predviđanje mogućih budućih dugoročnih scenarija.

upotreba društvenih medija (potencijalno projiciranih i/ili modificiranih u ovom području) predstavlja važnu priliku za dovršetak njihove funkcionalne i organizacijske evolucije, postupno prelazeći s “potrebe za znanjem” do “potreba za dijeljenjem”. Očito je da takav organizacijski i funkcionalni razvoj mora ići uz tačnu analizu rizika i sljedeće usvajanje sigurnosnih mjera kako bi se izbjeglo da osjetljive informacije procure iz znanja sigurnosnih agencija (kao što je gore navedeno).

U isto vrijeme, razvoj računarske i komunikacijske tehnologije doveo je do velikih tehnoloških promjena u funkciji banaka, i već odavno možemo govoriti o stvaranju i razvoju elektronskog bankarstva ili e-bankarstva. Pozitivni efekti uporabe elektronskog bankarstva proizlaze iz potencijalnih prilika koje bi omogućile ekonomično i efikasno poslovanje u odnosu na tradicionalno poslovanje. Prevare koje se sve češće pojavljuju u elektroničkom bankarstvu predstavljaju rastući problem kako za poslovanje unutar organizacije, tako i za korisnike koji to rade. Cyber kriminal se brzo širi, a stručnjaci predviđaju da će se ovaj trend nastaviti i u budućnosti. Internetsko bankarstvo jedno je od najosjetljivijih područja gdje se prevare svakodnevno ponavljaju (Hadžić, Čebić, 2016: 22).

Navike i percepcije korisnika društvenih medija u BiH

Broj uređaja povezanih na Internet raste eksponencijalno, kao i broj aktivnih korisnika Interneta⁸, što ukazuje na pozitivan razvoj bosanskohercegovačkog društva. Može se utvrditi da korisnici Interneta u BiH koriste društvene mreže u skladu sa razvijenošću Internet okruženja i nema značajnih odstupanja u odnosu na korištenje među korisnicima Interneta u EU. Empirijsko istraživanje navika korištenja društvenih mreža je provedeno na uzorku od 368 korisnika Facebook društvene mreže, kao dominantne mreže u BiH (Osmanbegović, 2011). Istraživač-

8 Izvještaj o rezultatima godišnje ankete korisnika RAK dozvola za pružanje internet usluga u Bosni i Hercegovini za 2018. godinu - procjenjuje se da je u 2018.godini bilo 3,195,294 korisnika Interneta, odnosno da stopa korištenosti interneta u Bosni i Hercegovini za 2018. godinu iznosi 90,49%. <https://docs.rak.ba//documents/ea9d822c-b1dc-4ad9-b2d9-735dc6c8ea91.pdf>

ki uzorak je izgrađen na osnovu 2617 kontakata koje autor ima na ovoj društvenoj mreži, i dobijen je uzorak od 368 ispitanika što predstavlja 14% kontakata izabranih sistemskim uzorkovanjem, i to 42,39% muškaraca i 57,61% žena. Podaci koji su prikupljeni od ispitanika su grupisani prema načinu grupisanja podataka na ličnim profilima Facebook mreže, i odnose se na lične podatke koje ispitanici objavljuju na svom profilu, podatke o obrazovanju i zaposlenju, podatke o životnom stilu i interesovanjima, podatke o ličnom statusu, te kontakt podatke. Posebno pitanje ispitanicima je postavljeno u pogledu zabrinutosti za podatke na njihovom profilu u pogledu njihove moguće zlouporabe, obzirom da razmatrani podaci u pogledu zlouporabe pripadaju domenu prijetnji privatnosti i prijetnji identitetu korisnika društvenih mreža. Lični podaci se odnose na sljedeće podatke: ime, prezime, fotografija, datum rođenja, mjesto rođenja i stanovanja. Kada je u pitanju stav ispitanika prema sigurnosti podataka objavljenih na njihovim profilima, 62,23% ispitanika izražava zabrinutost u pogledu moguće zlouporabe objavljenih podataka (Osmanbegović, 2011). Prijetnje identitetu korisnika društvenih mreža se ogledaju u otkrivanju podataka i kreiranju lažnih korisničkih profila. Društvene prijetnje se ogledaju u pojavi uhođenja i praćenja korisnika, pojavi online nasilja, te profesionalnoj špijunaži. Otkrivanjem ličnih podataka na društvenim mrežama korisnici se izlažu brojnim opasnostima, od kojih se samo neke odnose direktno na krađu identiteta, otkrivanje povjerljivih korisničkih informacija. Velik broj sigurnosnih incidenata na društvenim mrežama nije direktna posljedica virusnih napada ili napada kriminalnih osoba, nego zbog loše zaštite društvene mreže, sigurnosnih propusta u korištenim tehnologijama, ali i zbog nepažnje korisnika.

Neophodno je također, spomenuti i rezultate novijeg, osmog po redu globalnog istraživanja navika, potreba i ponašanja korisnika društvenih medija i interneta pod nazivom "Wave 8: Jezik sadržaja" za 2014. godinu provedenog u 65 zemalja svijeta, među kojima su pored BiH učestvovala i zemlje iz okruženja (Republika Hrvatska, Republika Srbija i Makedonija), što je omogućilo kvalitetnije kompariranje rezultata iz BiH kako sa onima na svjetskom nivou, tako i sa onima iz zemalja regi-

ona (Mediabrand Marketing Sciences G14/EMEA, 2014). Uzorak istraživanja je sačinjavalo preko 50.000 aktivnih korisnika interneta, uzrasta od 16 do 54 godine, što je reprezentativan pokazatelj potreba, pogleda i ponašanja preko milijardu korisnika društvenih medija u svijetu. Dobiveni rezultati su ukazali da većina ispitanika na internetu gleda video sadržaje, posjećuje različite stranice, kao i profile svojih prijatelja te uređuje vlastite profile na društvenim mrežama. Dok u europskim zemljama ispitanici društvene medije prije svega cijene zbog mogućnosti unaprjeđenja društvenih odnosa, u ostatku svijeta ih prvenstveno vide kao sredstvo zabave i opuštanja. Rezultati istraživanja za BiH ukazuju kako je procent aktivnih korisnika interneta koji imaju vlastiti profile na nekoj društvenoj mreži značajno iznad svjetskog nivoa. Čak 90% aktivnih korisnika interneta u BiH se izjasnilo kako koristi društvene mreže, dok je na globalnom nivou to nešto manje od 70%. Poveže li se to sa podacima Regulatorne agencije za komunikacije BiH da se zaključiti kako 2.005.173 korisnika Interneta u 2014. godini, ili 52,4% ukupne populacije u BiH (Agencija za statistiku BiH, 2015), aktivno koristi društvene mreže.

Uočljivo je da je sigurnost društvenih mreža, kao i sadržaj pohranjenog, ugrožena na različite načine (Reznik, 2013). Što je veća količina podataka pohranjena na profilima to je veća mogućnost njihove zloupotrebe kada se dođe u posjed takvih podataka. Regulatorna agencija za komunikacije BiH, kao tijelo nadležno za nosioce dozvola za pružanje komunikacionih usluga, treba osigurati da operatori komunikacionih usluga imaju zakonsku obavezu provođenja cyber zaštite svojih sistema. Nadalje, treba propisati sigurnosne zahtjeve koje operatori treba da ispunjavaju i koji se mogu nadzirati. Ti zahtjevi minimalno treba da uključe međunarodne cyber sigurnosne standarde koje operatori treba da poštuju.

RANJIVOST CYBER PROSTORA BIH I INSTITUCIONALNE SLABOSTI

Kao i većini drugih zemalja, tijela državne uprave raspolažu s podacima visokog stupnja tajnosti političkog, vojnog, privrednog i drugog karaktera koji mogu biti predmet interesa nekih stranih obavještajnih službi, stranih privrednih subjekata, ali i organiziranih kriminalnih i terorističkih skupina. Informacijska sigurnost obuhvaća pet područja: sigurnosnu provjeru, fizičku sigurnost, sigurnost podatka, sigurnost informacijskog sustava i sigurnost poslovne suradnje. Razvojem tehnologije sve se više podataka važnih za nacionalnu sigurnost pohranjuje u informacijskim sustavima tijela državne uprave ili se razmjenjuju informacijsko-komunikacijskim kanalima. Izvještaj Evropske komisije o napretku BiH iz 2016. godine navodi da „BiH nema sveobuhvatni strateški pristup za rješavanje pitanja prijetnji u oblasti cyber kriminala i cyber sigurnosti.“ U izvještaju stoji da je potrebno ojačati reagovanje na prijetnje u oblasti cyber sigurnosti, postojeće kapacitete za borbu protiv cyber kriminala, kao i kapacitete timova za prevenciju i zaštitu od cyber incidenata i prijetnji sigurnosti javnih informacijskih sistema (CERT/CSIRT).⁹

Konstantan “verbalni politički rat”, “uporni” nedostatak dogovora između stranaka, u svezi s političkim rješenjem je jedan od faktora neefikasnosti sigurnosnog sektora, aktivnosti, usvajanja i implementacije strategija cyber sigurnosti. Svako političko odlučivanje vođeno etnonacionalnim interesom, ukoliko se ne radi o direktnoj povredi prava bilo kojeg etniciteta, rezultira lošim politikama. Očit primjer korištenja etniciteta u političke svrhe i vođenje loše politike je recimo korištenje prava veta na zaštitu vitalnog interesa na višim nivoima vlasti. Ostavljanje prostora da se za povredu vitalnih interesa konstitutivnih naroda koristi bilo šta, proizvelo je apsolutnu zlouporabu ovog mehanizma. Npr. HDZ BiH je prije

⁹ CERT (eng. Computer Emergency Response Team - Računarski tim za hitne slučajeve) ili CSIRT (eng. Computer Security Incident Response Team - Tim za odgovor na računarsku sigurnost)

nekoliko godina uložio veto na zaštitu vitalnog interesa zbog usvajanja Zakona o igrama na sreću u Parlamentu Federacije BiH. Zatim, delegati Kluba Bošnjaka pokrenuli su pitanje vitalnog nacionalnog interesa radi usvajanja odluke o smjeni troje članova Vijeća ministara, ministra sigurnosti BiH, ministra odbrane BiH i zamjenika ministra financija i trezora BiH, budući da su oni čija se smjena predložila Bošnjaci (Handžić, 2018). Paradoksalno i simptomatično, Ministarstvo sigurnosti i Ministarstvo odbrane BiH su direktno odgovorni za posmatranu problematiku i pojave. Prema Zakonu o Vijeću ministara, sastav Vijeća ministara je etnički određen na način da se u toku mandata mora osigurati jednaka zastupljenost konstitutivnih naroda BiH.

Postojeći ljudski i materijalni kapaciteti, te kapaciteti organizacija, prema više izvora navedenih u studiji, nisu dovoljni da osiguraju potreban nivo sigurnosti u cyber prostoru BiH. Različiti nivoi vlasti imaju različite nivoje pripremljenosti, koji su doveli do različitog pristupa pitanjima cyber sigurnosti u okviru BiH. Rezultat je nejednak nivo zaštite korisnika, kako u javnom, tako i u privatnom sektoru, koji podriva ukupni nivo zaštite cyber prostora, ranjivost na prijetnje i napade, te nemogućnost pravovremenog djelovanja, suradnje i koordinacije sa ostalim državama u regiji i svijetu. Nadalje, BiH je jedina zemlja u Europi koja nema (već pomenuti) uspostavljen CSIRT sistem (sistem pomoći korisnicima interneta u BiH u primjeni proaktivnih mjera za smanjivanje rizika od kompjutersko-sigurnosnih incidenata te pružanje pomoći u suzbijanju posljedica nastalih tim incidentima). Paralelno sa eskalacijom političkih retorika, konfrontacijski odnos političkih elita uzrokuje loše i sve gore rezultate u institucijama vlasti. Ovo važi za državni, entitetski i kantonalni nivo u pogledu čitavog niza indikatora: zakonodavnih aktivnosti vlasti, EU integracija, 5+2 zahtjeva za zatvaranje OHR-a, ustavne reforme i poštivanja odluke Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić-Finci, zadovoljavanja kriterija za pristup vanjskim kreditima i zaštite domaće privrede (Bassuener, Azinović, Weber, 2011: 19).

U svjetlu opredijeljenosti za buduće članstvo u EU, BiH treba da usvoji novu legislativu i usaglasi postojeće zakonodavstvo u oblasti cyber

sigurnosti. Vodeći dokumenti su Opća uredba EU o zaštiti podataka¹⁰ i Direktiva Evropskog parlamenta i Evropskog vijeća u vezi sa mjerama za visoki zajednički nivo sigurnosti mrežnih i informacionih sistema u cijeloj Europskoj uniji („NIS direktiva“). Iako propisi EU ukazuju u kom pravcu treba da idu budući napori, Mjere OSCE-a za izgradnju povjerenja u cyber prostoru, politički su obvezujuće za BiH.

Elektronički napadi i ugrožavanja informacijske sigurnosti sve su složeniji te je u odgovoru na njih potrebno stalno učenje, praćenje trendova i inovativnost u rješenjima. Mogućnost cyber prijetnji za BiH nije zanemariva zbog visokog stupnja informatičkih znanja i iskustva koje posjeduju mogući cyber napadači i relativno širokog kruga njihovih istomišljenika sposobnih izvršiti ovakvu vrstu napada. Informacijska sigurnost vrlo je bitna i za privredne subjekte u BiH, posebice one koji koriste modernu, visoku tehnologiju. Tehnološke tajne mogu biti predmet interesa raznih pojedinaca, organizacija, ali i pojedinih država. Hakerima danas nije veliki problem provaliti u najstrožije čuvane sisteme vojnih i špijunskih organizacija, niti oboriti sajtove policijskih institucija. Ministarstvo odbrane (MOBiH), sa oko 10.000 pripadnika, po brojnosti je najveće ministarstvo u BiH i koristi jednu trećinu državnog budžeta. Prema zadnjim zvaničnim informacijama iz 2019. godine MOBiH je stigao digitalizirati procese do nivoa bataljona gdje je 5.000-6.000 korisnika, iako nimalo nije lako povezati sve nivoe (Izveštaj Ministarstva Odbrane BIH, 2019). Veliki izazov je u prihvatanju i promjeni svijesti ljudi o novim načinima funkcionisanja. Međutim, ako investicije u sisteme ne prate investiranje u njihovu zaštitu, možemo otvoriti diskurs zašto investirati u te sisteme u BiH? Digitalizacijom određenih poslovnih procesa BiH je svjesno postala ranjivija u odnosu na prethodno stanje gdje se sve radilo tradicionalnim putem tj. na papiru (Agić, 2019). Preduslov za provođenje bilo koje strategije je podrška institucija i pojedinaca koji donose odluke. Donosioci odluka treba da shvate potrebu donošenja i provođenja strategije cyber sigurnosti. Ovo

10 Uredba (EU) 2016/679 Evropskog parlamenta i vijeća od 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1552662547490&uri=CELEX%3A32016R0679>

shvatanje treba da se zasniva na dobroj informisanosti i razumijevanju problema koji se rješava. Dovoljno je biti svjestan da sigurnost informacija i informaciono-komunikacione infrastrukture može biti ugrožena, a što može rezultirati katastrofalnim posljedicama, te da postoje mjere kojima se rizik od takvih dešavanja može smanjiti. Osim donosilaca odluka sve osobe koje dolaze u dodir sa podacima koji se smatraju kritičnim i koji rade na kritičnoj informaciono-komunikacionoj infrastrukturi treba da imaju svijest o potrebi zaštite ovih podataka i infrastrukture. Svijest društva o cyber sigurnosti bitna je za prihvatanje i provođenje mjera sigurnosti informacija na svim mjestima, na svim nivoima i u svim vremenskim okvirima. Dakle, društvo koje postigne nivo opšte informisanosti biće sigurnije društvo. Izgradnjom povjerenja i svijesti o sigurnosti svih transakcija kod korisnika komunikacijskih i informacijskih sistema i interneta, kao i svijesti da digitalizacija poslovnih procesa doprinosi lakšem radu svakog pojedinca, boljem odlučivanju i uštedama u radu, treba kreirati cyber prostor kao nesmetanu osnovu za funkcioniranje informacijskih i komunikacijskih sistema i mreža.

U 2017. se pokušalo definisati Strategiju o cyber sigurnosti, u periodu od pet godina, da bi se postigao visok stepen takve sigurnosti u MO-BiH i Oružanim snagama (OSBiH). Nije se desila organizacija struktura unutar efikasnijeg menadžmenta, niko nije reagirao na prijetnje koje su definisane kao rizik koji onemogućava implementaciju strategije. Jedan od problema su financije, jer oni koji donose odluke su postavili prioritete na drugačiji način, iako je BiH hitno potrebna strategija na državnom nivou, bez obzira na to kako će biti nazvana. Proces uspostave cyber sigurnosti nalaže da se zaštiti javna informaciono-komunikaciona infrastruktura, pored one kritične. To podrazumijeva da davaoci usluge pristupa internetu, mobilnoj i fiksnoj telefoniji, te mrežni operateri moraju imati zakonski propisanu obavezu provođenja cyber zaštite svojih sistema. Nadalje, nedostatak naučnog istraživanja i razvoja u BiH onemogućavaju predviđanje mogućih cyber opasnosti, te sprečavanje istih. Istraživanje i razvoj treba biti rađeno organizovano sa fokusom na oblastima cyber sigurnosti koje su specifične za BiH. Analiza aktivnosti vlada Zapadnog Balkana u cjelini, na SNS-u (Social Networking service), zasnovana na

brojčanim podacima dostupnim na službenim profilima SNS-a, pokazuje da BiH ima značajno zaostajanje u odnosu na ostale zemlje. Taj se zaostatak odnosi na broj pratilaca, broj praćenja, broj lajkova i dijeljenja, osim broja postova. Razlog za ovo zaostajanje može biti u činjenici da je Vijeće ministara BiH (na primjer na Twitteru) prisutno tek od aprila 2016. godine, dok su vlade drugih zemalja na Twitteru više od pet godina (Mabić, Gašpar, 2018: 36).

U profesionalnom smislu, ne postoji cyber prijetnja koja je lokalnog karaktera; ona je uvijek globalna. Hakeri i kriminalci koriste stanje u kojem se nalazi BiH, a koja je izuzetno ranjiva na nivou cijele države. U MOBiH i OSBiH ne postoji jedinstven sistem cyber sigurnosti niti poseban plan za njegovo uspostavljanje, kao ni jasna struktura zadužena za cyber sigurnost. Na entitetskoj razini uspostavljen je prvi CERT (Computer Emergency Response Team) 2015. osnivanjem Odjela za informacijsku sigurnost pri Agenciji za informacijsko društvo Republike Srpske. Kao i u Republici Srpskoj (RS), postupci informatičke sigurnosti slični su u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH). Na temelju desk istraživanja, incidente rješava Sektor kriminalističke Federalne uprave policije, jer ne postoji specijalizirana jedinica za kibernetički kriminalitet (Pregled kapaciteta cyber sigurnosti BiH, 2019). To se posebno odnosi na organizacionu strukturu i opise poslova. Unutar zakonskih okvira, u RS, i na nivou BiH na snazi je osam zakona koji sadrže relevantnu pravnu regulativu koja tretira sigurnost na internetu, a to su: Zakon o elektronskom potpisu BiH, Zakon o elektronskom pravnom i poslovnom prometu BiH, Zakon o sprječavanju pranja novca i financiranju terorizma u BiH, Krivični zakon BiH (član zakona 242, 243, 244, 245, 246) koji tretiraju krivično djela zloporabe autorskih prava, zatim Zakon o krivičnom postupku BiH (član 20, 72a, 51,116), Zakon o zaštiti ličnih podataka BiH (član 11), Zakon o zaštiti povjerljivih podataka BiH (član 77), te Zakon o komunikacijama BiH (član 5, 15).¹¹

Ministarstvo odbrane BiH razvilo je vlastitu strategiju obrane s ciljem uspostavljanja sigurnog cyber okruženja samo za informacijske su-

11 <http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/zakoni/default.aspx?id=1894&langTag=bs-BA>

stave unutar svog Ministarstva. Ova je strategija razvijena bez usvajanja službene državne strategije za cyber sigurnost. Dakle, ovakvi mehanizmi i sama organizacija neće riješiti i okupiti sve partnere da se izdefiniše kritična infrastruktura i oni koji treba da budu dio sistema. Što se tiče problematike nedostatka stručnog kadra, možemo problematizirati da se gotovo sve pozicije u javnom sektoru, od rukovodećih pozicija do pomoćnih radnika, smatraju izbornim i stranačkim. Javni konkursi su formalnost, često bez ikakvog stvarnog značaja, jer razne pronevjere postaju besmislene i farsa za javnost, uz prosto zadovoljenje plitkih kriterija transparentnosti i korektnosti. Dobro upravljanje, tj. država, trebalo bi se temeljiti na neovisnosti, stručnosti i integritetu institucija i pojedinaca. U BiH, s 207 aktivnih političkih stranaka (na 3,5 milijuna ljudi), stranačka pripadnost kandidata ili druge veze s vladajućim strankama gotovo je, u pravilu, bitna referenca prilikom imenovanja ili zapošljavanja u cijelom javnom sektoru. Gotovo je nemoguće dobiti posao u državnoj službi, posebno na višim pozicijama, bez ličnih veza, podrške ili članstva u nekoj od političkih stranaka. „Javnost nema jasnu sliku o broju i strukturi političkih imenovanja i zaposlenja, jer se neke institucije i neke političke stranke protive javnim zahtjevima za transparentnim i fer postupcima i zapošljavanju prema kvalifikacijama. Međutim, svi su deklarativno opredijeljeni za principe transparentnosti. Ovaj je problem i dalje samo javna tajna, jer se nikakvim istraživanjima, analizama ili izvještajima ovo pitanje nije bavilo precizno, uprkos ogromnom interesu javnosti” (Arapović, Lučić, 2014). Ne postoji čak ni službena procjena koliko tradicionalnih primarnih političkih pozicija (ministara, savjetnika) postoji i koliko sekundarnih stranačkih imenovanja i zapošljavanja od predsjedništva do vrtića (upravni odbori, agencije, zavodi, fondovi, javna preduzeća, javne institucije, škole).

U širem smislu, međunarodna zajednica bila je pokretačka snaga većine sigurnosnih aktivnosti u BiH, vršeći politički pritisak na lokalne vlasti. Dugoročno gledano, taj balans mora se promijeniti u korist domaćih institucija. Politička nestabilnost i ograničena sredstva uzrokovana nesposobnošću vlade predstavljaju ograničavajući faktor u provođenju većine aktivnosti. To vidimo, i na osnovu posljednjeg usvojenog dokumenta unutar posmatranog problema. Smjernice za strateški okvir

cyber sigurnosti u BiH predstavljene su u Sarajevu krajem 2019. godine. One su izrađene pod okriljem Misije OSCE-a u BiH i uz podršku Delegacije Evropske unije i Ureda specijalnog predstavnika Evropske unije u BiH te Ženevskog centra za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF). Riječ je o sveobuhvatnom dokumentu koji se odnosi na rješavanje najvažnijih pitanja za povećanje cyber sigurnosti države i njenih institucija u skladu s najvišim međunarodnim standardima. Taj dokument definiše minimalan broj ciljeva i aktivnosti koje će dovesti do konkretnih i mjerljivih rezultata upravljanja sistemom cyber sigurnosti. (Kavalec, 2019). Dakle, postojanje ovog dokumenta je neophodno jer u BiH ne postoji zajednički “politički” strateški pristup djelovanja u oblasti cyber sigurnosti i kriminala.

Suštinu jedne države određuje sposobnost da zaštiti svoju teritoriju, građane, politički poredak od raznih spoljašnjih prijetnji, ali i da uspostavi unutrašnji red. Ta jačina državne vlasti naziva se institucionalnim kapacitetom (Fukuyama, 2007: 17). Institucionalni i administrativni kapaciteti u osnovi su podjele na jake i slabe države. Jaka država, po Dž. Migdalu (1988), u mogućnosti je da ispuni zadate ciljeve. Ona je sposobna da „prodre u društvo, reguliše društvene odnose, izvlači sredstva i usmjeri ili koristi ih na utvrđene načine. Pod slabom državom može se smatrati ona koja ne poseduje tri ključna elementa: 1) kapacitet da postigne unutrašnju koheziju društva; 2) kapacitet da obezbijedi razvoj i sigurnost; 3) međunarodni suverenitet. Sama struktura BiH, nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine, stvorila je etničko-vjerske i teritorijalne rizične odnose. Ujedno, dugoročno odsustvo političke volje, koje se manifestiralo kroz etnopolitički institucionalni vakuum u BiH, stvorilo je stratešku osnovu za razvoj fragilnog stanja sigurnosti (Mary, 2001). Kriza političkog upravljanja i nesuglasice u odnosima između vladajuće skupine i grupe opozicijskih stranaka ne događaju se kao u većini država parlamentarne demokratije - to je pitanje nesuglasica koje nastaju oko razvoja države BiH u cjelini (Pejanović, 2011). Autor sugerira da je to nedostatak volje i nesposobnost etničkih stranaka da uspostave konsenzus o glavnim pitanjima razvoja države, sigurnosnim pitanjima i društvenom i ekonomskom razvoju. Pored

toga što nemaju moć postizanja konsenzusa unutar razvoja države, stalni međusobni etnopolitički sukobi se prenose na građane. Mogla bi se sa primjera post-jugoslavenskog prostora, naučiti lekcija o ideologijama unutrašnjeg razdora i razaranja kao neprimjerene povijesne činjenice na ovim prostorima: strah od drugog (diskurs manjina/većina) je najveći neprijatelj svih društvenih zajednica (Hadžić, 2020: 812). Uz to problemi koji nastaju kriminalizacijom države uglavnom se pojavljuju u sredinama koje odlikuje slabost institucija i kriza morala koja obično prati slabe institucije. Nadalje, zemlje regiona u cjelini karakteriziraju propusne granice i porozan sigurnosni štit, koji se trenutno reformira. Najbolji primjer za to je trenutna migrantska kriza. Proširenje područja slobode kretanja ljudi, robe, usluga olakšava i aktivnosti organiziranog kriminala. Sistematska korupcija na svim institucionalnim razinama omogućuje organiziranim skupinama da zaštite svoje interese i napreduju (Hadžić, 2020: 256). Osim toga, stabilnost države i državnih institucija znatno ovisi o ekonomskoj i političkoj stabilnosti društva, a BiH je političko-ekonomski nestabilna zemlja. Osiguravanje stabilnosti na Balkanu je izazov za EU. Uspjeh nije samo presudan za europske sigurnosne interese, već bi služio i kao uzor i u drugim fragilnim regijama.

Ako napravimo jednu komparativnu analizu cyber parametara Nacionalne sigurnosti BiH sa nekom manjom zapadnoeuropskom zemljom (kao primjer uzeta Kraljevina Holandija), a cyber sigurnost teoretiziramo kao koncept koji je stigao na dnevni red poslije hladnog rata kao odgovor na mješavinu tehnoloških inovacija i promjenjivih geopolitičkih uvjeta, prihvaćajući okvir teorije sekuritizacije (Buzan, Wæver, Wilde, 1998: 25), možemo zaključiti na osnovu komparativne analize sistema sigurnosti Kraljevine Holandije¹² i BiH, uz gore navedene socio-političko-zakonodavne faktore, da je cyber sigurnost BiH kao poseban sektor s određenom konstelacijom prijetnji i referentnih objekata izuzetno ugrožen i ranjiv. Na osnovu svega gore navedenog možemo problematizirati da je BiH “institucionalno slaba država” sa dominantnim “entiteskim” ulogama i vladavinom etnopolitik(a), “bez” dovoljno

12 <https://www.ncsc.nl>

prilagođenih alata odbrane, općih politika, naučno-istraživačkih aktivnosti, razvijene svijesti, primarnih svrha, institucionalne kooperativnosti utičući na postupke usvajanja i implementacije adekvatnih parametara cyber sigurnosti. Nisu utvrđene, ujedinjene opće politike, osnovne svrhe koje treba slijediti, postupci usvajanja, menadžment unutar organizacijskih parametara je neefikasan, s posebnim osvrtom na korištenje socijalnih medija od strane državne službe, zatim za organizacije mehanizama nacionalne sigurnosti BiH (tj. obavještajnoj zajednici, oružanim snagama, diplomatskom korpusu, policiji, i strateško relevantnim kompanijama).

ZAKLJUČAK

Društveni mediji nisu per se prijetnja nacionalnoj sigurnost ili resurs za zaštitu državnih strateških interesa, već prijetnja, tj. prednost, proizlazi iz načina njihova korištenja i osoba koje se njima koriste (posebice organizirane skupine korisnika mogu predstavljati potencijalnu prijetnju). Neosporno je da razvoj društvenih mreža utječe na stabilnost države te nacionalnu sigurnost i da se zbog interesa nacionalne sigurnosti to područje treba urediti na odgovarajući način. One moraju biti strategija koja je integrirana u širi koncept strategije nacionalne sigurnosti; ako cyber sigurnost teoretiziramo kao koncept koji je stigao na dnevni red poslije Hladnog rata kao odgovor na mješavinu tehnoloških inovacija i promjenjivih geopolitičkih uvjeta, prihvaćajući okvir teorije sekuritizacije, zaključujem da je cyber sigurnost BiH kao poseban sektor s određenom konstelacijom prijetnji i referentnih objekata izuzetno ugrožen, neefikasan i ranjiv. Ako se pogleda iz ugla međunarodne zajednice, BiH nema neku “čvrstu” tačku putem koje bi ostatak svijeta mogao surađivati radi rješavanja sigurnosnih incidenata. U širem smislu, međunarodna zajednica bila je pokretačka snaga većine sigurnosnih aktivnosti u BiH, vršeći politički pritisak na lokalne vlasti. Dugoročno gledano, taj balans mora se promijeniti u korist domaćih institucija. BiH je “institucionalno slaba država” sa dominantnim “entiteskim” ulogama i vladavinom etnopolitik(a),

a nedostatak političke volje i institucionalne kooperativnosti utiče na postupke usvajanja i implementacije adekvatnih parametara cyber sigurnosti. Nadalje, neosporno je da stabilnost državnih institucija znatno ovisi o ekonomskoj i političkoj stabilnosti društva, a BiH je ekonomski i politički izuzetno nestabilna država. S druge strane, uporedo sa brzim tehnološkim razvojem pojavljuju se i nove vrste krivičnih djela. Nadležne institucije za provođenje zakona treba da imaju adekvatne ljudske i materijalne resurse. Tužilaštva i sudovi treba da budu upoznati i adekvatno obučeni o savremenom cyber kriminalu. Potrebno je regulisati zaštitu privatnosti korisnika, obvezu informiranja o sigurnosnim incidentima i suradnje sa drugim operatorima i agencijama za provođenje zakona u incidentnim situacijama. Sigurnosne prijetnje na društvenim mrežama se ogledaju u prijetnjama privatnosti, prijetnjama mrežama i podacima, prijetnjama identitetu, kao i društvenim prijetnjama. Obzirom da je broj korisnika društvenih mreža u BiH značajno iznad svjetskog prosjeka, te da većina korisnika izražava zabrinutost za sigurnost podataka koje pohranjuju na mrežama, krucijelnost pojava i sama problematika je nedovoljno uzeta u razmatranje.

Kontinuirana analiza društvenih medija može poslužiti kao: rano upozorenje, nadzor društvenih medija radi prepoznavanja prvih znakova neprijateljske ili potencijalno opasne aktivnosti za sigurnost države. S obzirom da se društvene mreže brzo razvijaju i globalno šire kao fenomen, usvajanje jedinstvene nacionalne strategije društvenih mreža vrlo je važno prvenstveno za BiH, kako bi se učinkovito suzbili negativni udjeli koji proizlaze iz korištenja, i istovremeno, u potpunosti iskoristiti mogućnosti zaštite nacionalnih strateških interesa države. Naglašavajući važnost strateškog pristupa uporabi društvenih medija po uzoru na razvijenije države, alati moraju biti pažljivo prilagođeni određenim okolnostima i uvijek se koristiti u službi veće strategije. Potrebno je utvrditi opće politike, implementirati efikasniji menadžment i organizacijske parametre, osnovne svrhe koje treba slijediti, postupke usvajanja, s posebnim osvrtom na korištenje socijalnih medija od strane državne službe, javnosti, posebno za organizacije sa manje ili posebno za organizacije s više ili manje linearnim strukturama, direktnim struk-

turama (tj. obavještajnoj zajednici, oružanim snagama, diplomatskom korpusu, policiji, strateško relevantnim kompanijama itd.). Da bi se ciljevi ostvarili potrebna su ulaganja. Kod cyber sigurnosti problemi često nisu materijalni, već su problemi ljudski resursi. Izgradnja potrebnog stručnog kadra je proces koji se ne može realizirati u kratkom vremenu i zato ovaj proces treba započeti odmah. S druge strane, nedostatak zajedničkog pristupa svih učesnika zaštiti cyber sigurnosti dovodi do razjedinjenog i neefikasnog djelovanja. BiH treba povećati broj stručnjaka ako se želi uspješno zaštititi u informaciono-komunikacijskim sistemima. S druge strane, dobro upravljanje, tj. država, trebalo bi se temeljiti na neovisnosti, stručnosti i integritetu institucija i pojedinaca. Imenovanje i zapošljavanje u javnom sektoru pod stranačkim patronatom i praksom trebaju hitnu analizu i sistematske reforme. Potrebno je stimulirati ulaganja u naučnoistraživački rad iz oblasti cyber sigurnosti, definirati specifične oblasti cyber sigurnosti na čije istraživanje se treba fokusirati, stimulirati učešće u međunarodnim naučnoistraživačkim projektima iz cyber sigurnosti, stimulirati učešće istraživača na konferencijama posvećenim cyber sigurnosti, te stimulirati saradnju akademske zajednice sa institucijama. Osim donosilaca odluka, tj. institucija, sve osobe koje dolaze u dodir sa podacima koji se smatraju kritičnim i koji rade na kritičnoj informaciono-komunikacionoj infrastrukturi treba da imaju svijest o potrebi zaštite ovih podataka i infrastrukture. Za ostvarivanje svih strateških ciljeva, a posebno onog koji se odnosi na podizanje svijesti i nivoa obrazovanja, neophodno je poduzeti mjere kojim će se proširiti informacije o potrebi zaštite informacija i informaciono-komunikacione infrastrukture. Ove mjere će podići opšti nivo obrazovanja građanstva iz ove oblasti, smanjiti odliv stručnog kadra, te povećati broj kompetentnih lica koja mogu dizajnirati i provoditi mjere zaštite. Svijest društva o cyber sigurnosti bitna je za prihvatanje i provođenje mjera sigurnosti informacija na svim nivoima i u svim vremenskim okvirima. Društvo koje postigne nivo opšte informiranosti biće sigurnije društvo. Istodobno, nedostatak “kritičke javnosti” i dominacija “etničke javnosti”, umjetno proizvedene etnopolitičkom indoktrinacijom, unutar web portala, blogova i društvenih medija, doprinose eskalaciji

etnonacionalnih previranja i sigurnosnih problema. Konstantan “verbalni politički rat”, “uporni” nedostatak dogovora između stranaka, u svezi s političkim rješenjem za BiH je faktor neefikasnosti sigurnosnog sektora, aktivnosti, usvajanja i implementacija strategija cyber sigurnosti. Usvajanje strategije cyber sigurnosti sa fokusom na socijalne medije od strane etnopolitičkog vodstva u širem okviru strategije nacionalne sigurnosti znači odabir specifičnog pristupa društvenim medijima, kao rezultat uravnoteženog izbora između dvije dijametralno suprotne linije djelovanja. Neučinkovitost BiH sistema cyber sigurnosti je neraskidivo povezana s etnopolitičkim vođstvom tijekom procesa usvajanja i implementacije nacionalne strategije i svih razina primjene mehanizama koji su uključeni u zaštitu.

Za funkcioniranje demokratije u BiH i nesmetan rad institucija, potrebno je da među političkim predstavnicima postoji konsenzus kako bi bilo moguće donošenje politika, odnosno političko odlučivanje. Dakle, BiH cyber sigurnost je neefikasna: privatizacija političkog utjecaja, nedovoljna institucionalna suradnja, fundamentalno negativan politički ambijent (etnopolitičko institucionalno ustrojstvo), fragmentiran cyber prostor (država-entiteti-kantoni), nedostatak financija, naučno-istraživačkih okvira i stručnih ljudskih resursa. Uz to, BiH je jedina zemlja u Europi koja nema uspostavljen CSIRT sistem. Da bi BiH bila “stabilna država” te imala učinkovit i dobar sistem sigurnosti ona mora zadovoljiti prvenstveno uvjete jedne društvene tvorevine vladavine prava i poštivanja zakona i jednakosti svih njenih građana. Niska razina učinkovitosti i legitimiteta balkanskih država znači da organizacije (kriminalne, terorističke, revolucionarne, etnonacionalističke) mogu djelovati s visokim stupnjem nekažnjivosti. Dobar sistem sigurnosti predstavlja najveći stupanj jedinstva različitosti što znači da se sve različite pojedinosti dovode u međusobni sklad. Kao takav je on cjelovit, složen, uređen, dinamičan i svjesno usmjeren. Za njegovo jačanje nužan je doprinos i samih građana BiH, svih državnih organa institucija i države u cjelini što znači da jačanje sistema sigurnosti čini sve ono što doprinosi razvoju jednog društva.

Nadalje, područje Zapadnog Balkana u cjelini nalazi se u višede-

cenjskoj ekonomskoj depresiji, sa unutardržavnim konfliktima (stabilnost i sigurnost i dalje narušavaju neriješena statusna pitanja), a difuzija društvenih medija u narednom periodu može utjecati na pojačanu koherentnost organiziranog kriminala, terorističkih organizacija, revolucija i etnopolitičkih previranja. Nasilje ostaje najmanje poželjan faktor implozije.

LITERATURA

- Arapović, A., Lučić A, (2014). *Sposobnim a ne podobnim, Departizacija i depolitizacija javne uprave: izlaz iz krize odgovornosti i efikasnosti*, CCI, Centar Civilnih inicijativa
- Bassuener, K., Azinović V., Bodo, Weber B. (2011). *Assesing the potential for renewed ethnic violence in Bosnia and Herzegovina: A security threat assessment*. University of Sarajevo and Atlantic Initiative.
- Bowman, Grieve, L. (2013). Psihološka perspektiva na virtualnoj zajednici koja podržava terorističke i ekstremističke ideologije kao alat za regrutovanje. *Security Informatics*. volume,2, Article number: 9
- Bulović, V. (2013). Društveni mediji u funkciji upravljanja odnosima sa potrošačima u poslovanju banaka. *Naučno-stručni časopis SVA-ROG*, 6, 167-182.
- Buzan, B., Wæver, O., Wilde, J. (1998). *Sigurnost: novi okvir za analizu*. Lynne Rienner Publishers.
- Chandler, D. (2010). Anti-korupcijska strategija i demokratizacija, *Democratization*, 9 (2). 101-120
- Drapeau, W. (2009). Socijalni softver i nacionalna sigurnost: početna neto procjena, Center for Technology and National Security Policy. National Defense University, https://www.researchgate.net/publication/228790511_Social_software_and_national_security_An_initial_net_assessment

- Entman, R. (1993). Uokvirivanje: ka rasvjetljavanju razbijene paradigme. *Journal of Communication*.
- Fukuyama, F. (2007). *Izgradnja države: Upravljanje i svjetski poredak u 21. stoljeću*.
- Furedi, F. (2006). *Kultura straha*, novo izdanje. Continuum.
- Freytag, A., Savona, P. (2011). *Osiguravanje globalne ekonomije: Globalno upravljanje G8 za postkrizni svijet (globalne finansije)*. Routledge; 1 edition.
- Grizold, A., Čehulić, L. (2006). *Međunarodna sigurnost i NATO u novom svjetskom poretku*. Fakultet političkih znanosti.
- Hadžić, F., Čebić, M. (2016). KRIMINAL U ELEKTRONSKOM BANKARSTVU. Business Consultant/Poslovni Konsultant. jun2016, Vol. 8 Issue 57, p22-29. 8p.
- Hadžić, F. (2020). Economic crime, Abuse of Ethnopolitical Power, and Systemic Corruption in Bosnia and Herzegovina. Analysis of Causes and Risks of Phenomena. *International Journal of Arts and Social Science*, Vol 3, Issue 3, <http://www.ijassjournal.com/2020/V3I3/41465751935.pdf>.
- Hadžić, F. (2020). Multiculturalism challenges, and the culture of fear in the Balkans regarding former Yugoslavia, *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)*, Volume 7. Issue 3, <http://www.ijrar.org/papers/IJRAR2002606>.
- Handžić, V. (2018). Pisani intervju.
- Al-Deen, H., Hendricks, J. (2013). *Društveni mediji, upotreba i utjecaj*. Lanham.
- <http://www.hcss.nl/about-hcss/>
- <http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/zakoni/default.aspx?id=1894&langTag=bs-BA>
- Jušić, S. (2018). <https://www.infigo.hr/izazovi-zastite-od-cyber-napada-n48>.
- <https://www.ncsc.nl>.

- Obavještajni i Nacionalni Sigurnosni savjet. (2011). *Cyber Intelligence: postavljanje pejzaža za novu disciplinu*. Arlington.
- Izvještaj Evropske komisije o napretku BiH. (2016).
- Interpol, (2011). *Teroristi koriste društvene medije za radikalizaciju, regrutaciju, finansije, planiranje egzekucije terorističkih aktivnosti*.
- Izjava, Agić B.,(2019), šef informacionih tehnologija u MOBiH <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei>
- Izvještaj Evropskog parlamentarnog istraživačkog servisa (APRS), (2019), [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/637894/EPRS_STU\(2019\)637894_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/637894/EPRS_STU(2019)637894_EN.pdf)
- Izvještaj Ministarstva Odbrane BIH. (2019).
- Izvještaj o stanju sigurnosti BiH. (2019).
- Jean, C, Savona, P. (1997). *Geoekonomija: Dominacija ekonomskog prostora*. Moskva: Marginem.
- Jurić T., (2018), *Emigration of Croats to Germany. Are we losing Croatia?*, Školska knjiga
- Kavalec, K., Šefica Misije OSCE-a u BiH. (2019). <https://startbih.ba/clanak/predstavljene-smjernice-za-strateski-okvir-cyber-sigurnosti-u-bih/115147>
- Klapuh, V. (2018). Utjecaj etniciteta na političko odlučivanje u post-dejtonskoj BiH. UNSA. *Fakultet političkih nauka*.
- Kursani, S. (2017). Foreign policy coordination vis-à-vis the international norm of sovereignty: Macedonia's and Montenegro's recognition of Kosovo, *International politics*. Volume 54. Issue 6
- Leigh, D., Harding, L. (2011). *WikiLeaks: Rat tajnosti Juliana Assange*. The Guardian
- Lindsay, B. (2011). Društveni mediji i katastrofe: Trenutna upotreba, buduće mogućnosti i razmatranja politike. *Congressional Research Service*. 7-5700 www.crs.gov R41987
- Mabić, M., Gaspar, D. (2018). Open Government, Social Media and Western Balkan Countries. [10.17573/cepar.2018.2.02](https://doi.org/10.17573/cepar.2018.2.02)

- Maier, S. (1990). Mir i sigurnost za devedesete godine. Neobjavljeni rad, *MacArthur program*, Vijeće za društvena istraživanja.
- Mediabrands Marketing Sciences G14/EMEA, (2014). Wave 8: The Language Of Content. <http://wave.um>.
- Mary, K. (2001). Novi i stari ratovi u globalnoj eri. Stanford University Pres.
- Mayfield, T. (2011). Zapovjednikova strategija za društvene medije. *Joint Force Quarterly*, vol 60/2011, Univerzitet nacionalne obrane. Washington.
- Migdal, J. (1988). *Jaka društva i slabe države*. Princeton university press.
- MMF. (2010). *Zapadni Balkan: 15 godina ekonomske tranzicije*, Posebno izvješće o regionalnim ekonomskim pitanjima.
- Osmanbegović, E. (2011). Aspekti ranjivosti korisničkih podataka na društvenim mrežama - slučaj BiH. *Tranzicija*, Vol. 13.
- OSCE, (2019). *Smjernice za strateški okvir cyber sigurnosti u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.
- Papić, M., Noonan, S. (2011). Društveni mediji kao alat za prosvjed, *Sigurnosni tjednik*.
- Peter, A. (2004). *Kriminalizirani konflikt: Politička ekonomija rata u BiH*, Brown University press.
- Pregled kapaciteta za cyber sigurnosti BiH, mart 2019.
- Pejanović, M. (2011). <https://ba.boell.org/bs/2017/03/17/visenacionalna-struktura-kao-povjesna-odrednica-bosne-i-hercegovine>.
- Ramacciotti, S. (2011). Informacijska sigurnost u vremenu Wikileaks-a, *Informacije o obrani*.
- Reznik, M. (2013). Krađa identiteta na web lokacijama društvenih mreža: Razvoj pitanja internetske impersonacije. *Touro Law Review*. Volume 29 Number 2, Article 12.
- Spahić, B. (2012). Intervju, tv1.
- Stakić, I. (2016). Serbian Nationalism and Right-Wing Extremism,

F. and Jureković, P. (ed.) *Violent Extremism in the Western Balkans*. Vienna.

- Tatalović, S., Grizold, A., Cvrtila, V. (2008). *Suvremene sigurnosne politike*. Zagreb: Golden marketing - tehnička knjiga.
- Tabaković, S. (2007). *Pravo(m) u glavu*. Zagreb: Kulin ban.
- Tatalović, S. (2003). *Etnički sukobi i europska sigurnost*. Zagreb: *Politička kultura*.
- Tatalović, S. (2006). *Nacionalna i međunarodna sigurnost*. Zagreb: *Politička kultura*.
- Theohary, A., Rollins, J. (2011). *Teroristička upotreba Interneta: Informacijske operacije u cyber prostoru*. *Congressional research service*. <https://fas.org/sgp/crs/terror/R41674.pdf>.
- Uredba (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i vijeća od 2016. o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i o slobodnom kretanju takvih podataka te o stavljanju izvan snage Direktive 95/46/EZ (Opća uredba o zaštiti podataka), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1552662547490&uri=CELEX%3A32016R0679>
- Wylie, C. (2020). *Mindfuck – Kako socijalni mediji potkopavaju demokratiju*. ISBN 978-2-246-82473-2
- Weber, L. (2009). *Marketing to the social web: How digital customer communities build your business*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Zaprimljeno: 23.07.2020.

Odobreno: 03.09.2020.

BUDUĆNOST EVROPSKE UNIJE

ЕВРОПСКА УНИЈА НА ПРЕСЈЕКУ ПРОШЛОСТИ И БУДУЋНОСТИ

– Прилог расправи о будућности Европске уније

Прегледни научни рад

DOI 10.7251/DEFSR4520115D

UDC 061.1EU:[339.923:341.217(4-672EU)]

COBISS.RS-ID 129627137

доц. др Мања Ђурић Цакић¹

Апстракт: Каква је будућност Европске уније? Да ли Европска унија може потражити рјешења за своју будућност у својој прошлости? У тражењу одговора на ова питања аутор рада анализира развој Европске уније кроз развој европских интеграција путем уговора између држава чланица, савремене проблеме Европске уније као што су економска криза, миграције и Брегзит и приједлоге за њен будући развој садржане у Бијелој књизи о будућности Европе и друге приједлоге о будућности европских интеграција који се могу пронаћи не само у садашњости него и у прошлости. Аутор користи метод анализе и синтезе, индукције и дедукције, анализу садржаја, компарацију, историјски метод и метод компилације. Будућност Европске уније се не може посматрати само кроз призму сценарија које је понудила Европска комисија него у ширем контексту и синтези идеја Спинелија, Росија, Черчила, Монеа, Шумана и других великана, што значи да се будућност крије у малим интеграционим корацима који воде ка великом циљу, а то је Европска федерација.

¹ Аутор за кореспонденцију: доц. др Мања Ђурић Цакић, Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука, e-mail: manja.djuric@fpn.unibl.org

Кључне ријечи: сценарији за будућност ЕУ; европске интеграције; Брегзит, европска економска криза; Сједињене Европске Државе

УВОД

Посматрајући историју европских интеграција, видљиво је да се ради о једном спором и еволутивном развоју почевши од друге половине 20. вијека. Ово је посљедица пораза идеја Алтијера Спинелија и Ернеста Росија који су се залагали за успостављање федералне Европе (Spinelli; Rossi, 1988: 19-41), односно Винстона Черчила који је подржавао идеју успостављања Сједињених Европских Држава (United States of Europe) (Churchill, 1946)² и побједне идеје постепене изградње коју је заступао Жан Моне и Роберт Шуман. Данас је најбоље видљиво колико су Шуманове ријечи имале пророчки карактер када је у својој Декларацији од 9. маја 1950. године рекао да „Европа неће бити направљена одједанпут или према јединственом плану. Она ће бити изграђена кроз конкретна постигнућа која ће прво креирати *de facto* солидарност.“³ Ова постепена постигнућа кроз развој европских интеграција су се прије свега рефлектовала кроз оснивачке уговоре и њихове измјене, тако да историја европских интеграција има прије свега уговорни карактер.

Ступањем на снагу Уговора о оснивању Европске заједнице за угаљ и челик 18. априла 1951. године у Паризу (ступио на снагу 23. јула 1952. године, престао да важи 23. јула 2002. године) који су потписале Белгија, Француска, Западна Њемачка, Италија, Холандија и Луксембург формирано је заједничко тржиште и оквир за

2 Winston Churchill, *Speech delivered by Winston Churchill at the University of Zurich, 19 September 1946*. Internet, https://www.cvce.eu/obj/address_given_by_winston_churchill_zurich_19_september_1946-en-7dc5a4cc-4453-4c2a-b130-b534b7d76ebd.html, 07/02/2020.

3 „Europe will not be made all at once, or according to a single plan. It will be built through concrete achievements which first create a *de facto* solidarity.“, Robert Schuman, „Declaration of 9th May 1950 delivered by Robert Schuman“, *European Issue*, No.204, Fondation Robert Schuman, Paris, 10. may 2011.

производњу и дистрибуцију угља и челика са заједничким тијелима Висока власт (*High Authority*) коју помаже Консултативни комитет (*Consultative Committee*), Заједнички парламент (*Common Assembly*), Специјални савјет министара (*Special Council of Ministers*) и Суд правде (*Court of Justice*). Политички циљ овог уговора био је успостављање повјерења и учвршћивање мира међу бившим непријатељима (Ходак, 2010: 17)

Исте државе ће потписати још два уговора 25. марта 1957. године у Риму (ступили на снагу 1. јануара 1958. године), а то су Уговор о оснивању Европске економске заједнице и Уговор о основању Европске заједнице за атомску енергију. Према Уговору о оснивању Европске економске заједнице, који је имао за циљ успостављање заједничког тржишта и мањег броја заједничких политика, институције које су задужене за његово спровођење су Парламент (*Assembly*), Савјет (*Council*), Комисија (*Commission*) и Суд правде (*Court of Justice*). Савјет и Комисија су потпомогнути са Економским и социјалним комитетом (*Economic and Social Committee*) у савјетодавном својству (Тоерке, 1981: 645-652)

Уговор о оснивању Европске заједнице за атомску енергију је имао за циљ да се, уз обједињавање нуклеарне индустрије својих чланица, превлада енергетска зависност и он установљава исте институције и консултативно тијело као у Уговору о оснивању Европске економске заједнице.⁴

Као што видимо, на овај начин су до 1958. године формиране три европске заједнице које су имале већи број истоврсних и истоимених органа, што је поставило питање њихове боље организације и рационализације. То је учињено у два наврата. Прво је Конвенцијом о одређеним заједничким институцијама европским заједницама, која је потписана 25. марта 1957. године у Риму (ступили на снагу 1. јануара 1958. године) од стране истих потписника споменутих оснивачких уговора, постигнут договор да се формира јединствена

⁴ Article 3, Treaty establishing the European Atomic Energy Community, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957A/TXT&from=EN>, (07.02.2020.)

Скупштина и јединствени Суд за све три заједнице.⁵ Други корак је постигнут 8. априла 1965. године, када су горе побројани потписници, потписали Уговор о оснивању јединственог Савјета и јединствене Комисије за европске заједнице⁶ (ступео на снагу 1. јула 1967. године, престао да важи 1. маја 1999. године) којим су, као што видимо из наслова Уговора, формирана два извршна органа заједничка европским заједницама (Тоерке, 1981: 642).

Јединствени европски акт потписан 17. и 28. фебруара 1986. године (ступео на снагу 1. јула 1987. године). Према овом акту функционално унутрашње тржиште је требало бити успостављено до 1. јануара 1993. године, успостављене су нове заједничке политике, извршена је реформа одлучивања у Савјету и проширене су надлежности Европског парламента.⁷

Сљедећи значајан корак у процесу европских интеграције био је потписивање Уговора о Европској унији 7. фебруара 1992. године у Мастрихту, који је ступео на снагу 1. новембра 1993. године. Битност овог Уговора се огледа у формирању Европске уније која је почивала на три стуба. Први стуб су чиниле европске заједнице, други стуб је формиран од заједничке спољне и безбједносне политике, а трећи стуб се састојао од сарадње у области правосуђа и унутрашњих послова (Ходак, 2010: 36).

Уговор из Амстердама којим су измијењени Уговор о Европској унији, Уговор о оснивању Европских заједница и са њима повезани одређени акти је потписан 2. октобра 1997. године, а ступео на снагу 1. маја 1999. године. Овим измјенама се даље ширила надлежност Европске уније и јачао је Европски парламент. Измјене предвиђају и успостављање појачане сарадње.⁸

5 Convention relative à certaines institutions communes aux Communautés Européennes, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957K/TXT&from=HR,07/02/2020/>.

6 У литератури познат као Уговор о спајању или Бриселски уговор.

7 Single European Act, *Official Journal* L 169, 29.6.1987, pp. 1–28.

8 Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts - Final Act, *Official Journal* C 340, 10.11.1997, p. 0115.

Уговор из Нице потписан је 26. фебруара 2001. године а ступио на снагу 1. фебруара 2003. године. Овај Уговор је послужио као припрема за велико проширење Европске уније и врши реформу институција, те уводи нова правила о појачаној сарадњи (Ходак, 2010: 41-42)

Уговор из Лисабона је потписан 13. децембра 2007. године, а ступио је на снагу 1. децембра 2009. године.⁹ Овај Уговор је до- нио сљедеће новине: већа улога Европског парламента у законо- давном процесу, проширења броја питања о којима се гласа ква- лификованом већином у Савјету Европске уније, увођење функ- ције предсједника Европског савјета и високог представника за вањске послове и безбједносну политику, изједначавање Повеље о основним правима Европске уније по правној снази са осни- вачким уговорима, Европска унија добија међународну правну способност и постаје субјект међународног права, Уговор о осни- вању Европске заједнице преименован у Уговор о функциони- сању Европске уније, надлежност Европске уније су искључива, подјељена и помоћна, уводи се грађанска иницијатива, напушта се структура три стуба.¹⁰

9 Уговору из Лисабона је претходио неуспјели Уговор о Уставу за Европу. Овај Уговор је потписан у Риму 29. октобра 2004. године и до његовог одбацавања је дошло захваљујући неуспјелим референдумима одржаним 2005. године на којима су га одбили грађани Француске и Холандије. Упркос томе већина рјешења из овог Уговора је задржана у Уговору из Лисабона. Види Jacques Ziller, „Le processus des ratifications du traité établissant une Constitution pour l’Europe et la période de réflexion“, *European University Institute LAW Working Paper*, No. 2006/29, San Domenico di Fiesole, 2006, pp. 21-23.

10 Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, *Official Journal* C 306, 17.12.2007, p. 1–271.

САВРЕМЕНИ ПРОБЛЕМИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НАКОН ЛИСАБОНСКОГ СПОРАЗУМА: ЕКОНОМСКА КРИЗА, МИГРАЦИЈЕ И БРЕГЗИТ

Посматрајући савремене проблеме које има Европска унија од потписивања и ступања на снагу Лисабонског споразума може издвојити европску дужничку кризу, миграције и Брегзит као три најтежа проблема који могу довести у опстанак Европске уније.

Европска дужничка криза је свој почетак имала у 2009. години, а кулминацију у 2010. и 2011. години, а ефекти ове кризе ће се осјећати и у каснијим годинама. Она је имала за посљедицу да поједине државе чланице Европске уније нису биле у могућности да испуне своје обавезе због превеликих буџетских дефицита који нису могли бити покривени из властитих прихода. Европска дужничка криза је најтеже погодила Грчку, Италију, Шпанију, Португал и Ирску (Christova, 2011: 49). Криза је пријетила да угрози финансијску стабилност Европске уније у цјелини. Европска унија у намјери да помогне својим државама чланицама је формирала у 2010. години Европски фонд за финансијску стабилност (European Financial Stability Facility - за државе чланице у Еврозони) и Механизам за европску финансијску стабилност (European Financial Stabilisation Mechanism - за све државе чланице Европске уније), које ће наслједити у 2012. години Европски стабилизацијски механизам (European Stability Mechanism) (Olivares-Caminal, 2011: 5-9)

Миграторни токови су увијек били присутни у Европској унији, како између држава чланица, тако и између Европске уније и трећих држава. Ратни сукоби и тешке економске прилике у државама Азије и Африке (Авганистан, Еритреја, Сирија, Либија, Ирак) и дијела Југоисточне Европе (Косово* и Албанија) су довели до тога да је европска мигрантска криза своју кулминацију доживјела 2015. године. У главном, ради се о три категорије становништва, а то су избјеглице, економски мигранти и азиланти (Ђурић Џакић, 2017:

52). Повећан прилив становништва и страх од потенцијалних терористичких напада је довео до тога да су поједине државе чланице Европске уније увеле граничне контроле и самим тим ограничиле слободу кретања у шенгенском простору (Ђурић Џакић, 2017: 53). У жељи да помогну Италији и Грчкој у току избјегличке кризе 22. септембра 2015. године на састанку министара унутрашњих послова држава чланица Европске уније донијета је одлука о премјештају 120 000 избјеглица у друге државе чланице и одређене су тзв. мигрантске квоте, при чему се водило рачуна о величини и економској снази држава чланица.¹¹ Ова одлука није усвојена једногласно и изазавала је велико противљење у појединим државама чланицама.¹² (Boros, 2017: 2).

Незадовољство грађана Велике Британије је кулиминирало расписивањем референдума за излазак из Европске уније (Brexit). 23. јуна 2016. године Британци су изгласали са процентом 51,9% опцију да Велика Британија напусти Европску унију (Riedel, 2018: 107). Ово је за посљедицу имало активацију члана 50. Лисабонског уговора који прописује процедуру напуштања Европске уније¹³ (Circolo, Namulák, Blažo, 2018: 212). Датум који је био предвиђен за напуштање је 29. март 2019. године. Међутим, због непостизања договора о изласку између Велике Британије и Европске уније, на захтјев Велике Британије овај рок је пролонгиран до 31. октобра 2019. године.¹⁴ Велика Британија је напустила Европску унију 31. јануара 2020. године и постала прва чланица која је то учинила у читавом процесу европске интеграције. У току је тзв. прелазни период који ће трајати до краја 2020. године. За вријеме трајања овог

11 Council Decision establishing provisional measures in the area of international protection for the benefit of Italy and Greece, Brussels, 22 September 2015.

12 Као примјер такве државе чланице можемо узети Мађарску у којој је 2. октобра 2016. године одржан референдум на којем је одбачена споменута Одлука о мигрантским квотама чиме се Мађарска директно успротивила институцијама Европске уније.

13 Захваљујући овој опцији „... по први пут у европској историји, након ступања на снагу Лисабонског споразума, државе чланице Европске уније имају одредбу која изричито дозвољава и прописује могућност напуштања Уније.“

14 Point 2, Conclusions adopted by the European Council (Art. 50), Brussels, 10 April 2019.

процеса транзиције Велика Британија и ЕУ преговарају о додатним аранжманима. Нова правила ступају на снагу тек од 1. јануара 2021. године.¹⁵

Кључни разлози за напуштање Европске уније су незадовољство бројним правилима која спутавају пословање, чињеница да се више уплаћује у буџет Европске уније него што се добија, намјера да се преузме контрола на властитим границама као и контрола миграција и незадовољство политиком “ever closer union” између држава чланица Европске уније, што за присталице изласка из Европске уније представља корак ка Сједињеним Европским Државама “United States of Europe”¹⁶ (Schewe, Lipsens, 2018: 215-216).

ПЕТ СЦЕНАРИЈА ЗА БУДУЋНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Криза кроз коју пролази Европска унија задњих година, економска и мигрантска криза као и излазак Велике Британије из Европске уније који се очекује у току 2019. године, наводи на размишљање о даљој будућности и формама те заједничке будућности 27 држава чланица. Управо ово је разлог зашто је Европска комисија припремила Бијелу књигу о будућности Европе – Разматрања и сценарији за ЕУ-27 до 2025. године којом је покренула расправу о будућности Европске уније понудивши пет сценарија према којима државе чланице и даље настављају заједно, али са различитим сте-

15 See more in Official Journal of the European Union, L 029, 31 January 2020; https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2020.034.01.0001.01.ENG.07/02/2020/ and more about framework for the future relationship between the European Union and the United Kingdom:

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2020.034.01.0001.01.ENG.07/02/2020/.

16 О разлозима за напуштање Европске уније види Christoph Schewe, Davids Lipsens, „From EFTA to EC/EU and Back to EFTA? The European Economic Area (EEA) As a Possible Scenario for the UK-EU Relations After Brexit“, in *Brexit History, Reasoning and Perspectives*, (Editors: David Ramiro Troitino, Tanel Kerikmäe, Archil Chochia), Springer International Publishing AG, Cham, 2018, pp. 215-216.

пенима интегрисаности у зависности о којем се сценарију ради.¹⁷ Ради се о сљедећим сценаријима:

Сценариј 1 – Не одустајемо

Европска унија треба да ради на наставку и надоградњи постојећих реформи. Проблеми се рјешавају по њиховом настанку и у складу са тим доносе нови прописи, а застарјели прописи се стављају ван снаге (Avbelj, 2017: 5). Потребно је ојачати јединствено тржиште, валуту, инфраструктуру и радити на улагању, расту и запошљавању. Сарадња треба бити ојачана на подручју борбе против тероризма и на подручју одбране. Унаприједити јединствен наступ у спољној политици и у управљању вањским границама.¹⁸ Овај сценарио је реалан и остварив, јер према њему Европска унија наставља да путем реформи унапређује постојећи степен интеграције, постепено, корак по корак, без радикалних и наглих промјена које би могле да створе отпор појединих држава чланица.

Сценариј 2 – Само заједничко тржиште

Према овом сценарију државе чланице се не могу договорити око многих политика, а посебно не око заједничке политике у области миграција, безбједности и одбране што би резултирало појачаним граничним контролама, па се стога пажња концентрише на функционисање јединственог тржишта (Avbelj, 2017: 3). Ово не би требало представљати проблем у остваривању слободе кретања робе и капитала, али се могу очекивати проблеми у остваривању слободе кретања радника и услуга. У областима у којима се не може постићи заједнички договор проблеми ће се рјешавати билатерално. Реформе подразумијевају и смањење регулаторног оптерећења које подразумијева да се, по доношењу новог прописа, два стављају ван

17 Бијела књига о будућности Европе – Разматрања и сценарији за ЕУ-27 до 2025, Европска комисија, Брисел, 2017, стр. 5.

18 Бијела књига о будућности Европе – Разматрања и сценарији за ЕУ-27 до 2025, Европска комисија, Брисел, 2017, стр. 16.

снаге.¹⁹ Сценарио 2 није толико реалан због тога што се није могуће концентрисати само на политику заједничког тржишта, јер да би оно успјешно функционисало треба остварити бројне претпоставке које се могу постићи само кроз заједничке политике држава чланица, укључујући заједничку контролу вањских граница, слободу кретања људи, роба, услуга и капитала, јединствену валуту итд.

Сценариј 3 – Они који желе више, чине више

Државе чланице које су спремне да подигну степен интеграције и сарадње са другим чланицама могу да се удруже ради заједничког дјеловања у одређеним политикама. Друге државе чланице имаће прилику да се придруже када за то испуне услове (Avbelj, 2017: 4). Ова сарадња би се могла односити на правосуђе, безбједност, посебно на полицију и обавјештајне службе, али и на порезе и социјална питања.²⁰ Сценарио 3 је реалан уколико се државе чланице не могу једногласно договорити око даљег напретка Европске уније. У оваквим ситуацијама логично је дозволити да групе држава чланица остваре дубљи степен интеграције кроз појачану сарадњу у областима у којима имају заједнички интерес. Оваква сарадња би могла имати позитиван утицај на даље интеграционе процесе, јер би се и остале државе чланице могле придружити уколико се остваре добри резултати такве сарадње.

Сценариј 4 - Чинити мање, али ефикасније

Према овом сценарију Европска унија мора одредити које су то заједничке политике приоритетне и у њима снажније дјеловати, док са друге стране у другим политика смањује своје дјеловање или га у потпуности обуставља (Avbelj, 2017: 4). Као приоритети би могли бити јачање заједничког тржишта, борба против тероризма,

19 Бијела књига о будућности Европе – Разматрања и сценарији за ЕУ-27 до 2025, Европска комисија, Брисел, 2017, стр. 18.

20 Бијела књига о будућности Европе – Разматрања и сценарији за ЕУ-27 до 2025, Европска комисија, Брисел, 2017, стр. 20.

вањске границе, азил, заједничка одбрана, а као мање важне области могле би се издвојити здравство, регионални развој, политике запошљавања и социјална политика (у дијелу у којем нису у вези са функционисањем заједничког тржишта).²¹ Сценарио 4 је такође остварив, јер је могуће да се државе чланице договоре око питања која су свима у интересу и да остваре већи степен интеграције у њима.

Сценариј 5 – Заједно чинимо много више

Према овом сценарију државе чланице Европске уније одлучују да дјелују много више у свим заједничким политикама. Ово карактерише јединствен наступ у међународним оквирима са јединственим представником, одбрамбеном заједницом, појачаном сарадњом на пољу безбједности, заједнички приступ миграцијама, проширење јединственог тржишта на подручју енергетике, дигитализације и услуга, са већом координацијом у области фискалних, финансијских, пореских и социјалних питања.²² Сценарио 5 је тешко остварив. Европска унија се састоји од великог броја држава чланица са често супростављеним интересима и тешко је очекивати да ће се све сложити око свих питања што би даље довело до одлучнијег дјеловања у свим заједничким политикама.

КОМПЛЕМЕНТАРНА ВИЂЕЊА СЦЕНАРИЈА ЗА БУДУЋНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Најважнија комплементарна виђења сценарија за будућност Европске уније могуће је видјети у Римској декларацији од 25. марта 2017. године и Декларацији из Сибиуа од 9. маја 2019. године.

21 Бијела књига о будућности Европе – Разматрања и сценарији за ЕУ-27 до 2025, Европска комисија, Брисел, 2017, стр. 22.

22 Бијела књига о будућности Европе – Разматрања и сценарији за ЕУ-27 до 2025, Европска комисија, Брисел, 2017, стр. 24.

Бијела књига о будућности Европе – Разматрања и сценарији за ЕУ-27 до 2025. којом је покренута расправа о будућности Европске уније је као свој први резултат имала усвајање Римске декларације 25. марта 2017. године у којој се говори о четири циља: 1. заштићеној и безбједној Европи (простору са слободом кретања и штићеним вањским границама, у којем постоји одговорна миграцијска политика и ефикасна борба против тероризма и организованог криминала), 2. просперитетној и одрживој Европи (простору са сталним растом путем улагања, реформи, отварања радних мјеста, са јединственим тржиштем и јединственом валутом и са ефикасном економском и монетарном унијом), 3. социјалној Европи (простор друштвеног и економског напретка, са поштовањем улоге социјалних партнера, равноправности и једнакости свих грађана, уз борбу са незапосленошћу, сиромаштом, дискриминацијом и социјалном искљученошћу, простор за развој младих у којем се поштују културна баштина и културна различитост) и 4. снажној Европи на глобалној сцени (развој партнерстава са непосредним сусједима и глобално, заједничка безбједност и одбрана комплементарна са НАТО, већа улога у Уједињеним нацијама, слободна трговина и одговорна глобална климатска политика).²³

С друге стране, Декларација из Сибиуа је такође декларација о заједничкој будућности држава чланица у Европској унији која подвлачи одговорност за јачање Европске уније при чему је постигнут договор о десет обавеза којима ће се та одговорност реализовати. Ове обавезе полазе од одбране јединствене Европе без историјских подјела, узајамне солидарности у добру и у злу, узајамног поштовања на путу ка проналажењу заједничких рјешења, поштовања људских права и слобода, начина живота, демократије и владавине права.²⁴ Међу обавезама се спомињу и постизање резултата у најважнијим питањима за Европљане, уз поштовање начела праведности у свим

23 The Rome Declaration, Declaration of the leaders of 27 member states and of the European Council, the European Parliament and the European Commission, European Council, Brussel, 25.03.2017.

24 Point 1-4 of the Sibiu Declaration, European Council, Brussel, 09.05.2019.

областима дјеловања Европске уније, остваривање циљева Европске уније са одговарајућим средствима, осигурање будућности Европљанима уз улагање у младе, заштита грађана и одговорно глобално вођство уз сарадњу са међународним партнерима.²⁵

Поред наведених службених ставова о виђењу европске будућности постоје и бројни ставови о истом питању који се могу пронаћи кроз литературу. Тако нпр. према Philippe Defarges будућност Европске уније лежи у разјашњењу шта то Европа жели. Према њему постоје четири сценарија будућности Европске уније. Прва два су негативна и они предвиђају брутални или постепени нестанак Европске уније у зависности од снаге и дјеловања економске кризе и политичке снаге националистичких и популистичких партија. Друга два су позитивна и предвиђају постојање једног споразума који гарантује сигуран опстанак што би одржало *status quo* Европској унији или побједу федералних снага које би довеле до редефинисања структуре Европске уније у Европску федерацију (Lúcio, Pereira Marques, 2018: 1337-1338).

С друге стране према ауторима Alberto Alesina и Francesco Giavazzi кључан изазов за будућност Европске уније налази се у спречавању „прогресивног губитка конкуритивности европских економија у међународном контексту“, што даље подразумева предузимање мјера на даљој либерализацији тржишта, укључујући привлачење стручне радне снаге из других земаља. На економској кондиционалности будућности Европске уније инсистира и Mark Leonard према којем Европска унија мора убрзати економски раст својих чланица, предузети адекватне мјере због процеса старења европског становништва и стабилизovati процесе у Економској и монетарној унији. Ставовима ових аутора придружимо и став који заступа Joergen Moeller, за којег комунитарна будућност зависи од одржавања система државе благостања и економске конкуритивности засноване на заједничкој валути (Lúcio, Pereira Marques, 2018: 1338-1339).

25 Point 5-10 of the Sibiu Declaration, European Council, Brussel, 09.05.2019.

ЗАКЉУЧАК

Европске интеграције су политички, правни и економски пројекат који своје почетке има у другој половини 20. вијека. Иако су постојале идеје за стварање федералне државе, ипак су превагу однијели носиоци идеје постепеног, еволутивног развоја европских интеграција због страха и неспремности држава чланица да се одрекну свог суверенитета и пренесу га на европске институције. До данас су потписани бројни уговори између држава чланица који су јачали интеграционе процесе и европским интеграцијама дали уговорни карактер.

Европски интеграциони процеси никада нису били ни једноставни ни лаки, али посљедња деценија је била посебно тешка за Европску унију. Економска криза која је уздрмала европске финансијске токове, миграторна кретања која су уздрмала слободу кретања и солидарност у погледу алокације избјеглица по државама чланицама, као и излазак Велике Британије из Европске уније, довели су у питање идеју заједништва европских држава и будућности Европске уније.

Европска комисија је дјеловала благовремено на ове проблеме и припремила Бијелу књигу о будућности Европе којом је покренула расправу о будућности Европске уније понудивши пет сценарија заједничке будућности. Најреалнији је сценарио 1 – Не одустајемо, према којем се путем реформи постепено иде напријед ка већем степену интеграције, уважавајући отпор држава чланица да се нагло одрекну значајнијег дијела суверенитета у корист Европске уније.

Међутим, у разматрању будућности Европске уније не треба само обратити пажњу на сценарије које је понудила Европска комисија него треба обратити пажњу и на саме коријене европских интеграција и идеје које су им претходиле. Стога, будућност Европске уније би требала да лежи на синтези идеја Алтијера Спинелија, Ернеста Росија и Винстона Черчила, с једне стране и Жан Моне и Роберта Шумана, с друге стране. Дакле, будућност је у еволуцији европских

интеграција кроз постепен пут конкретних постигнућа који ће довести до коначног циља, а то су Сједињене Европске Државе односно Европска федерација.

ЛИТЕРАТУРА

- Avbelj, M. (2017). „What Future for the European Union?“. *WZB Discussion Paper*. SP IV 2017–802. Berlin.
- Boros, T. (2017). „The EU Quota Ruling - What are the Reasons for the Hungarian Government’s Reaction?“. *Q&A: Trending Issues on Migration*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest.
- Christova, A. (2011). „The European Stability Mechanism: Progress or Missed Opportunity?“. *Baltic Journal of European Studies*, Tallinn University of Technology. Vol. 1, No. 2 (10). Tallinn.
- Churchill, W. (1946). *Speech delivered by Winston Churchill at the University of Zurich*.
- Circolo, A., Hamulák, O., Blažo, O. (2018). „Article 50 of the Treaty on European Union: How to Understand the ‘Right’ of the Member State to Withdraw the European Union?“. in *Brexit History, Reasoning and Perspectives*. (Editors: David Ramiro Troitiño, Tanel Kerikmäe, Archil Chochia), Springer International Publishing AG.
- Conclusions adopted by the European Council (Art. 50) Brussels, 10 April 2019.
- Convention relative à certaines institutions communes aux Communautés Européennes, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957K/TXT&from=HR.07/2/2020/>.
- Council Decision establishing provisional measures in the area of international protection for the benefit of Italy and Greece, Brussels. 22 September 2015.
- https://www.cvce.eu/obj/address_given_by_winston_churchill_zurich_19_september_1946-en-7dc5a4cc-4453-4c2a-b130-

b534b7d76ebd.html, 07/02/2020.

- Lúcio, J., Pereira, Marques, B. (2018). „Escenarios posibles para la Unión Europea: de una visión académica a una construcción pragmática“. en, *Livro de Atas do XVI Colóquio Ibérico de Geografia: Península Ibérica no Mundo: problemas e desafios para uma intervenção ativa da Geografia*, (Editors: J. A. Rio Fernandes, J. Olcina, M. Lucinda Fonseca, E. Marques da Costa, R. Garcia, C. Freitas). Lisboa.
- Official Journal of the European Union. L 029, 31 January 2020;
- Olivares-Caminal, R. (2011). „The EU Architecture to Avert a Sovereign Debt Crisis“. *OECD Journal: Financial Market Trends*, Volume 2011, Issue 2, OECD.
- Riedel, R. (2018). „Great Britain and Differentiated Integration in Europe“, in *Brexit History, Reasoning and Perspectives*, (Editors: David Ramiro Troitiño, Tanel Kerikmäe, Archil Chochia), Springer International Publishing AG, Cham.
- Schewe, C., Lipsens, D. (2018). „From EFTA to EC/EU and Back to EFTA? The European Economic Area (EEA) As a Possible Scenario for the UK-EU Relations After Brexit“, in *Brexit History, Reasoning and Perspectives*, (Editors: David Ramiro Troitiño, Tanel Kerikmäe, Archil Chochia), Springer International Publishing AG.
- Schuman, R. (2011). „Declaration of 9th May 1950 delivered by Robert Schuman“. *European Issue*. No.204, Fondation Robert Schuman, Paris.
- Single European Act, *Official Journal* L 169, 29.6.1987. pp. 1–28.
- Spinelli, A., Rossi, E. (1988). *The Ventotene Manifesto*. The Altiero Spinelli Institute for Federalist Studies. Ventotene.
- The Rome Declaration, Declaration of the leaders of 27 member states and of the European Council, the European Parliament and the European Commission, European Council. Brussel, 25.03.2017.
- The Sibiu Declaration. European Council, Brussel. 09.05.2019.
- Toepke, Utz P. (1981). „The European Economic Community - A Profile“, *Northwestern Journal of International Law & Business*. Volume 3, Issue 2, Chicago.

- Treaty establishing the European Atomic Energy Community. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957A/TXT&from=EN>. (07.02.2020.).
- Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts - Final Act, *Official Journal C 340* , 10.11.1997, p. 0115.
- Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, *Official Journal C 306*, 17.12.2007, p. 1–271.
- Ziller, J. (2006). „Le processus des ratifications du traité établissant une Constitution pour l’Europe et la période de réflexion“. *European University Institute LAW Working Paper*. No. 2006/29, San Domenico di Fiesole.
- Бијела књига о будућности Европе – разматрања и сценарији за ЕУ – 27 до 2025. (2017) Европска комисија, Брисел.
- Ђурић Џакић, М. (2017). „Мигрантска криза и слобода кретања у Европској унији“. Безбједност, полиција, грађани. 1/17, МУП РС. Бања Лука.
- Минтас Ходак, Љ. (2010). „Историја европских интеграција“. Европска унија (уредила Љерка Минтас Ходак). Мате доо, Загреб.

Zaprimljeno: 20.06.2020.

Odobreno: 04.09.2020.

**SAVREMENI STRATEGIJSKI MENADŽMENT
I STRANI JEZICI**

ZNAČAJ UČENJA STRANIH JEZIKA U KOMPANIJAMA

Pregledni naučni rad

DOI 10.7251/DEFSR4520135J

UDC 81'243:159.953.5]:005.96

COBISS.RS-ID 129627393

prof. dr Zoran Jerotijević¹
asis. dr Marijana Aleksić²
Gorica Jerotijević³

Apstrakt: Razvoj ljudskih resursa polako zauzima primat u procesima upravljanja ljudskim resursima, upravo zbog svog značaja za uspeh organizacije i postizanja organizacionih ciljeva. Savremene obrazovne tehnologije stvaraju preduslove za sticanje novih znanja, razvijaju kreativnost i obezbeđuju veću aktivnost ljudskih resursa. Razvoj lične autonomije i složenih komunikativnih, socijalnih i kognitivnih kompetencija i veština zaposlenih, povećanje njihove odgovornosti, angažovanosti i motivisanosti, se ističu kao prioritet. Veoma dobro korišćenje stranih jezika u formalnim i neformalnim situacijama je preduslov za uspešno obavljanje posla u mnogim organizacijama. Ovakva okruženja često zahtevaju korišćenje više od jednog jezika sporazumevanja. Cilj ovog rada je da ukaže na značaj učenja stranih jezika za uspeh organizacije u multijezičkom okruženju, a motivacija autora za ovu temu je upravo u sve većim zahtevima za stranim jezicima na tržištu rada,

1 Autor za korespondenciju: zoranjerotijevic@gmail.com; Univerzitet „Union - Nikola Tesla“, Poslovni i pravni fakultet, Beograd, Srbija

2 Koautor za korespondenciju: marijana.aleksic@yahoo.com; Univerzitet „Union - Nikola Tesla“, Poslovni i pravni fakultet, Beograd, Srbija

3 Koautor za korespondenciju: goricavidic.ts@gmail.com; Predškolska ustanova “Biseri”, Trstenik

a nedovoljnim izvorima znanja u obrazovnom i poslovnom sistemu.

Ključne reči: ljudski resursi; strani jezik; kreativnost; multijezičnost

UVOD

Upravo je znanje ljudskih resursa ključan faktor za uspeh organizacije. Globalno okruženje u kojem većina organizacija posluje donosi mnoštvo izazova i turbulencija sa sobom. Neophodnost osavremenjivanja učenja stranih jezika naročito je evidentna kod zaposlenih u multijezičkim kompanijama, kao preduslov efikasne komunikacije.

Multijezičnost je postala specifičnost za mnoge kompanije, kako one transnacionalne, tako i za mala i srednja preduzeća. Značajan proces današnjeg poslovanja se temelji na malim i srednjim preduzećima, pogotovo u zemljama u tranziciji, što jasno govori u prilog tome da je i kod ovih preduzeća akcenat na multijezičnosti i korišćenju prilika koje ovaj koncept nudi na globalnom tržištu. Za ova preduzeća je čest termin interoperabilnost, koji se definiše kao svojstvo organizacija, i njihovih informacionih sistema i poslovnih procesa da sarađuju i deluju usklađeno, radi ostvarenja određenog cilja, bez obzira na organizaciono vlasništvo nad procesima i lokaciju izvršavanja ili nivo tehnološke podrške (Strahonja & Šimić, 2010). Interoperabilnost malih i srednjih preduzeća u multijezičkom okruženju je veoma komplikovana za ostvarenje, međutim, mnogi autori, poput (Bonfatti, Monari & Marinelli, 2011) bavili su se kreiranjem praktičnih smernica za omogućavanje interoperabilnosti ovih preduzeća u multijezičkom okruženju, kako bi omogućili i malim i srednjim preduzećima benefite poslovanja u multijezičkom okruženju.

Rad je koncipiran tako da polazi od koncepata upravljanja ljudskim resursima u multijezičkom okruženju, definišući specifičnosti ovog okruženja i kompanija koje rade u njemu. Dalje se u radu definiše teorij-

ska postavka razvoja ljudskih resursa i značaj učenja stranih jezika za njih, kroz savremene alate, tehnologije i tehnike učenja stranih jezika.

GLOBALIZACIJA I MULTIJEZIČNOST

Današnji trendovi globalizacije i internacionalizacije poslovanja su postali evidentni u svim zemljama sveta, kako razvijenijim, tako i onim manje razvijenim. Snalaženje zaposlenih u ovakvim uslovima svakako nije jednostavno, a kontekst upotrebe više jezika u poslovanju umnogome otežava zaposlenima svakodnevnu komunikaciju. S druge strane, multijezičnost je postala već uobičajena veština mnogih mladih ljudi, i često su kompanije koje posluju u ovakvom okruženju u prednosti, s obzirom da mogu birati kadrove sa mnogih tržišta rada koji govore različite jezike. Zapošljavanje ljudi koji dolaze iz različitih kultura je u današnjem poslovanju kompetitivna prednost, koja u mnogome olakšava komunikacije sa klijentima i eksternim poslovnim stranama. S druge strane, izazovi u multijezičkom poslovanju svakako postoje, ali ulaganje u interkulturalne veštine zaposlenih se svakako isplati (Sosna, 2017).

Opšte mesto naučnih studija i javnog diskursa koji se bave globalizacijom glasi da se tu radi, pre svega, o porastu svetske međuzavisnosti, odnosno uzajamne povezanosti među narodima i ljudima. Ovaj objektivni proces se ogleda u svim oblastima društva: u ekonomiji, politici, kulturi, komunikaciji itd. (Avramović, 2007).

Globalizacija ima značajan uticaj na mnoštvo društvenih sfera dok je, možemo se složiti sa brojnim autorima, njen najveći uticaj na internacionalno poslovanje, i posledično, na obrazovanje novih kadrova. U globalizovanom društvu u prvi red značajnosti dolazi poboljšanje proizvodnih rezultata i uvećavanje nacionalnog bogatstva (Avramović, 2007).

Prema istom autoru, jedan od najmoćnijih faktora ukupnog društvenog razvoja savremenog čovečanstva jeste nova tehnologija. Zahvaljujući razvoju novih tehnologija, između ostalog, proces globalizacije je

poslednjih decenija dobio i nove oblike i sadržaje, kao i nove civilizacijske oznake u vidu promena koje su obuhvatile skoro sve zemlje sveta, samo što je njihov obim i intenzitet različit u različitim delovima sveta. Najrazvijenije zemlje sveta, mnogo više nego ranije, svoje najnovije razvojne strategije zasnivaju na visokim tehnološkim rešenjima. Zemlje u tranziciji, i pored svih problema sa reformom i demokratizacijom društva, sve veću pažnju posvećuju razvoju tehnologija i znanja.

Još jedan od ključnih efekata globalizacije jeste kontinuirano učenje, odnosno društvo znanja. Pojam društvo znanja definiše teoretičar menadžmenta, *Piter Draker*, kao društvo zasnovano na znanju, ili društvo u kojem znanje ima ključnu ulogu (Drucker, 2008). Društvo znanja je drugo ime za post-kapitalističko društvo u kome je osnovni privredni resurs znanje (Avramović, 2007). Karakteristike post-kapitalizma su promena strukture vlasništva (akcionarsko vlasništvo), zamena nacionalne države mega-državom, koncentracija na rezultate rada, osnovna vrednost je produktivnost rada, prestrukturiranje organizacije (timski rad i spoljna saradnja), a klasna struktura je tečna, a ne kristalna. Ali, ključno obeležje društva znanja je nova uloga znanja: preuzelo je centralnu ulogu i došlo je do promene značenja pojma znanje - znanje je postalo najznačajniji resurs, a ne jedan od resursa organizacije.

Zaključujemo da je upravo fenomen globalizacije, potpomognut veoma brzim razvojem tehnologije, uticao na stvaranje multinacionalnih kompanija koje rade u multikulturalnom i multijezičkom okruženju. Da bi ovakvo poslovanje bilo održivo, značajna promena u tradicionalnim procesima i shvatanjima obrazovanja i učenja je neophodna, pogotovo u oblasti učenja stranih jezika.

Multijezičko okruženje

Mnogi autori su se čak sredinom prošlog veka bavili specifičnostima kulturnih i jezičkih faktora u učenju i edukaciji ljudskih resursa. Upravo jedan takav primer je i Lambert (1973), koji se u svojim radovima bavio specifičnostima etničkih grupa na osnovu njihovih jezičkih karak-

teristika. Naime, bavio se upravljanjem očekivanjima i odnosima u društvenim u odnosu na jezičke karakteristike i kulturne faktore određenih grupa. Čak i tada, primećeni su i analizirani jezički faktori koji odvajaju društvene grupe, i koji utiču na formiranje mišljenja u organizacijama o datim grupama.

Nekih dvadesetak godina kasnije, u fokusu istraživanja o multijezičnosti bili su fenomeni migracija stanovništva koji su tada bili u velikom zamahu. Neki radovi (Tollefson, 1991) su se bavili istraživanjima obrazaca migracija stanovništva i njihovim uticajem na buduće jezičke i kulturne faktore, odnosno procenom neophodnih investicija u obrazovanje, kako bi se formirala moderna, multijezička društva.

Početakom 21. veka, autori su se već okrenuli ka fenomenu globalizacije i njenom uticaju na učenje stranih jezika i poslovanje u uslovima korišćenja više jezika za sporazumevanje u organizaciji i svakodnevnoj komunikaciji. Dakle, današnje tržište zahteva da se, osim znanja, veština i stavova neophodnih za obavljanje posla, poseduje i poznavanje makar engleskog jezika. Izučavanje stranih jezika i kultura je jedna od neophodnih analitičkih veština za efikasno učešće u poslovnom svetu. Jer, da bi neko napredovao u poslovnom smislu neophodno je poznavanje stranog jezika. Takvi resursi kompaniji obezbeđuju prosperitet i otvaraju vrata ka novim inostranim tržištima i poslovnim prilikama. Tačnije, dovodi do poboljšanja kvaliteta poslovanja kompanije koja ga angažuje. Vrlo važan segment poslovne komunikacije i značaja stranog jezika jesu i sastanci sa poslovnim partnerima koji zahtevaju znanje stranog jezika i poznavanje njihove kulture, kako bi na što bolji način zadovoljili njihove zahteve i ostvarili benefit od pregovora.

Internacionalni kontakti su integralni deo mnogih karijera, i ljudi bez predmetnih veština, bez poznavanja jezika, kulture i mogućnosti da imaju interakciju sa drugim kulturama su u znatno podređenoj poziciji (Oana-Roxana, 2012). Isti autor navodi sledeće promene koje je globalizacija donela u učenje stranih jezika, odnosno multijezičko okruženje:

- Neophodno dublje razumevanje kulturnih specifičnosti koji oblikuju predmetni strani jezik;
- Povećanje interkulture svesti, kao i osnaživanje učenika da

se suoče sa stereotipima i glavnim ciljevima nastavnog plana i programa;

- Razvoj novih perspektiva poređenjem kulturnih specifičnosti jezika koji se uči sa maternjim jezikom;
- Premošćavanje kulturnog jaza i omogućavanje efikasne komunikacije uz poštovanje druge strane je osnovni cilj učenja stranog jezika.

Mnoge države, ali i zajednice, poput Evropske unije, imaju čak i politiku vezanu za multijezičnost. Glavni cilj politike Evropske unije je promocija učenja stranih jezika. U Evropskoj uniji je moguće obratiti se zvaničnim institucijama na bilo kojem od 24 priznata jezika u Evropskoj uniji, koja je dalje u obavezi da odgovori na predmetnom jeziku. Takođe se sva regulativa prevodi na ove jezike. S druge strane, u Evropskoj uniji je prepoznato nekih 60 regionalnih jezika, koje govori skoro 40 miliona ljudi (European Union, 2017). Iako Evropska unija ove jezike ne koristi kao zvanične, i prepušta zemljama članicama određivanje njihovog zvaničnog tretmana, Evropska unija podržava raznovrsnost ovih jezika kroz razne programe podrške.

Jedan od specifičnih ciljeva Evropske unije u sferi multijezičnosti je da svaki građanin Evropske unije priča barem dva jezika, uz svoj maternji jezik, i ovo postiže kroz učenje stranih jezika građana od malih nogu, a radi ostvarenja sledećih benefita (European Union, 2017):

- Bolje veštine poznavanja stranih jezika omogućavaju većem broju ljudi da studira i/ili radi u inostranstvu, i da poboljša svoje životne perspektive;
- Pričanje stranih jezika pomaže ljudima iz različitih kultura da se međusobno razumeju, što je osnova multikulturalne Evrope;
- Efikasna razmena resursa u Evropi;
- Korišćenje efekata jedne od najbrže rastućih grana ekonomije – jezičke industrije (prevodi, interpretacije, podučavanje jezika, jezičke tehnologije i sl.)

Evropska unija je pokrenula mnoge projekte za promociju multijezičkog okruženja, poput *Modern Language Project* koji je imao sledeće ciljeve (Vez, 2009):

- Promocija multijezičkog okruženja, pomaganjem zemalja članica u ohrabivanju svih građana Evropske unije da dostignu zadovoljavajući nivo komunikacione sposobnosti u mnogim jezicima, i da nastave sa usavršavanjem stranih jezika tokom celog života;
- Diversifikacija jezika u ponudi za učenje i postavljanje odgovarajućih ciljeva za njihovo učenje;
- Poboljšanje edukacija i treninga za predavače stranih jezika i promocija centralizovanih komunikativnih metodologija.

Još jedan projekat Evropske unije pod nazivom *Language Policies for a Multilingual and Multicultural Europe* je imao sledeće ciljeve (Vez, 2009):

- Pomaganje nacionalnim institucijama u promociji multijezičnosti i multikulturalnosti i povećanje javne svesti o ulozi koju učenje jezika ima u definisanju evropskog identiteta;
- Razvoj ideja, pristupa i strategija za promociju lingvističkih diversifikacija i poboljšanje kvaliteta obrazovanja u oblasti učenja stranih jezika;
- Promocija učenja stranih jezika od samog starta školovanja, čime svaki evropski učenik stiče svest o evropskom jezičkom i kulturnom diverzitetu;
- Razvoj i primena zajedničkih instrumenata Evropske unije za planiranje i procenu učenja stranih jezika, zajedničkog priznanja i kvalifikacija i koordinacija primene politike multijezičnosti;
- Razvoj instrumenata i koordinacija mreža za dizajn i implementaciju modularnih kurseva;
- Dalji razvoj interkulturalne dimenzije u učenju stranih jezika.

Istraživanje Evropske unije iz 2012. godine je pokazalo da se 98% građana slaže da će učenje stranih jezika pozitivno uticati na njihovu decu, 88% građana misli da je veoma korisno poznavanje drugih stranih jezika, 72% građana se slaže sa gore pomenutim ciljem Evropske unije o minimumu 2 strana jezika, dok 77% građana kao prioritet u ovoj oblasti ističe poboljšanje jezičkih veština (<http://www.itbusinessedge.com/slideshows/show.aspx?c=87336&slide=10>).

Ukoliko posmatramo jednu drugu zajednicu – npr. Sjedinjene Američke Države i njihovu politiku multijezičnosti, zapazićemo da ove politike u tom delu sveta i nema, iako SAD važe za jedno od najvećih, ako ne i najveće multijezičko okruženje u svetu. Prema mnogim autorima, poput (Woog, 2017), korišćenje nekog drugog jezika u poslovnom svetu u SAD-u se smatra maltene nepristojnim, a takvo okruženje se u teoriji naziva “jezičko neprijateljsko okruženje“. U ovakvom okruženju se smatra, ukoliko se ne koristi engleski jezik, da se stvara neprijateljska situacija u društvenom radnom okruženju, i ti ljudi bivaju isključeni iz društvenih tokova. Upravo iz ovog razloga, mnoge kompanije u SAD-u razvijaju sopstvene politike multijezičnosti, koje imaju za cilj razvijanje multijezičke etike u svakodnevnoj komunikaciji.

Sa druge strane, zemlje članice Evropske unije se zalažu da svi građani uče najmanje dva strana jezika još od najranijeg doba. Podstiču profesionalnu mobilnost i smatra se poželjnim poznavanje više stranih jezika. To se posmatra kao opšta kultura, visoko obrazovanje i vid inteligencije.

Multijezičke kompanije

Može se reći da većina multinacionalnih kompanija radi u multijezičkom okruženju – da li imale zaposlene sa više jezičkih područja, ili su im određeni stejkholderi, partneri i dobavljači sa raznih jezičkih područja, za globalno poslovanje nije previše bitno.

Dakle, globalizacija je ključni faktor koji je pomerio paradigmu

poslovanja na globalni nivo i primorao organizacije širom sveta da se bave organizovanjem svojih aktivnosti u multijezičkom okruženju. Ovakvi napor organizacija su tokom vremena evoluirali u mnoštvo oblika prilagođavanja organizacije multijezičkom okruženju, poput:

- Organizacije raznih oblika treninga, za sve tipove menadžmenta;
- Osnivanje posebnih odeljenja u organizaciji koje se bave specifičnostima zaposlenih i stejkholdera sa drugih jezičkih područja;
- Korporativni programi promocije multijezičnosti;
- Programi učenja stranih jezika pri organizacijama i mnogi drugi.

Inicijalna pretpostavka, kada razmišljamo o multijezičnosti u kompanijama jeste korišćenje engleskog jezika, kao dogovorenog jezika sporazumevanja. Možda to jeste inicijalna pretpostavka ljudi sa našeg govornog područja, ali kada se posmatra sa globalnog stanovišta, engleski sve manje ima primat kao centralni jezik sporazumevanja u organizacijama (Multilingual Executives Blog, 2017). Izazovi kompanija sa engleskog govornog područja su različiti u poređenju sa organizacijama koje su sa nekog manjinskog govornog područja, kao što je npr. naše jezičko okruženje. Organizacije sa engleskog govornog područja često nemaju kulturu učenja stranih jezika. Iako je trend da se ovo sve više podstiče, proći će dosta vremena dok kadar koji je učio strane jezike dođe na tržište rada.

Pogrešna je pretpostavka da je engleski jedini jezik neophodan za komunikaciju u globalnoj ekonomiji. Jer, u zapadnom svetu engleski jezik jeste dominantan, ali ne i u istočnom svetu, recimo Kini, Rusiji itd. Mnoga istraživanja sprovedena u globalnom poslovnom svetu, poput istraživanja iz Velike Britanije iz 2014. godine, sprovedena od strane *CBI/Pearson* organizacije su pokazala da skoro polovina izvoznih kompanija iz ove zemlje karakterišu lingvističke i kulturne barijere, kao osnovni problemi u poslovanju, dok je jedna od pet ispitivanih kompanija doživela poslovni gubitak usled ovih faktora (Multilingual Executives Blog, 2017). Isto istraživanje je pokazalo da 65% organizacija u Velikoj Britaniji prepoznaje po-

trebu za učenjem stranih jezika, dok 41% organizacija smatra poznavanje stranih jezika kao ključno za njihov biznis. Posmatrano sa stanovišta Velike Britanije, sledeći strani jezici su najzastupljeniji u internacionalnom poslovanju u ovoj zemlji (Multilingual Executives Blog, 2017):

- Francuski – 50%;
- Nemački – 49%;
- Španski – 44%;
- Mandarinski – 31%;
- Arapski – 23%;
- Poljski – 19%;
- Ruski – 18%;
- Kantonski kineski – 16%;
- Japanski – 15%;
- Portugalski – 11%;
- Ostali jezici – 16%;

Dakle, može se reći da su jezičke kompetencije, bez obzira sa kog govornog područja (manjinskog ili većinskog iz svetske perspektive), jedne od ključnih kompetencija svakog zaposlenog, pored relevantnog iskustva i obrazovanja u predmetnoj oblasti. Upravo ove kompetencije obezbeđuju efikasnu komunikaciju u organizaciji, što je ključ uspeha svake organizacije. Internacionalni timovi danas su svakodnevica, a preduslov za njihov uspeh je svakako uspešna komunikacija. Multilingual Executives Blog (2017) navodi sledeće faktore za uspeh organizacije u multijezičkom okruženju:

- Dobro poslovno planiranje;
- Istraživanje i razumevanje inostranog ili globalnog tržišta;
- Omogućavanje efikasne i efektivne komunikacije sa klijentima, partnerima i zaposlenima;
- Pozitivan stav ka učenju stranih jezika i upoznavanje stranih kultura;
- Razvoj uspešnih i održivih internacionalnih poslovnih veza.

Kada se globalno razmatraju perspektive koje organizacija ima

u multijezičkom okruženju, možemo definisati tri osnovne perspektive poslovanja organizacije u multijezičkom okruženju (Sherman & Strubell, 2013):

- Organizaciona perspektiva, koja obuhvata pitanja kako se upravlja prisustvom ili potrebama za učenjem stranih jezika u organizacijama. Organizacije mogu biti vođene nacionalnim ili drugim politikama u oblasti korišćenja raznih jezika u radnom okruženju, a sa druge strane, mogu imati i sopstvene politike i procedure;
- Individualna perspektiva, koja istražuje načine kojima zaposleni upravljaju prisustvom stranih jezika u radnom okruženju;
- Metodološka perspektiva daje odgovore na pitanja kako na najbolji način prikupiti i integrisati razne podatke (u kvalitativnim i kvantitativnim istraživanjima) o korišćenju i zadovoljstvu zaposlenih u vezi korišćenja stranih jezika u radnom okruženju. Za ove potrebe se često koriste sledeće metode i tehnike:
 - Teorijski i metodološki principi poput planiranja i politike jezika;
 - Sociologija jezika;
 - Etnografska komunikacija;
 - Sociolingvistika;
 - Jezička menadžment teorija.

Svakako je činjenica da u organizacijama koje posluju u multijezičkim okruženjima prvenstveno top menadžment mora poštovati opšte postulate poslovanja u ovakvom okruženju (Multilingual Executives Blog, 2017):

- Preduslov je veoma dobro poznavanje stranih jezika;
- Duboko razumevanje poruka druge strane u komunikaciji – razumevanje značenja (koje je često u poslovnim susretima prenese-no), ne puko razumevanje stranih reči i izraza;
- Interkulturalna svest – empatija sa drugom poslovnom kulturom mora postojati, mora se poznavati način ponašanja, i razni poslovni protokoli, kao i hijerarhijska određenost;
- Odgovarajući humor – top menadžment mora znati da se ponaša u situacijama humora, da zna da odreaguje na šalu, da je prepo-

zna, ali i da pokrene šalu u skladu sa kulturnim i jezičkim specifičnostima druge strane.

Potrebe za učenjem stranih jezika za poslovne svrhe svakako zavise od strateške orijentacije predmetnih tržišta, pa tako više od jedne četvrtine ispitanika iz 26 zemalja sveta je definisalo da njihov posao uključuje rad sa ljudima iz drugih država (Segar, 2017). Zaposleni u Indiji, Singapuru i Saudijskoj Arabiji posluju sa strancima 59%, 55% i 50% respektivno. Što se jezika u upotrebi tiče, činjenica je da je engleski najzastupljeniji. Najmanje engleski jezik koristi Japan i Rusija. Oni čvrsto čuvaju svoju tradiciju i kulturu komunikacije na sopstvenom jeziku. Mnoga istraživanja su se bavila i fenomenom engleskog jezika kao *Lingua Franca* (predstavlja zajednički jezik, jezik trgovine, jezik koji premošćuje razlike). Što se engleskog jezika tiče, on se uglavnom u poslovnom kontekstu izučava u sledeće tri discipline (Kankaanranta, Louhiala-Salminen & Karhunen, 2015):

- primenjena lingvistika,
- internacionalni menadžment i
- korporativne komunikacije.

Navedene discipline mogu biti predmet izučavanja u raznim obrazovnim institucijama, pogotovo onim koje se bave internacionalnim biznisom. Ove institucije bi trebalo da obezbede multikulturalne kompetencije, koje se definišu kao znanje i veštine u upravljanju komunikacionim situacijama sa predstavnicima različitih kultura, a u odnosu na različite nacije, organizacije i profesije (Kankaanranta, et al., 2015).

Razvoj ljudskih resursa i značaj učenja engleskog jezika

Razvoj i ekspanzija primene informatičke tehnologije doveli su do neslućeno brze promene u potrebi poznavanja i korišćenja engleskog jezika. Pretraživanje i korišćenje pogodnosti Interneta je mukotrpan i spor, a često i neplodan, rad bez znanja engleskog jezika. Uzimajući u obzir da Internet dozvoljava sinhronu komunikaciju u pisanom i usmenom obliku

(tele-konferencija), nedvosmisleno se nameće potreba poznavanja engleskog jezika ne samo na osnovnom, već i na višim nivoima, po mogućnosti na konverzionom. Nesumnjivo je da se obrazovanje u sadašnjosti mora reorganizovati i prilagoditi zahtevima elektronske pismenosti. Obrazovanje istovremeno treba obezbediti i za nastavni kadar i za učenike (Tobolka, 2002).

Uspeh u globalizaciji, kao što je u ovom radu već rečeno, zavisi od inovacija, veština i znanja zaposlenih, organizacionog učenja organizacija i zaposlenih u njima. Globalizacija korporativnih treninga je ključna za uspeh globalnih biznis-strategija. Elektronsko učenje, koje ima potencijal globalne distribucije, omogućava organizacijama da dele znanje i treniraju svoje zaposlene, dobavljače, partnere i korisnike brže, konzistentnije i jeftinije nego ikada (Beni Laabassi, 2015). Isti autor definiše elektronsko učenje u domenu ljudskih resursa kao edukaciju, informacije, komunikaciju, trening, upravljanje znanjem i upravljanje performansima u organizaciji. Ovakvi sistemi su uglavnom zasnovani na veb-tehnologijama, i omogućavaju pristup informacijama u organizaciji bilo gde i bilo kada. Elektronsko učenje je nastalo kao odgovor na zahteve zadovoljenja potreba za znanjem rapidno rastućeg broja multijezičkih i multikulturalnih individua koji postoje u svakoj organizaciji.

Trendovi globalizacije i elektronskog učenja su stvorili koncept globalizacije elektronskog učenja u organizacijama, koji se definiše kao korporativni proces, koji mapira kompanijske vrednosti i ciljeve na interne i eksterne ciljeve znanja zaposlenih. Ovaj koncept uključuje oblasti poput (Beni Laabassi, 2015):

- Upravljanje ljudskim resursima i kapitalom;
- Trening zaposlenih, klijenata i dobavljača;
- Obuka u vezi proizvoda/usluge i sl.

Učenje stranih jezika je često veliki deo gore navedene stavke dva. Ovako definisani koncept omogućava komunikaciju između dobavljača, klijenata i zaposlenih putem savremenih tehnologija, i razmenu znanja i iskustava na izabranom jeziku sporazumevanja. U oblasti multijezičnosti,

ovakva rešenja podrazumevaju (Beni Laabassi, 2015):

- Upoznavanje učenika, zaposlenih i njihovih predavača;
- Onlajn pristup zahtevima i materijalima za učenje;
- Omogućavanje obrazovnih materijala na maternjem jeziku i u kulturno odgovarajućem kontekstu;
- Internacionalizaciju znanja.

Dakle, jasno je da se ovakva rešenja kreiraju radi zadovoljenja potreba za učenjem zaposlenih, kako bi se definisao, sproveo i pratio njihov razvoj. Ova rešenja se zasnivaju na dve glavne uloge - ulozi tehnologije i ulozi ljudi (predavača). Pored ovih uloga, kulturno okruženje se svakako mora analizirati, i projektovati sistem na osnovu podataka iz istraživanja. Beni Laabassi definiše na sledeći način metode i tehnike koje se koriste za navedene uloge (Beni Laabassi, 2015):

- Tehnološka uloga u sistemima za elektronsko učenje stranih jezika:
 - mašinski prevodi,
 - memorije prevoda,
 - automatsko procesiranje teksta,
 - automatska sumarizacija teksta,
 - multijezička pretraga.
- Uloga ljudskih resursa u sistemima za elektronsko učenje stranih jezika:
 - dizajneri procesa učenja,
 - prevodioci,
 - kreatori sadržaja i sl.
- Kulturna perspektiva:
 - poštovanje kulturnih, seksualnih i religijskih razlika,
 - uzimanje u obzir razlika u očekivanjima od obrazovnih sistema,
 - izbegavanje istorijskih i političkih referenci, kao i tabua,
 - pažljiv izbor boja i prezentacije u rešenju,
 - izbegavanje korišćenja skraćenica i slenga u samom rešenju,
 - biranje najčešćeg značenja reči.

Slika 1: Alati, metode i tehnike informacionih tehnologija za učenje stranih jezika

Alati za samostalan rad	Alati za komunikaciju	Alati za čitanje i pisanje	Alati za slušanje
<ul style="list-style-type: none"> • Veb stranice • Softveri za prezentaciju • Podkast • Alati za kreiranje video sadržaja 	<ul style="list-style-type: none"> • Imejl i mejl liste • SMS, mesindžeri i instant poruke • Diskusione table • VOIP (Voice Over Internet Protocol) • Društvene mreže • FTP (File Transfer Protocol) 	<ul style="list-style-type: none"> • Table za pisanje • Viki • Blog • Pretraga veća 	<ul style="list-style-type: none"> • Podkast • Votkast • Audio blogovi

Izvor: (Knežević, 2017&Tobolka, 2002)

ZAKLJUČAK

Poslovna komunikacija je u današnje vreme osnovna kompetencija koju svaki zaposleni u bilo kojoj organizaciji mora imati razvijenu na veoma visokom nivou. Značajan deo ove kompetencije je upravo raspolaganje znanjem iz zahtevanih stranih jezika, kojih je svakim danom sve više. Da bi se ova kompetencija primenila na tržištu rada, neophodan je fokus na učenje stranih jezika od najranijeg perioda školovanja, uz dalju poslovnu profesionalizaciju učenja jezika.

Nove tehnologije donose promene u svim sferama poslovanja, pa i u učenju stranih jezika. Iako se promene često vezuju za negativnu konotaciju, promena koju su informacione tehnologije donele u učenje stranih jezika je pozitivna, tako što su olakšale ovaj proces i definisale nove motive studentima za učenje stranih jezika.

Ljudski resursi u svakoj organizaciji imaju svoj karijerni put, koji obuhvata obrazovanje u mnogim sferama, a posebno u učenju stranih jezika. Dakle, svi zaposleni u organizacijama očekuju definisani plan treninga i obrazovanja, a učenje stranih jezika je često veliki deo ovakvih programa. Dakle, organizacije moraju iznaći načine za motivaciju zaposlenih za učenje stranih jezika, primenom savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija i integracijom ovih sistema u HR informacione sisteme. Pored toga što će zaposleni biti motivisaniji i više angažovani u organizaciji, kada imaju adekvatne uslove za učenje stranih jezika, ovako definisano učenje stranih jezika će imati i sledeće benefite za organizaciju i zaposlenog:

- Kreiranje pozitivnih stavova i manjka predrasuda za drugačije ljude;
- Razvoj analitičkih veština zaposlenog;
- Poslovne veštine kombinovane sa veštinama stranih jezika čine zaposlenog vrednijim članom tima bilo koje organizacije i konkurentnijim na tržištu rada;
- Razumevanje kulture stejkholdera je poboljšano;
- Povećana kreativnost;
- Obnavljanje maternjeg jezika i veća govornička sigurnost;
- Ohrabrivanje poštovanja za druge nacije;
- Proširivanje poslovnih i ličnih pogleda;
- Razumevanje moderne kulture jezika koji se uči, što olakšava neformalnu komunikaciju i građenje poslovne i lične mreže kontakata;
- Poštovanje kulturne diversifikovanosti;
- Otvaranje mogućnosti za poslovna i privatna putovanja.

Dakle, učenje stranih jezika je preduslov razvoja ljudskih resursa u multijezičkom globalnom okruženju u kom danas većina organizacija posluje. Adekvatni programi, planovi, metode i tehnike se moraju koristiti u obrazovanju ljudskih resursa u oblasti stranih jezika, kako bi ljudski resursi bili motivisani za ovu oblast i ostvarili gore navedene benefite kako na ličnom, tako i na organizacionom planu.

Zaključuje se da kontinualno učenje mora biti u srži razvoja svih ljudskih resursa, i da kao takvo mora biti utkano i u obrazovni sistem. Učenje stranih jezika se više ne može definisati kao posebna kompetencija ljudskih resursa, već kao preduslov za realizaciju ostalih poslovnih kompetencija zaposlenih, što još više ističe značaj ove oblasti u teoriji, ali i u praksi, pogotovo u zemljama u razvoju gde se profesionalizacija ljudskih resursa definiše kao globalna privredna kompetencija.

LITERATURA

- Adler, N., & Bartholomew, S. (1992). *Managing Globally Competent People*. Academy of Management Executive, 52-65.
- Avramović, Z. (2007). *Lice i naličje globalizacijske darovitosti*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Beni Laabassi, H. (2015). *Multilingual and Multicultural Environment*. Rabat: Morocco University.
- Bradić-Martinović, A. (2011). *Značaj implementacije HRIS-a u savremenoj ekonomiji*. Beograd: Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.
- British Council. (2015). *Languages for the Future*. London: British Council. Retrieved jun, 07, 2019, from <https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/languages-for-the-future-report.pdf>
- Ciobanu, D. (2006). *Acquiring Reading Skills in a Foreign Language in a Multilingual. Corpus-Based Environment*. Leeds: University of Leeds.
- Corradini, E., Borthwick, K., & Dickens, A. (2010). *Information and communication technologies in foreign language learning*. Southampton: Institut de Recherche et de Documentation Pédagogique.

- Dale, J. (2017). *Teaching languages with technology: Tools that help students become fluent*. The Guardian: Retrieved Jun, 10, 2019, from <https://www.theguardian.com/teacher-network/2014/may/13/modern-foreign-languages-technology-tools-students-fluent>
- Delić, N. (2008). *Informaciono-komunikacione tehnologije u obrazovanju*. Banja Luka: Fakultet poslovne informatike.
- DexWay. (2017). *5 Key Benefits of Technology for Language Learning*. DexWay: Retrieved Jun, 08, 2019, from <http://www.dexway.com/key-benefits-of-technology-for-language-learning/>
- Doherty, J. (2017, 8 24). *Five Reasons Why Knowing a Foreign Language Will Help Your Career*. Winter Wyman: Retrieved Jun, 08, 2019, from <https://www.winterwyman.com/blog/five-reasons-why-knowing-foreign-language-will-help-your-career>
- Domyel, Z. (1998). *Motivation in second and foreign language learning*. Cambridge Language Teaching, 117-135.
- Dovedan, Z., Seljan, S., & Vučković, K. (2014). *Multimedia in Foreign Language Learning*. Zagreb: Faculty of Philosophy.
- Drucker, P. (2008). *The Essential Drucker: The Best of Sixty Years of Peter Drucker's Essential Writings on Management*. London: Collins Business Essentials.
- Figueiredo-Silva, I. (2015). *Foreign language competence in companies – a survey*. Lisbon: Instituto Politecnico de Castelo Branco.
- Frydrychova-Klimova, B. (2009). *Modern Information Technologies in Teaching Foreign Languages*. Bulletin of the Transilvania University of Brasov, 124-131.
- Harper, J. (2017). *Career benefits of learning a foreign language*. The HR Digest: Retrieved Jun, 09, 2019, from <https://www.thehrdigest.com/benefits-of-learning-a-foreign-language/>
- IT Business Edge. (2017). *Eight Trends Driving the Future of Information Technology*. Business Edge: Retrieved Jun, 08, 2019,

from <http://www.itbusinessedge.com/slideshows/show.aspx?-c=87336&slide=10>

- Kankaanranta, A., Louhiala-Salminen, L., & Karhunen, P. (2015). English in multinational companies: Implications for teaching 'English' at an international business school. *Journal of English as a Lingua Franca*, 125-148.
- Knežević, Ž. (2017). *Savremeni trendovi u nastavi i učenju engleskog kao jezika struke u oblasti informacionih tehnologija*. Beograd: Filološki fakultet.
- Lajšić, H. (2012). *Razvoj modela upravljanja ljudskim resursima uz podršku informacionih tehnologija*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
- Lambert, W. (1973). Culture and Language as Factors in Learning and Education. *Cultural Factors in Learning* (str. 6-61). Vašington: Western Washington State College.
- Lojčić, R. (2008). *Savremene tendencije u oblasti menadžmenta ljudskih resursa*. Beograd: Ministarstvo odbrane Republike Srbije.
- Milosavljević, B. (2013). Organizacija okruženje za E-učenje. *Trendovi u poslovanju*, 55-69.
- Milovanović, M. (2014). Savremene tehnologije u nastavi stranih jezika. *Sinteza*, 500-506.
- O'Leary, D. (2008). Multilingual Knowledge Management. *Decision Support Systems*, 1-26.
- Onley, D. (2017, 8 28). Acclimate Your Expats with Foreign Language Training. Preuzeto sa Society for Human Resource Management: Retrieved jun, 07, 2019, from <https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/global-hr/pages/acclimate-expats-foreign-language-training.aspx>
- Patel, H. (2017). *Top 10 Technology Trends for 2017*. I am Wire: Retrieved jun, 07, 2019, from <http://www.iamwire.com/2017/01/>

top-10-technology-trends-for-2017/147551

- Petrović, P. (2010). Uticaj ljudskih resursa na privredni rast i razvoj Srbije. *Ekonomski horizonti*, 103-119.
- Pokorni, S. (2009). Obrazovanje na daljinu. *Vojnotehnički Glasnik*, 138-149.
- Reisenauer, A. (2017). *The 10 Most Useful Business Languages for English Speakers*. Rocket Languages: Retrived jun, 09, 2019, from, <https://www.rocketlanguages.com/blog/the-10-most-useful-business-languages-for-english-speakers/>
- Salaberry, R. (2001). The Use of Technology for Second Language Learning and Teaching - A Retrospective. *The Modern Language Journal*, 40-58.
- Sherman, T., & Strubell, M. (2013). Multilingualism in companies: an introduction. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 511-514.
- Soomro, R., Laghari, M., & Wahba, H. (2011). *A2AShare: Towards Multilingual Academic P2P*. 2011 International Conference on Sociality and Economics Development (str. 199-206). Singapur: 2011 International Conference on Sociality and Economics Development.
- Stanisavljević, M. (2014). *Organizaciono učenje u funkciji obuke i razvoja zaposlenih u organizaciji. Upravljanje kvalitetom ljudskih resursa - savremeni trendovi* (str. 192-213). Beograd: Udruženje ekonomista i menadžera Balkana.
- Tanasković, S. (2014). *Upravljanje ljudskim resursima i IT. Upravljanje kvalitetom ljudskih resursa - savremeni trendovi* (str. 79-93). Beograd: Udruženje ekonomista i menadžera Balkan.
- Tobolka, E. (2002). *Model računarski podržane nastave engleskog jezika i metode njene realizacije kao faktor unapređenja i informatizacije obrazovanja*. Zrenjanin: Unverzitet u Novom Sadu.

- Tollefson, J. (1991). Planning Language, Planning Inequality. *TESOL-EJ*, 234-249.
- Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and language learning: an overview. *Language Technology*, 57-71.

Zaprimljeno: 07.04.2020.

Odobreno: 03.09.2020.

**BH KONSOCIJATIVNA DEMOKRATIJA I
DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM**

ДЕЈТОНСКИ МИРОВНИ СПОРАЗУМ - СИНТЕЗА АРБИТРАЖНОГ ПРОЦЕСА И УСПОСТАВЉАЊЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНОГ КОНСОЦИЈАЛИЗМА

Стручни рад

DOI 10.7251/DEFSR4520159R

UDC 342.26(497.15):341.382(497.1)“1995“

COBISS.RS-ID 129628161

Немања Родић¹

Апстракт: Рад је посвећен процесу стварања Дејтонског мировног споразума и увођењу институционализованог косоцијализма у Босни и Херцеговини. Дејтонски мировни споразум предвиђа потпуну промјену државног уређења Босне и Херцеговине. Наиме, Босна и Херцеговина је из дотадашњег унитарног уређења, трансформисана у сложену државу, која се састоји од два ентитета од којих је један уређен по федералном принципу и састоји се од десет федералних јединица (кантона) гдје сваки кантон има своју законодавну и извршну власт, док је други ентитет уређен по унитарном принципу. Ова трансформација је била неопходна, с обзиром да је дотадашње унитарно уређење било неодрживо усљед нарастања негативног национализма на све три стране. У раду је дат приказ неуспјелих покушаја за постизање мира на просторима Босне и Херцеговине и њихови елементи који су постали дио Дејтонског мировног споразума, као и преглед сви једанаест анекса Дејтонског мировног споразума и два принципа која су претходила његовом потписивању. Аутор

¹ Аутор за кореспонденцију: мр Немања Родић; Општина Козарска Дубица, Доња Јутрогошта 79 246 Кнежица; e-mail: nemanjarodic@hotmail.com.

закључује да је изворни Дејтонски мировни споразум најбоље рјешење за народе на просторима Босне и Херцеговине.

Кључне ријечи: Дејтонски мировни споразум, анекси, принципи, консоцијацијска, демократија

УВОД

Прошле су скоро три деценије од потписивања Дејтонског мировног споразума. Овај документ парафиран је у војној бази Рај Петерсон, у америчком градићу Дејтон, у држави Охајо, дана 21.11.1995. године, а званично потписан 14.12.1995. године у Паризу.² Мада је овим споразумом заустављен рат у Босни и Херцеговини, на Западу влада увријезено мишљење како наведени акт није дугорочно рјешење, те да је резултат компромиса који је постигнут под покровитељством међународне заједнице. Главни циљ је био да се заустави дугогодишњи рат, што је и постигнуто потписивањем наведеног акта. Управо због ове чињенице у међународној заједници сматрају да је постигнут циљ због кога је споразум потписан и да је за даљи опстанак мира у Босни и Херцеговини потребна ревизија споразума. Дејтонска Босна и Херцеговина се често наводи као примјер нефункционалне државе. Међутим, озбиљна непристрасна анализа показује управо супротно, а то је да овај споразум обезбјеђује функционалност Босне и Херцеговине, која није забиљежена у њеној историји. Наводна нефункционалност о којој се упорно говори не проистиче из самог споразума већ из константног дугогодишњег настојања да се сам Дејтон уруши изнутра и споља. С обзиром на сам споразум, тврдим да Дејтонско-Париски документ не само да представља најбољи модел за Босну и Херцеговину у њеној историји, већ и најбољи мировни споразум у модерној историји Балкана. Са њим можемо само упоредити Лозански споразум, којим је окончан сукоб између Турске и Грчке 1923. године. Дејтонски споразум је један од успјешнијих примјера

2 <http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/dejtonski-sporazum-21-godinu-posle-dan-kada-je-okoncan-rat-u-bosni-i-hercegovini/p9t8lse>, датум приступа 02. 06. 2017. год.

рјешења оружаних сукоба у постхладноратовском свијету. Овим споразумом је успостављен модел консоцијалне демократије, који је једини могућ у подијељеним друштвима попут Белгије, Швајцарске и Босне и Херцеговине, за разлику од већинског модела демократије, који је оправдан само у друштвима хомогених идентитета, односно у државама гдје постоји један јединствен народ који се на изборима може идеолошки дијелити на већину и мањину. С друге стране, већински модел демократије није примјенљив тамо гдје постоје етнички и вјерски подијељена друштва јер би могао довести до искључивања једне групације из политичког одлучивања чиме би се довео у питање опстанак државне заједнице. Незамисливо би било да Белгија опстане уз прегласавање Валонаца од стране Фламанаца. Покушаји прегласавања по моделу већинске демократије у подијељеним друштвима већ су довели до оружаних сукоба какав је био и оружани сукоб у Босни и Херцеговини. Овај сукоб је окончан Дејтонским споразумом који у себи садржи Устав Босне и Херцеговине, а који предвиђа јако добар модел консоцијалне демократије. Има више елемената консоцијалне демократије у Уставу Босне и Херцеговине који овај модел чини готово идеалним, ту првенствено мислимо на пропорционалну заступљеност и право вета. Право вета онемогућава прегласавање које је карактеристично за већински модел демократије (Трапара, 2016).

У овом раду приказани су елементи споразума који су претходили Дејтонском мировном споразуму, а који су постали његов саставни дио, као и сам споразум. Модел консоцијалне демократије који је уведен Дејтонским мировним споразумом најбољи је гарант који онемогућава прегласавање било ког народа у Босни и Херцеговини. Аутор овог рада је мишљења да због тога Дејтонски споразум треба сачувати у његовом изворном облику. У раду су дата и мишљења неких аутора о Дејтонском мировном споразуму.

ДЕЈТОНСКИ МИРОВНИ СПОРАЗУМ

Институционализовани консоционализам у БиХ успостављен је потписивањем Дејтонско-париског мировног споразума 14. децембра 1995. године. За Дејтонски мировни споразум највише су се заложиле Сједињене Америчке Државе, које су активно учествовале у креирању самог споразума. Њему је претходило неколико неуспјешних покушаја за постизање мира, разних међународних посредника и контакт група. У неуспјеле покушаје за постизање мира спадају Кутиљеров план, Венс-Овенов план, Овен-Столтенбергов план и план Контакт групе.

Мада, неуспјели покушаји постизања мира, ови планови су значајни по томе што је из сваког барем један од елемената уграђен у споразум из Дејтона. Имајући то у виду, овдје ћемо изложити само најзначајније елементе сваког појединачног приједлога споразума, који су уграђени у Дејтонски мировни споразум.

Први у низу покушаја за изналажење мира на просторима БиХ је Кутиљеров план. Оно што је касније постало дио финалног споразума јесте дводоми Парламент, наравно, уз одређене модификације и прилагођавање. Према овом плану била су предвиђена два вијећа: Вијеће грађана и Вијеће конститутивних народа, док Дејтонски мировни споразум тј. његов Анекс 4. дефинише, такође, дводоми Парламент али састављен од Представничког дома и Дома народа.

Након неуспјеха Кутиљеровог плана, крајем марта 1993. године копредсједници конференције о бившој Југославији, Сајрус Венс и Дејвид Овен, нуде нови план за БиХ, према којем Предсједништво БиХ треба да буде састављено од три члана, изабрана представника три народа, што, такође, представља један од елемената Анекса 4 Дејтонског споразума тј. Устава БиХ. Осим предсједништва БиХ овај приједлог је дао још један елемент, а то је Уставни суд БиХ, који је, такође, постао дио Устава.

Овај план предвиђа још један елемент који постаје дио Анекса 4 а то је да савез има ограничене минималне надлежности које се

првенствено односе на држављанство, слободу кретања лица, робе и услуга на читавој територији БиХ.

Као што можемо примјетити овај принцип је надограђен у Уставу БиХ и додате су му одређене надлежности које нису помињане у овом приједлогу.

Сљедећи покушај за постизање мира на подручју Босне и Херцеговине је Овен-Стотенбергов план којим је између осталог регулисано да у БиХ постоје два подручја са посебним статусом, међутим, у коначници самим Дејтонским уговором предвиђено је једно подручје са посебним статусом, односно, подручје које је било привремено додијељено Републици Српској до коначне арбитражне одлуке. Међутим, након коначне одлуке то подручје постаје *de facto* и *de iure* територија са посебним статусом тј. сувласништво (*condominium*) оба ентитета (дистрикт Брчко). Ова територија је под директном јурисдикцијом БиХ.

Након Овен-Стотенберговог плана долази Вашингтонски споразум који је прихваћен од стране Муслимана и Хрвата, а којим је формирана Федерација БиХ, и чији су принципи након потписивања Дејтонског мировног споразума дијелом уграђени у Устав Федерације БиХ. Због те чињенице на овом мјесту ћемо само у основним цртама поменути значај тог споразума, као и навести само оне дијелове поменутог споразума које садржи садашњи Устав Федерације БиХ.

Вашингтонски споразум има једну специфичност, а то је да полази од тога да је БиХ међународно признат субјекат, као и чињеница да су у његовом постизању посредничку улогу имале саме САД-е без европских партнера. Што се тиче самог Устава ФБиХ он је имао два циља која су политичке природе: преобликовање државог уређења државе из просте или унитарне у федералну или сложену државу, а други циљ је реинтеграција БиХ у оквиру њених граница, с тим што је постојао позив легитимним представницима српског народа да прихвате поменути пројекат.

Наиме, доношењем Устава Федерације БиХ из 1994. године успостављена су у прелазном периоду на територији ФБиХ два

међусобно различита уставна система. Уставни систем ФБиХ који је требао обезбиједити да се Федерација БиХ преобликује на федералним принципима као дио уставног система Републике БиХ, а који за разлику од првог подразумева, у погледу државног уређења, јединствену (унитарну) државу са високим степеном децентрализације. Између ова два уставна система, према Касиму Бегићу, нема колизије (Бегић, 1997).

Федерација БиХ, према Дејтонском мировном споразуму, представља један од два равноправна ентитета у БиХ, па смо мишљења да се, с обзиром да је Република БиХ, као самосталан правни субјект, након потписивања тог споразума престала да постоји, став Касима Бегића може једино и прихватити у функцији постизања мировног споразума за БиХ јер је, како смо већ навели, неупитно да је БиХ по свом карактеру сложена држава (федерација *sui generis*), а не јединствена (унитарна) држава.

Провођењем Дјелимичне одлуке број У 5/98 III Уставног суда БиХ о конститутивности народа из 2000. године обезбијеђена је пропорционална заступљеност сва три конститутина народа што је допринијело јачању консоцијалне демократије у БиХ.

Парламент Федерације БиХ је законодавна власт у Федерацији, а чине га Представнички дом и Дом народа. Представнички дом се састоји од двадесет и осам заступника, с тим да ће један од конститутивних народа бити заступљен у том дому са најмање четири члана. Дом народа састоји се од педесет и осам делегата, и то по седамнаест из реда сваког од конститутивних народа и седам из реда осталих.

У поменутој заједници предсједник и два потпредсједника бирају се са прихваћене заједничке листе три кандидата за предсједника и потпредсједнике Федерације, већином гласова у Заступничком дому, а затим и већином гласова у Дому народа, укључујући већину клуба сваког конститутивног народа.

Избор Владе Федерације, такође је усклађен са Дјелимичном одлуком Уставног суда БиХ о конститутивности народа из 2000.

године, тако што њен избор потврђује Заступнички дом Федерације БиХ. Мандатара за састав нове Владе предлаже предсједник Федерације уз сагласност оба потпредсједника. Владу чини премијер/предсједник и шеснаест министара и то осам министара из реда бошњачког, пет министара из реда хрватског и три министра из реда српског народа. Једног министра може именовати премијер Владе из квоте најбројнијег конститутивног народа. Влада има и два замјеника из различитих конститутивних народа, а који се бирају из реда министара.

Као и у Вашингтонском споразуму, предвиђено је да ова федерална јединица има Уставни суд и Врховни суд. Одредбе о Суду за људска права престале су се примјењивати, у складу са Амандманом II дана 28.07.2002. године. Састав Уставног суда и Врховног суда обезбјеђује равноправну заступљеност сва три конститутивна народа, као и заступљеност „Осталих“. Уколико Уставом није другачије утврђено, одлуке Парламента Федерације захтијевају потврду оба дома. Закони и одлуке се доносе простом већином у сваком дому. Закони и друга питања која се односе на витални национални интерес требају подршку 2/3 сваког од клубова конститутивних народа у Дому народа.

Споразумом који је потписан у Бечу на конференцији која је одржана од 7. до 11. маја 1994. године, на којој су утврђена начела за формирање кантона, одређено је да у састав поменутих јединица улазе општине са већинским хрватским и муслиманским становништвом. Том мапом предвиђено је да има осам федералних јединица (кантона). Федерација БиХ данас има десет кантона. Успостављањем конститутивности народа Уставом је Федерација БиХ дефинисана као ентитет три конститутивна народа и осталих, а састављена је од 10 федералних јединица (кантона).

Након Вашингтонског споразума долази још један у низу неуспјелих покушаја за постизање трајног мира на просторима БиХ. Овај покушај под називом План Контакт групе садржи један од већих значајних елемената Дејтонског споразума а то је расподјела

територије међу ентитетима. Овај споразум предвиђа да 49 % територије БиХ припада српском народу, а 51 % преостале државне територије отпада на друга два народа у БиХ.

Дејтонски мировни споразум предвиђа потпуно промјену државног уређења БиХ, из дотадашњег унитарног уређења трансформише се у сложену државу. Ова трансформација је била неопходна, обзиром да је дотадашње унитарно уређење било неодрживо услед нарастања негативног национализма (шовинизма) на све три стране.

Међународна заједница на челу са САД-ом постаје свјесна да БиХ није могуће одржати у *Авнојевским* границама без промјене државног уређења дотадашње федералне јединице у саставу СФРЈ. Тога су, наравно, били свјесни и домаћи лидери. Потреба за децентрализацијом БиХ датира од раније и није настала као искључива посљедица сукоба у БиХ. Имајући то у виду, америчке дипломате припремају мировну конференцију у Дејтону. Уважавајући стање на терену и постојање бошњачко-хрватске федерације која је успостављена 1994. године потписивањем Вашингтонског споразума и Републике Српске, која је 1992. године прогласила независност. САД су припремале конференцију кроз *шатл дипломатију* коју су проводиле ради креирања могућих рјешења. Прије почетка преговора у Дејтону, U.S. Department of State је сачинио *Књигу сценарија*, гдје је у тачки 4. навео да ће према будућем Уставу БиХ остати јединствена држава састављена од двије федералне јединице, гдје ће једну од њих чинити српска већина, а другу хрватско-бошњачка, те да ће појединости договорити зараћене стране кроз преговоре. Прије самог споразума, договорени су основни принципи из септембра 1995. године, а то су Женевски и Њујоршки принципи. С обзиром на претходно речено, даћемо сажети приказ ова два принципа и свих једанаест анекса овог споразума и објаснити суштину сваког анекса:

- Анекс 1-А
 - Војни аспекти мировног рјешења
 - NATO-SOFA Босна и сродна пропратна писма
 - NATO-SOFA Хрватска

- NATO-SOFA СРЈ

- Анекс 1-Б – Регионална стабилизација
- Анекс 2 – Граница између ентитета
- Анекс 3 – Избори
- Анекс 4 – Устав
- Анекс 5 – Арбитража
- Анекс 6 – Људска права
- Анекс 7 – Избјеглице и расељена лица
- Анекс 8 – Комисија за чување националних споменика
- Анекс 9 – Јавне корпорације Босне и Херцеговине
- Анекс 10 – Цивилно спровођење
- Анекс 11 – Међународне полицијске снаге

Женевски принципи

У Женевским принципима (08.09.1995. године) договорено је да ће БиХ наставити своје постојање у оквиру својих граница. БиХ ће се састојати од двије територијалне јединице: ФБиХ (која је конституисана Вашингтонским споразумом) и Републике Српске. Основу за овакво рјешење представљао је приједлог Контакт групе, с тим да је постотак територија међу ентитетима 51:49 у корист ФБиХ. Ова сразмјера је била понуђена за усклађивање путем међусобног договора. Констатовано је да ће сваки ентитет наставити да постоји са својим постојећим Уставом, који ће се наравно измијенити или допунити путем ових основних принципа.

Оно што је веома значајно је да оба ентитета имају право успоставе специјалних и паралелних односа са сусједним државама. Обе територијалне јединице имају обавезе да испоштују међународне стандарде у погледу људских права, те да омогуће слободу кретања и дозволе расељеним лицима да поврате пријератну имовину или исплате праведну надокладу. Такође, ентитети се морају ангажовати у обавезујућој арбитражи ради рјешавања међусобних спорова.

Њујоршки принципи

Након Женевских принципа слиједе Њујоршки принципи (26.09.1995. године) гдје је утврђено да ће сваки од ентитета поштовати међународне обавезе БиХ, које су заједно преузели, али да то не укључује обавезе које је преузео један ентитет без сагласности другог. Пред федералне јединице је постављен циљ одржавања слободних и демократских избора, када се за то стекну социјални услови. Да би избори били демократски, констатовано је да оба ентитета морају спровести одређене мјере, међу којима су омогућавање слободног кретања, поврат имовине расељеним лицима или исплата праведне надокнаде, затим заштита свих људских права у циљу одржавања демократских избора.

Послије избора сви државни послови биће у надлежности државних органа. Међу државне органе спадају Парламентарна скупштина, у којој ће двије трећине посланика бити са подручја *хрватско-муслиманске федерације*, а преостала трећина са подручја Републике Српске, затим Предсједништво, код кога се такође користи иста сразмјера приликом избора чланова. Све одлуке Предсједништва ће се доносити већински, осим у случају када најмање једна трећина или више чланова нису задовољни наведеном одлуком. У том случају ће се спорна питања прослиједити Парламенту ентитета са чијих простора долази члан. Уколико сам Парламент потврди квалификованом већином од двије трећине, таква одлука Предсједништва неће бити спроведена. Уставни суд одлучује о повредама уставности и законитости Устава, који ће бити ревидиран у складу са договореним основним принципима. Све наведене институције ће бити одговорне за спољну политику БиХ, а стране ће преговарати о осталим надлежностима ових институција у складу са основним принципима.

Анекс 1-А

Споразум о војним аспектима мировног договора (1А) обавезује стране потписнице да што прије успоставе услове за нормалан

живот у БиХ уз помоћ међународних мултинационалних војних снага састављених од копнених, зрачних и поморских јединица које чине чланице НАТО пакта и оне које не припадају наведеном савезу, а које су распоређене на територији наведене државе. Основни задатак мултинационалних снага, према споразуму, односи се на успоставу мира и прекида ватре, гдје се наводи да ниједан ентитет неће запријетити или користити силу против другог ентитета. Такође, војне снаге једног од ентитета неће неовлаштено улазити на територију другог без одобрења владе наведене територије или Предсједништва БиХ. Све војне снаге у БиХ ће функционисати у складу са суверенитетом и територијалним интегритетом државе. Стране се, такође, обавезују да ће обезбиједити подршку овлаштењима IFOR-а. То се нарочито односи на надлежности међународних снага да предузму акције уз употребу нужне силе, ако је то потребно, у циљу осигуравања провођења споразума и њихове властите заштите како би се успоставио трајни мир и контрола наоружања на територији наведене државе.

Анекс 1-Б

Анекс 1-Б обухвата опште обавезе страна да успоставе мјере за регионалну стабилност и контролу наоружања, а све у циљу успостављања стабилног мира у региону и стварање повјерења и безбједности у оквиру БиХ. Преговори који су у вези са овим споразумом вођени су под покровитељством OSCE-а, затим мјере којима се успоставља повјерење и механизми којима се контролише наоружање међу које спада лимит у омјеру 5:2:2 за земље региона: СРЈ, Хрватску и БиХ, а за БиХ омјер 2:1. Главни циљ овог анекса је успостављање баланса у оквиру бивше Југославије у функцији регионалне стабилизације.

Анекс 2 (Споразум о међуентитетској линији)

Овај споразум садржи државно уређење БиХ тј. унутрашње границе Републике Српске и ФБиХ онако како је предвиђено

топографском линијом 1:50000 у додатку као саставном дијелу документа. Такође, у овом Анексу предвиђа се обавезујућа арбитража за подручје Брчко чије окончање према споразуму треба да буде најкасније годину дана пошто споразум ступи на снагу.

Анекс 3 (Споразум о изборима)

Овај споразум полази од тога да су избори у функцији брзог постизања демократије у БиХ. Он, такође, садржи обавезе страна које треба да створе предуслове за демократске и фер изборе, те мандат OSCE у погледу усвајања и успостављања програма провођења избора на територији државе у року од шест, а најдаље за десет, мјесеци од ступања на снагу поменутог споразума. Такође, овај споразум дефинише и остале услове као што су гласачко тијело, активно и пасивно бирачко право, као и начин остваривања изборних права и обавезу организовања избора на нивоу државе и нивоу ентитета, а уколико се створе услови и на локалном нивоу.

Анекс 4 (Устав БиХ)

Оно што је специфично за овај Анекс у односу на остале је изостављање назива *споразум*. Овај Анекс је, заправо, уставни документ који садржи све елементе уставне структуре сложене државе. Он полази од државног континуитета БиХ и међународног субјективитета у међународно признатим границама са промјеном унутрашњег уређења и расподјелом надлежности између БиХ и њених ентитета. Он државу дефинише као федерацију *sui generis*. Имајући у виду да је Устав БиХ највиши правно-политички акт, што значи да је изнад свих закона у држави, тј. сви нижи правни акти од њега морају бити у складу с њим.

У складу са реченим одређено је да у року од три мјесеца након ступања на снагу Устава ентитети имају обавезу да ускладе своје уставне акте са Уставом БиХ, тј. са његовим чланом III (3) (6) (Бегић, 1997).

Занимљиво је да је амерички Устав методолошки послужио као узор при сачињавању Устава БиХ. Када се анализира текст Устава БиХ виде се многе подударности са Уставом САД који је умногоме његова копија. Члан 9. 2 третира материју која није уставног карактера, те прописује да се не може умањити накнада за лица која имају звања у државној администарцији током њиховог службовања. Овај текст је уствари преписани Амандман 27 Устава САД у којем стоји да ниједан закон којим се мијењају надокнаде за рад сенаторима и другим предсједницима неће ступити на снагу док се не изврши нови избор предсједника.³

Анекс 5 (Споразум о арбитражи)

У суштини је преузет текст Женевских принципа и представља само начелно обавезу ентитета у погледу арбитражне операционализације споменуте двије одреднице. Овдје се разрађује механизам рјешавања арбитражних спорова на државном нивоу, тако да је битно умањен утицај међународне арбитраже, поготово у контексту укупног мировног пакета.

Анекс 6 (Споразум о људским правима)

У овом Споразуму стране су се обавезале да осигурају свим грађанима унутар њихове јурисдикције највиши ниво људских права и основних слобода која су предвиђена како Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, тако и у осталим међународним споразумима који су наведени у додатку овог Споразума, а где је укључена Конвенција о заштити и кажњавању злочина геноцида из 1948. године. Комисија за људска права према Споразуму је представила институционални оквир за заштиту људских права и основних слобода на цијелој територији БиХ, што

³ www.predsjudnikrs.net, датум приступа 17. 02. 2015. год.

подразумијева заједнички рад, како са владиним тако и са невладиним организацијама за заштиту и унапређене наведених права.

Анекс 7 (Споразум о избјеглицама и расељеним лицима)

Ово је један од најтемељнијих споразума у укупном Споразуму и има задатак да ублажи посљедице етничког прогона у току рата. Он има незамјениву улогу у консолидовању мира на овим просторима. Овај Споразум гарантује свим избјеглицама и расељеним лицима право на повратак одузете имовине, или ако то није могуће, право на правичну надокнаду за исто. Једна од обавеза страна потписница према овом Споразуму је да на својим територијама створе политичке, економске и друштвене услове који ће допринијети процесу повратка, хармонизацији и реинтеграцији избјеглица и расељених лица без давања повлаштеног положаја било којој етничкој групи.

Анекс 8 (Споразум о комисији за очување националних споменика)

Овим Анексом се успоставља Комисија за очување националних споменика која улаже напоре да се предузму одговарајуће законске, научне, техничке, административне и финансијске мјере неопходне за заштиту, конзервацију и рехабилитацију објеката који представљају наведене споменике (Поповић & Лукић, 1999).

Анекс 9 (Споразум о оснивању јавних корпорација БиХ)

Овај Анекс своју полазну основу налази у чињеници да је, по Уставу, БиХ јединствено тржиште. Његов основни задатак је да створи претпоставке за оживљавање привредних токова и несметано функционисање институција и организација које имају задатак да буду активне у спровођењу мировног споразума. Оно што је важно истаћи јесте да су овим споразумом учињена два важна

потеза. Прво, да је формирана Јавна корпорација за функционисање саобраћаја ради организовања саобраћајних капацитета као што су жељезнице, луке, цесте итд. Друго, овим споразумом је основана Комисија о јавним корпорацијама која укључује и међународне чланове које именује Европска банка за обнову и развој са задатком да размотри оснивање јавних корпорација за управљање струјом, водом, енергентима, ПТТ и комуналним услугама.

Анекс 10 (Цивилна имплементација)

Цивилна имплементација се односи на захтјев страна за именовањем високог представника чији се мандат односи на provedбу цивилних аспеката мировног споразума и обухвата два задатка: олакшавање напора страна у извршавању преузетих обавеза из самог споразума или његових анекса, те мобилизацију и усклађивање активности организација и агенција укључених у спровођење цивилних аспеката мировног споразума.

Анекс 11 (Споразум о међународним полицијским снагама)

Анекс 11 као своју полазну основу користи то што су се стране обавезале да ће обезбједити сигурну и безбједну средину за сва лица на просторима под њиховом контролом. Стране су дужне да сарађују са Међународним полицијским снагама Уједињених нација (ИПТФ). Како би ове снаге дале програм помоћи и испуниле своје обавезе споменути програм садржи надгледање, посматрање и инспекцију објеката и активности спровођења закона, савјетовања и обуку особља за спровођење закона, процјену пријетњи за нарушавање јавног реда и мира, савјетовање власти у држави у организацији ефикасних агенција које ће проводити законе, помагања у спровођењу закона, непосредно учешће са домаћим полицијским снагама и посебно помагање странама у испуњавању обавеза, што се првенствено односи на стварање услова за одржавање демократских избора.

Мишљења неких од аутора о Дејтонском мировном споразуму

Посебно је занимљиво мишљење Ричарда Холбрука по ком је Дејтонски мировни споразум један од најсавршенијих споразума међународног права од завршетка Другог свјетског рата. Ствар је у схватању приликом његове provedбе. Холбрук се иначе сматра творцем самог споразума, којим је окончан крвави рат у БиХ. Успјех наведеног документа у заустављању ратног сукоба многи виде у томе што је споразум коријенио промијенио државно уређење. БиХ се трансформисала из унитарне (просте) у федералну (сложену) државу.⁴

Професор Емил Влајки о Дејтонском мировном споразуму каже да је најважнији мир који је донио у БиХ, али је, у ствари и велика обмана Запада. Он, такође, наглашава да је Запад иницирао рат на овим просторима из геостратешких разлога и да је морао да га заврши у свом неоколонијалистичком маниру. Након што таква рат исцрпи неку земљу, неопходно мора доћи до обнове, како би се рециклирао капитал Запада, а држава ставила у положај колоније. Тако је Запад након завршетка тог рата имао око 100 000 својих људи, у својству војника, администрације, полиције и у другим улогама, што је у датом моменту знатно смањило незапосленост актуелних господара свијета. Он још наводи да је рециклирање западног капитала извршено путем различитих програма помоћи, гдје је он ангажовао искључиво своје фирме, које су покупиле финансијска средства за помоћ. Влајки напомиње да је 1996. година у САД била изборна, па је било корисно да се Клинтон појави као миротворац пред својим јавним мњењем. Све у свему овакви аранжмани малих ратова који се повремено гасе и пале имају економску функцију за одржавање капитализма. Он је, такође, мишљења да је Дејтон важан првенствено зато што је српском народу у БиХ дао практично његову државу. То је највећа драгоценост коју Срби сви заједно имају и која се не смије ни на какав начин изгубити.⁵

4 www.predsjednikrs.net, датум приступа 17. 02. 2015. год.

5 <https://www.blogger.com/profile/05822920267673861308>, датум приступа 19.02.2015. год.

Међутим, јасно је да су се стране у сукобу, усљед притиска иностраних актера а не као производ базичног унутрашњег консензуса, усагласиле око успостављања сложене федерације која има механизме консоцијацијске демократије. То су паритет, узајамни вето и аутономије сегмената. Владе ентитета као и Савјет министара су формиране на бази великих коалиција, које творе представници Бошњака, Срба и Хрвата. Оваква БиХ, са снажном национално-федералном структуром, није друштво у класичном смислу, већ боље речено политички систем са три етничке заједнице.

Из свега наведеног произилази да су стране у сукобу приста-ле да потпишу Споразум усљед притиска великих сила, међу којима су предњачиле САД. Оно што је важно истаћи јесте да је Уставна консоцијација, која је успостављена Анексом 4 овог Споразума, омогућила заустављање ратних сукоба и успостављање демократских облика владавине. То је највећи успјех овог Споразума.

ЗАКЉУЧАК

Потписивању Дејтонског мировног споразума предходила је дугогодишња дипломатска активност европске и америчке дипломатије. У току тог процеса дошло се до низа приједлога за постизање споразума који нису усвојени, али су њихови дијелови у коначници, ипак, постали дио Дејтонског споразума, са изузетком Вашингтонског уговора, којим је формирана ФБИХ, а чији су приципи уграђени у коначни акт.

Из Кутиљеровог плана преузет је, уз одређене модификације и прилогађавања, дио којим је дефисан дводоми Парламент. Кутиљеровим планом предвиђена су два вијећа: Вијеће грађана и Вијеће конститутивних народа, а Анексом 4. Дејтонског мировног споразума Представнички дом и Дом народа.

У Дејтонски мировни споразум су уграђени дијелови Венс-Овеновог плана и то да Предсједништво Босне и Херцеговине треба да буде састављено од три члана, тј. изабрана представника три конститутивна народа и Уставни суд Босне и Херцеговине.

Из Овен-Столтенберговог плана преузет је дио којим је регулисано да у Босни и Херцеговини постоје подручја са посебним статусом.

У Устав Федерације Босне и Херцеговине, који је саставни дио Дејтонског мировног споразума, уграђени су основни принципи Вашингтонског споразума.

Након Вашингтонског споразума долази још један у низу неуспјелих покушаја за постизање трајног мира на просторима Босне и Херцеговине. Овај покушај под називом План Контакт групе садржи један од веома значајних елемената Дејтонског споразума а то је расподела територије међу ентитетима.

Прије самог споразума договорени су основни принципи из септембра 1995. године, а то су Женевски и Њујоршки принципи, који су уграђени у споразум.

У Женевским принципима (08.09.1995. године) договорено је да ће Босна и Херцеговина наставити своје постојање у оквиру својих граница и да ће се састојати од двије територијалне јединице: Федерације Босне и Херцеговине (која је конституисана Вашингтонским споразумом) и Републике Српске.

Њујоршким принципима је одређено да ће сви државни послови бити у надлежности државних органа.

Из свега наведеног произилази да је Дејтонски мировни споразум резултат синтезе арбитражног процеса, којим је успостављен институционализовани консолационализам у Босни и Херцеговини.

Као што можемо видјети Дејтонски мировни споразум је резултат дугогодишње, континуиране дипломатске активности, са циљем проналаска трајног рјешења за мир у БиХ. Сам процес је обиљежен приједлозима за постизање мира који су у пристизали један за другим и из сваког је прузет дио елемената све док није пронађен прихватљив оквир за сва три народа.

Из свега наведеног произилази да је Дејтонски мировни споразум резултат договора политичких представника конститутивних народа у БиХ уз посредовање великих сила.

Но без обзира на чињеницу да је у примјени Дејтонски мировни споразум мијењан првенствено наметањем од стране тзв. међународне заједнице, а затим и Уставног суда БиХ, споразум и даље представља најприхватљивије рјешење за мир у БиХ, с тим што је потребно досљедно примјењивати (слово) Дејтона, а не вршити даљу раградњу акта, позивајући се на (дух) споразума, јер је то неопходан услов за опстанак консочијалног модела демократије који је нужен за опстанак БиХ као државе.

ЛИТЕРАТУРА

- Трапара В. (2016), „Вишедимензионални историси значај Дејтонски споразума“, *Зборник радова: Дејтонски споразум две деценије мира и поуке за свет*, Представништво Републике Српске у Србији, Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, Институт за међународну политику и привреду Београд, Београд.
- Бегић К. (1997), *Босна и Херцеговина од Венсове мисије до Дејтонског споразума (1991. до 1996.)*, Босанска књига, Сарајево.
- Поповић В. & Лукић В. (1999), *Документи Дејтон-Париз*, Институт за међународно право и међународну пословну сарадњу, Бања Лука.

Интернет извори

- <http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/dejtonski-sporazum-21-godinu-posle-dan-kada-je-okoncan-rat-u-bosni-i-hercegovini/r9t8lse>, датум приступа 02. 06. 2017. год.
- www.predsjednikrs.net, датум приступа 17. 02. 2015. год.
- www.predsjednikrs.net, датум приступа 17. 02. 2015. год.
- <https://www.blogger.com/profile/05822920267673861308>, датум приступа 19.02.2015. год.

Zaprimljeno: 10.03.2020.

Odobreno: 15.09.2020.

